

T.C.

AKSARAY ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

HZ. ÖMER'İN HADİS ANLAYIŞI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Fahri SAĞLAM

Danışman

Yrd. Doç. Dr. Mustafa KARABACAK

Aksaray, 2017

T.C.

**AKSARAY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

HZ. ÖMER'İN HADİS ANLAYIŞI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Fahri SAĞLAM

Danışman

Yrd. Doç. Dr. Mustafa KARABACAK

Aksaray, 2017

T.C.
AKSARAY ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
JÜRİ ONAY SAYFASI

Fahri Sağlam tarafından hazırlanan “Hz. Ömer’in Hadis Anlayışı” başlıklı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından oy birliği / ~~oy çokluğu~~ ile Aksaray Üniversitesi Hadis Anabilim Dalı’nda Yüksek Lisans / ~~Doktora~~ tezi olarak kabul edilmiştir.

Danışman: Yrd. Doç. Dr. Mustafa KARABACAK

Hadis Anabilim Dalı, Aksaray Üniversitesi

Üye: Prof. Dr. Seyit AVCI

Hadis Anabilim Dalı, Aksaray Üniversitesi

Üye: Yrd. Doç. Dr. Ahmet AYDIN

Hadis Anabilim Dalı, Ömer Halisdemir Üniversitesi

Tez Savunma Tarihi: 28 / 04 / 2017

Sosyal bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu’nun~~11.05.2017~~.....tarih ve
~~2017/22-8~~..... sayılı kararı ile onaylanmıştır.

Öğrencinin

Adı Soyadı: Fahri SAĞLAM

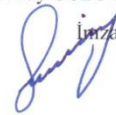
İmza

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

Yrd. Doç. Dr. Sevilay USLU DİVANOĞLU

İmza

TELİF HAKKI VE TEZ FOTOKOPİ İZİN FORMU

Bu tezin tüm hakları saklıdır. Kaynak göstermek koşuluyla tezin teslim tarihinden itibaren altı (6) ay sonra tezden fotokopi çekilebilir.

YAZARIN

Adı : Fahri

Soyadı : Sağlam

Bölümü : Temel İslam Bilimleri

İmza :

Teslim tarihi : 10.05.2017

TEZİN

Türkçe Adı : Hz. Ömer'in Hadis Anlayışı

İngilizce Adı : *Hz.Umer's Hadith Understanding*

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

Tez yazma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyduğumu, yararlandığım tüm kaynakları kaynak gösterme ilkelerine uygun olarak kaynakçada belirttiğimi ve bu bölümler dışındaki tüm ifadelerin şahsıma ait olduğunu beyan ederim.

Yazar Adı Soyadı: Fahri SAĞLAM

İmza:

ÖZET

Aksaray Üniversitesi,

Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı, Hadis Bilim Dalı,

Sağlam, Fahri,

Hz. Ömer'in Hadis Anlayışı,

Danışman: Yrd. Doç. Dr. Mustafa Karabacak,

Aksaray, 2017.

Hz. Ömer'in Hadis Anlayışı adlı bu yüksek lisans tezi, giriş, iki bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır.

Girişte, hadis tarihi için büyük önem ifade eden Hz. Ömer'in hadis anlayışını, hadis bilimi çalışmalarına katkı sunmak amacıyla, bir takım problemlerine rağmen, tarafsız bir şekilde aktarmak için tarih, tabakat, lügat, ansiklopedi gibi eserlere başvurulduğu anlatılmıştır.

Birinci bölümde; Hz. Ömer'in Mekke'de doğup, çocukluk ve gençliğini orada geçirdiği, önemli birisi olup putperestken vazgeçip Müslüman olduğu, sonra Medine'ye hicret ettiği, Hz. Peygamber'in ölümünden sonra ikinci Halife seçilip hayatını öylece tamamladığı bildirilmektedir. Yine onun, Kur'an'a olan bağlılığı, öngörüsü sebebiyle bazı ayetlerin kendi görüşü paralelinde nazil olduğu anlatılmaktadır.

İkinci bölümde Hz. Ömer'in hadisler karşısında tutumu, amel edip etmediği, hadis rivayeti konusunda yaptığı denetimler, koyduğu kurallar ve kendi rivayetleri örneklerle geniş bir şekilde anlatılıp onun hadis anlayışına ışık tutulmaktadır.

Sonuç bölümünde, çalışmadan elde edilen veriler sıralanıp bir yargı oluşturulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hz. Ömer, Ömer b. el-Hattâb, Hadis, Tesebbüt, Rivayet.

ABSTRACT

Aksaray University,

Institute of Social Sciences, Department of Basic Islamic Sciences, Department of Hadith
Science,

Sağlam, Fahri,

Hz.Umer's Hadith Understanding,

Advisor: Assist. Assoc. Dr. Mustafa Karabacak,

Aksaray, 2017.

This master's thesis titled as *Hz. Umar's Understanding of Hadith* consists of an introduction, two chapters and a conclusion parts.

In the introduction, it is explained that, despite all the difficulties awaiting on our way, we have benefited from various sources such as historical books, tabaqats, glossaries, dictionaries, and encyclopedies in order to contribute to hadith studies by trying to relate Hz. Umar's understanding of hadith which is of great importance in terms of the history of hadith.

The first chapter deals with the biography of Hz. Umar, who was born in Mecca, and spent his childhood and youth adulthood there. He was a person of importance; he gave up paganism and became a Muslim, then emigrated to Medina. After the death of the Prophet, he was chosen the second Caliph and he was in office when he passed away. In addition to Hz. Umar's biography, this chapter also gives information about his adherence to *Qur'an*, some verses of which were revealed to the Prophet in parallel to his foresights.

In the second chapter, Hz. Umar's attitude towards ahadith, whether he acted or not in accord with them, the audits he conducted on the narration of ahadith, the criteria he determined to distinguish sahih ahadith from the da'if ones, and his own narrations of ahadith are widely explained with examples and his understanding of hadith is illustrated.

In the conclusion section, the data obtained through the research we have conducted are listed and the conclusion we arrived at is given.

Key words: Hz. Umer, Umer b. Al-Hattâb, Hadith, Tesebbüt, Rumor.

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	iv
KISALTMALAR.....	vii
ÖNSÖZ.....	viii

GİRİŞ

1.1 Araştırmanın Konusu.....	1
1.2 Araştırmanın Amacı.....	3
1.3 Araştırmanın Önemi.....	3
1.4 Araştırmanın Problemleri.....	5
1.5 Çözüm Önerileri.....	6
1.6 Çalışma Alanı ve Kaynaklar.....	7

BİRİNCİ BÖLÜM

HZ. ÖMER'İN HAYATI ve İLMÎ KİŞİLİĞİ

I. Hz. Ömer.....	11
1.1 Hayatı ve Kişiliği.....	11
1.1.1 İslâm'a Girmeden Önceki Dönem.....	11
1.1.1.1 Künyesi, Doğumu ve Çocukluğu	12
1.1.1.2 Gençliği ve Kişiliği.....	13
1.1.1.3 Mekke'deki Konumu.....	15
1.1.2 İslâm'a Girdikten Sonraki Dönem.....	17
1.1.2.1 Müslüman Oluşu.....	18
1.1.2.2 Mekke Dönemi.....	20
1.1.2.3 Hicreti.....	21
1.1.2.4 Medîne Dönemi.....	22
1.1.2.4.1 Hz. Muhammed'in Vefatına Kadar Olan Dönem.....	22
1.1.2.4.2 Hz. Muhammed'in Vefatından Halifelğe Kadar.....	24
1.1.2.4.3 Hilafeti.....	25
1.1.2.5 İslâm'ın Hz. Ömer'in Kişiliği Üzerindeki Etkisi.....	27
1.1.2.6 Hz. Muhammed'in Ömer b. el-Hattâb Sevgisi.....	28
1.2 Hz Ömer'in Kur'ân Vukûfiyeti.....	29
1.2.1 Ayetlerin İnşi Sırasındaki Tavrı.....	29
1.2.2 Ayetleri Ezberleyip Tedebbür etmesi.....	31
1.2.3 Hz. Muhammd'in Vefatından Sonra Kur'ân'a Karşı Tavrı.....	32
1.2.4 Muvâfakâtu Ömer Olan Ayetler.....	33

İKİNCİ BÖLÜM
HZ. ÖMER'İN HADİS ANLAYIŞI

II.	Hiz. Ömer'in Hadis Anlayışı.....	41
2.1	Hiz. Ömer'in Hadisin Dinsel Kaynaklığı Konusunda Takındığı Tavrı.....	41
2.1.1	Kur'ân-Hadis Önceliğı.....	42
2.1.2	İkincil Kaynak Olarak Hadis.....	43
2.2	Hiz. Ömer'in Rasûlüllah Zamanında Hadislerle Ameli.....	44
2.2.1	Hemen Kabul Edip Uyduğı.....	44
2.2.2	Sorgulama Yaparak Uyduğı.....	45
2.2.3	Sorgulama Yaptığı Hadislerin Değışmesine Vesile Olması.....	46
2.2.3.1	Ebû Hüreyre Hadisi.....	46
2.2.3.2	Sorgulama Yapmasının Akabinde Muvâfık Ayet İnmesi.....	48
2.3	Rasûlüllah'ın Vefatından Sonra.....	49
2.3.1	Kur'ân'dan Sonra İkinci Kaynak Olarak Gerekliliğı.....	49
2.3.1.1	Kendi Rivayet Ettiğı Hadisler.....	50
2.3.1.1.1	Sözlü Olarak Rivayet Ettiğı Hadisler.....	50
2.3.1.1.2	Yazılı Olarak Rivayet Etmeyi Düşündüğü Hadisler.....	52
2.3.2	Hadisleri Makbul Saymak İçin Kullandığı Kriterler.....	53
2.3.2.1	Kurân'a Arz Kriteri.....	54
2.3.2.1.1	Fatma Bint Kays Rivayeti.....	54
2.3.2.2	Tanık İsteme Kriteri.....	55
2.3.2.2.1	Tek Tanık İstemesi.....	55
2.3.2.2.1.1	İsti'zân Hadisi.....	55
2.3.2.2.1.2	Abdullah b. Abbâs Rivayeti.....	62
2.3.2.2.1.3	Muğîre b. Şu'be Hadisi.....	65
2.3.2.2.1.4	Amr b. Umeyye ed-Damrî Hadisi.....	67
2.3.2.2.2	Tek Tanığın Yetmediğı Vak'alar.....	71
2.3.2.2.2.1	Übey b. Ka'b ve Abbâs b. Abdülmuttalib Vak'ası.....	71
2.3.2.3	Güvendiğı Bir Raviye Aykırı Olmama Kriteri.....	75
2.3.2.3.1	Zeyd b. Sâbit Hadisi.....	75
2.3.2.4	Şüphe Oluşturmama Kriteri.....	78
2.3.2.4.1	Yerinde, Zamanında ve Usûlüne Uygun Olan Rivayet.....	78
2.3.2.4.1.1	Dahhâk b. Süfyân'ın Hadisini Kabul Etmesi.....	78
2.3.2.4.1.2	Ebû Hüreyre'nin Hadisini Kabul Etmesi.....	81
2.3.2.4.2	Güvenip İtiraz Etmediğı Birkaç Kişiden Gelen Hadis.....	84
2.3.2.4.2.1	Alî b. Ebî Tâlib'in Hadislerini Kabul Etmesi.....	84
2.3.3	Tam Emin Olmadığı veya Unuttuğı Hadisler Konusunda Tavrı.....	88
2.3.3.1	Hiz. Ömer'in İstinşâdları.....	88
2.3.3.2	Unuttuğı bir Hadisi Ammâr b. Yâsir'in Hatırlatması.....	89
2.3.4	Hiz. Ömer'in Kendi Anlayışına Göre Aldığı Hadis Tedbirleri.....	94
2.3.4.1	Ebû Hüreyre'yi Çok Hadis Rivayetinden Dolayı Azarlaması.....	95
2.3.4.2	Ka'b el-Ahbâr'ı Ehâdis Rivayetinden Men Etmesi.....	109
2.3.4.3	İbn Mesûd, Ebu'd-Derdâ ve Ebû Zer'i Hapsetmesi.....	113
2.3.4.4	Valilere Hadisi Azaltın Talimatı Vermesi.....	118
2.3.5	Hiz. Ömer'in Hadislerine Güvendiğı İsimlerden Birkaçı.....	125
2.3.5.1	Ebû Bekr b. Ebî Kuhafe.....	125

2.3.5.2 ÂiŖe bint Ebî Bekr.....	126
2.3.5.3 Alî b. Ebî Tâlib.....	126
2.3.5.4 Sa'd b. Ebî Vakkâs.....	127
2.3.5.5 Ebû Ubeyde b. Cerrâh.....	127
SONUÇ.....	129
KAYNAKÇA.....	133

Kısaltmalar:

AÜİİF : Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi

Age : Adı Geçen Eser

age : Adı Geçen Eser

b. : Bin, İbn (Oğul)

bkz. : Bakınız

DİA : Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

DİB : Diyanet İşleri Başkanlığı

h. : Hicrî Takvime Göre.

Hz. : Hazreti

MEBY : Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları

ö. : Ölümü

s. : Sayfa

s. a. v. : Sallallahu Aleyhi ve Sellem

TDK : Tür Dil Kurumu

TDVY : Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları

Tsz. : Tarihsiz

vb. : Ve benzeri

vs. : Ve sair

ÖNSÖZ

Herhangi bir târihî şahsiyet hakkında araştırma yapılırken dikkat edilmesi gereken en önemli nokta, o kişi hakkındaki ön kabullerden kurtulmaktır. Bu bilinçle yola çıkan araştırmacı sanki onu daha yeni tanıyormuş gibi çalışmasına başlar. Onu tanımak için ince eleyp sık dokuyarak güvenilir kaynaklara müracaat eder ve her ulaştığı kaynaktan aldığı bilgiyle onu tanıma imkânı bulur. Bu kaynak ve belgelerde nasıl birisini bulmuşsa hiçbir yanıltma yoluna sapsadan o şekilde ortaya koyar. Bu, özellikle bilimsel çalışma yapanlar üzerinde ahlaki bir vecibedir.

Bilimsel çalışmaların her şeyden daha çok, güvenilir olmaya ihtiyacı vardır. Bu konuda gayret sarf eden insanların objektiflikten uzak olmaması gerekir. Kendilerinden sâdır olan bilgilerin güvenilir olması büyük ölçüde buna bağlıdır. Bu da yani güvenilir bilgi de kabule şayan olup oldukça etkilidir. Belli bir gayret sonucunda ortaya çıkarılan herhangi bir eserin, etkisi bulunmayan, ilgili kesim tarafından kabul görmeyen bir hal alması kendisine emek veren insan için düş kırıklığı oluşturur. Bu durum, yapılan onca emeği boşa çıkarıp heba etmiş olur. İşte istenmeyen bu durumdan kurtulmanın yolu en başta bilimsel objektiflikten geçer. Dolayısıyla işe başlarken pozitif yahut negatif her türlü şartlanmışlıktan uzak durarak ilk adım atılmalıdır. Sonrasında tamamen belgeler ve bilgiler dikkatle incelenip ortaya konularak bir sonuca ulaşılmalıdır. Önceden bir kanaat oluşturup onu desteklemek amacıyla belge ve kanıt aramak yerine, bilakis belge ve bulgular ışığında bir söz söylemeye çalışılmalıdır.

Doğru bilgiye ulaşabilmek için objektif davranış biçimi her zaman yeterli olmayabilir. Bu durumda bir araştırmacının üzerine düşen, olayların arka planını da göz önünde bulundurmaktır. Mümkün olduğunca etraflica incelemelerde bulunmak, olaylara değişik açılardan bakmak ve hakikatin üzerindeki, eğer varsa sis perdesini yok etmektir. Tabiidir ki bunun sonucu da hakikate varmaktır. Bu aynı zamanda hikmete ulaşmak demektir. Hikmet sözcüğüne bir karşılık bulmak gerekecek olsa gelebilecek en uygun karşılık “doğru bilgi” kavramıdır.

Ömer b. el-Hattâb’ın hadis anlayışını ele alan bu çalışmada, yukarıda zikredilen kriterlere uyabilmek için çok büyük gayret sarf edilmiştir. Onun, duygu dünyamızda bulunan çok özel yerinden tamamen bağımsız olan bir araştırma hedeflenerek yola çıkılmıştır. Ömer b. el-Hattâb’ın hadis karşısındaki tutumunu (veya hadis anlayışını) olduğu gibi aktarabilme gayreti, başta kendisine olan bir saygının gereğidir. Çünkü her insanın bir duruşu bir tarzı vardır. Ömer b. el-Hattâb gibi yıllarca Hz. Peygamber’e arkadaşlık ederek onun öğretilerinden azami derecede faydalanma imkânı bulmuş birisine bizim bir yer tayin

etmemiz haddimizi aşmak anlamına gelebilir. Bu itibarla bize düşen ona bir yer, bir duruş önermek değil onun nerede durduğunu öğrenebilmektir.

Bütün övgüleri Yüce Yaratıcımıza gönderip O'ndan bağışlanma diliyoruz. Alemlere rahmet olarak gelmiş büyük insan, en güzel örnek Hz. Muhammed Mustafa'yı (s.a.v) da gönülden selamlıyor; Allah'ın rahmeti, bereketi onun ve onun yolundan gidenlerin üzerine olsun diyoruz.

Çalışmalarımız esnasında olmazsa olmaz kaynak eserlerimize müracaat edip, onlardan her faydalandığımızda, bu değerli eserleri büyük fedakarlıklarla oluşturup, ilgilenenlere miras bırakan bütün alimlerimize minnet duymamanın imkansız olduğunu, anlamış olduğumuzu itiraf etmeliyiz. Saygı ve hürmeti hak eden bu güzide insanlara dualarımızı gönderiyoruz.

Daha ilk karşılaşmamızda mü'minin rahmet yüzüne sahip olarak pozitif enerjisi ile bizi rahatlatan, doğru yönlendirmelerde bulunarak bilimsel çalışmayı sevdiren, vakit kaybettirmeden kısa sürede kaynaklara nasıl ulaşacağımızı belleten değerli insan Yrd. Doç. Dr. Mustafa Karabacak hocamıza teşekkürlerimi arz ederim. Yine bu meyanda, konu seçiminde ve uygulama yönteminde ilgilerini esirgemeyip yol gösteren Prof. Dr. Seyit Avcı'ya, ayrıca derslerimize girerek üzerimize emeği geçen diğer hocalarımıza da minnet duygularımı bildirip iyi dileklerimi sunuyorum.

Dileğimiz, uygarlık yolunun en büyük aydınlatıcısı olan Hz. Muhammed'in (s.a.v.) güzel ahlâkından sapmamaktır.

Fahri SAĞLAM

Aksaray, 2017

GİRİŞ

1.1 Araştırmanın Konusu

Hadis, İslam'ın Kur'ân ile beraber temel iki kaynağından biridir. Kur'ân üzerinde ciddiye alınabilecek bir ihtilaf bulunmamasına rağmen, hadis konusunda, ta en başından beri tartışmalar süregelmiştir. Bu tartışmalar bazen o kadar keskin bir hal almıştır ki İslam'a inananlar, büyük gruplara ayrılmışlar ve bu gruplar arasında birbirlerine karşı yapılan ithamlar çok yıkıcı boyutlara ulaşmıştır. Din içerisinde başka nedenlerden dolayı oluşturulan taraftar gruplarında da, hadis enstrümanının güvenilir ve bağlayıcı konumundan dolayı bolca kullanılmaya çalışıldığı bilinmektedir. Bu çatışma sonucunda hadisin konumu da belirgin bir şekilde tartışmaya açılmış ve aşırı uçlar ortaya çıkmıştır. Bir uça hadisi neredeyse hiç dikkate almayan, diğer uça onu sorgusuz sualsiz kabul edip hiç bir ayırıma tabi tutmadan Kur'ân'la eşdeğer sayma eğiliminde bulunanlar ve bu uçlar arasında yer alıp yelpazeyi tamamlayan diğer renkler oluşmuştur. Bu noktada İslam'ın ilk zamanlarında bulunmuş, Hz. Peygamber'in yanında yer almış, sohbetlerini ve tatbikatlarını gözlemleme fırsatı bulmuş, güvenilirliği neredeyse tescil edilmiş şahsiyetlerin hadis konusunda ki uygulama ve tavırları önem kazanıp inceleme konusu olmuştur.

Hadis üzerindeki mevcut tartışmaların taraflarından olan ya da taraflar içinde bir yere oturtulmaya çalışılan önemli tarihi şahsiyetler mevcuttur. Hadis konusundaki kanaatlerin oluşmasında bu şahsiyetlerin tavır, tutum ve görüşlerinin önemli bir payı vardır. Bu sebeptendir ki sözü edilen konuda erken dönemlerden beri birçok eser üretilmiş olup bu yolda yürüyenlerin yolu aydınlatılmaya çalışılmıştır.

Bundan önce Ömer b. el-Hattâb'ın sünnet anlayışını ortaya koymak adına yapılmış çalışmalar mevcuttur. Konuyla ilgili en kapsamlı eser Ebubekir Sifil'in doktora tezi olarak hazırladığı, "*Hz. Ömer'in Sünnet Anlayışı*" isimli çalışmasıdır. Bu tezde, sünnet ve hadisi kendi özel anlamları içinde düşünmek gerekirse sünnet anlayışı işlenirken belki de haklı

olarak hem konu çok dağıtılmış, uygulamalar detaylara inilerek yansıtılmış bundan dolayı da neredeyse bir tarih yahut fıkıh tarihi eserine dönüşmüş olma durumu sözkonusudur. Aslında eser kendi bütünlüğü içerisinde tutarlıdır. Nitekim “Hz. Ömer ve Hadis” alt başlığıyla ele alınan bölümde aynı şekilde ele alınmış olup bu çalışma için düşünülen hedefle paralellik arzetmemektedir. Çünkü yazar yine bazı yerlerde sonradan oluşmuş kavramlar üzerinden hareket etmiş ve sanki savunma güdüsüyle ölçü kaçırılmıştır. Dolayısıyla Ömer b. el-Hattâb’ın hadis anlayışını açıklamaya yönelik ve sadece bu konuya münhasır bir çalışmanın gerekliliği kaçınılmazdır. Çünkü onun sünnet uygulamalarından daha çok, hadisler hakkındaki tavır, tutum ve bakışını yansıtacak bir çalışma boşluğu bulunduğu aşıkardır. Sözlü rivayetler genel sünnet kapsamının dışında tutulup olabildiğince ondan bağımsız olarak düşünülerek ve bu noktadan hareketle Ömer b. el-Hattâb’ın hadis anlayışını ortaya koyan bir çalışmayla bu boşluğun kapatılmasının farklı bir eserle ortaya konulması ancak mümkün olacaktır.

Muhammed Biltâcî’nin *Menhecü Ömer b. el-Hattâb fi’t-Teşrî* isimli kitabı da bu konuda yazılmış bir başka eser olarak kabul edilebilir. Bu kitapta yer yer Ömer b. el-Hattâb’ın hadise bakışının yansıtıldığı bölümler olmakla beraber daha çok onun oluşturduğu fıkıh düzenlemelerini bulmak mümkündür. Bunlardan başka bu konu ile az veya çok ilişkilendirilebilecek çalışmalardan kendisine muttali olunanların bir kısmına ileriki sayfalarda yeri geldikçe, gerektiği kadar değinilecektir. Bu itibarla bu alanda doldurulması gereken bir boşluğun olduğu düşünülmüş, bu alana münhasır olarak sadece Ömer b. el-Hattâb’ın hadis anlayışını olabildiğince tarafsız bir şekilde ele alıp bunun üzerinde çalışmak gereğinin faydalı olacağı kanaatine varılmıştır. Bir bakıma sünnet ve hadis kavramları tamamen birbirinden ayrılarak sadece hadis kavramı üzerinde yoğunlaşılması düşünülmüştür.

Bu çalışmanın konusu, Ömer b. el-Hattâb’ın hadisle ilgili tutum, davranış ve bakış açısının incelenmesidir. Hadis konusunda ondan aktarılabilecek malzemelerin tespit edilip değerlendirilmesidir. O, hadisleri İslam için temel bir dayanak olarak kabul etmiş midir? Kabul ediyorsa bu konuda bazı ölçütler kullanmış mıdır? Hz. Peygamber’den aktarıldığı iddia edilen her bir rivayeti sorgusuz sualsiz benimsemiş midir? İşte bu ve benzer cümlelerle sıralanabilecek soruların yanıt bulmasını sağlayabilen deliller üzerinde, onun hadis anlayışını belirgin bir hale getirecek çalışmayı yapmaktır. Yani üzerinde durduğumuz temel konu kısaca Ömer b. el-Hattâb’ın hadis anlayışıdır.

1.2 Araştırmanın Amacı

Ömer b. el-Hattâb'ın hadislerle ilgili anlayışının ipuçlarının bulunabileceği malzemelerin toplanıp değerlendirilmesinden sonra, o anlayışı mümkün olduğunca tespit etmek ve bir sonuca ulaşmak niyetiyle bu tez oluşturulmuştur. Bu konuda bugüne kadar ortaya çıkmış olan muhtelif görüşlerin daha berrak bir hal alıp netleşmesine katkıda bulunmak, insanların zihninde var olan veya olabilecek sorulara bir cevap bulmak hedefi güdülmüştür.

Ömer b. el-Hattâb'ın hadis anlayışının tespit edilmesinden sonra, buradan yola çıkarak, İslâm dininin temel iki kaynağından biri olarak kabul edilen hadis olgusunun tam olarak ne anlam ifade ettiği, nasıl değerlendirilmesi gerektiği, sözü edilen bu din için ne derece bağlayıcı olabileceği vb. konularda başta bilim dünyası olmak üzere, tüm ilgililerin istifade edebileceği bir hareket noktası oluşturabilmek, bu çalışmanın temel amaçlarından birisini teşkil etmektedir. Tabiidir ki bu amaç çok iddialı görülebilir. Fakat bu niyetlerle yola çıkılması, içerik ve nicelik açısından sınırları önceden belirlenmiş olan bir tez çalışmasının etkisinin ve katkısının da sınırlı olacağı gerçeğini görmemek anlamı taşımamaktadır. Bununla birlikte bu temel amaç doğrultusunda, bütün dikkatlerin yoğunlaştırılıp kararlı bir şekilde çalışılması halinde, istenilen başarıyı yakalamak da bir ütopya değildir. Gerekli azim ve gayretin sergilenmesi sonucu nice başarıların elde edilebileceği bilinmelidir.

1.3 Araştırmanın Önemi

Herhangi bir konuyu önemli kılan çeşitli nedenler vardır. Bu neden, kişiden kişiye toplumdan topluma değişiklik gösterebilir. Yalnız bundan başka bir durum daha vardır ki o da her konunun kendi içinde teknik olarak olmazsa olmaz tamamlayıcıları ve açıklayıcılarının bulunması kuralıdır. Bu önem aynı zamanda o konuya veya objeye bakılan açıya göre değişiklik gösterebilir.

Ömer b. el-Hattâb, İslâm tarihinin ilk döneminin anlatıldığı bütün kaynaklarda, hemen hemen her yerde isminden bahsedilen bir kişiliktir. Yani Hz. Peygamber'in getirdiği dine tabi olanların oluşturduğu toplumda önemli bir yer işgal etmektedir. Şüphesiz bu dinin mensuplarından en etkili ve en değerli birkaç isim sayılması gerekse akla gelecek

ilklerdendir. O, Mekke’de Hz. Peygamber’e tabi olduktan sonra onunla beraber büyük sıkıntılara maruz kalmış, büyük zorluklara göğüs germiş ve her şeye rağmen pes etmeyerek bu yeni davanın fedailerinin en önemli birkaç isminden biri olmuştur. Rasûlüllah’ın bu zorlu yolculuğunda ona tam destek vermiştir. Ömer b. el-Hattâb’ın toplumdaki yeri göz önünde bulundurulursa bu desteğin ne kadar önemli olduğu bilinmektedir. Bu desteğin değeri sadece o zamanki Müslümanlar tarafından hissedilmemiştir. Aynı zamanda her devir Müslümanları, Ömer b. el-Hattâb’ın Rasûlüllah’a ve onun getirdiği bu dine verdiği katkının çok büyük bir anlam ifade ettiği konusunda hemfikir olmuşlardır.

Hz. Peygamber’in kendisine inananlar için Mekke’den Medine’ye göç izni vermesinden sonra, ona tabi olan herkes bu çağrıya uymuştu ki buna “hicret” denilmektedir. Tabiidir ki Ömer b. el-Hattâb da bu topluluğun bir üyesi olarak hicret hareketine katılmış ve Medine’ye göç etmiştir. Medine’de Rasûlüllah’ın yanında bulunmaya devam etmiş ve kendisine önem verilen kişiler arasında anılmıştır.

Bu çalışmanın konusuna ışık tutması açısından, Ömer b. el-Hattâb’ın hayat hikayesi ve kişiliğinin anlatıldığı ileriki sayfalarda ayrı bir bölüm olarak ele alındığı kısımlarda onun İslam için ne ifade ettiği daha iyi anlatılmaktadır. Zaten bundan dolayıdır ki bu dinin peygamberi ve ilk başkanı olma sıfatını taşıyan Rasûlüllah’tan sonra, onun bıraktığı devleti yönetebilecek potansiyel şahsiyetlerden biri olduğu fikri, efkâr-ı umûmiyenin zihninde yer bulmuştur.

Ömer b. el-Hattâb İslâm’ın gelişip yayılmasında sadece maddi anlamda bir katkı sunmamış, bununla birlikte fikrîsel anlamda üretken kişiliğiyle her zaman adından söz ettirmiştir. Bu yönüyle Rasûlüllah’ın beğenisini kazanmıştır. Bunda zaman zaman Hz. Peygamber’in kendisiyle istişarede bulunduğu kişilerden olması, bu istişare ortamlarında ortaya attığı görüşlerin çoğunlukla isabetli olmasının payı olduğu gibi, açık yüreklilikle doğru bildiğini söylemekten çekinmemesi sonucunda hakkında olumlu kanaat oluşmasının payı da büyüktür. Rasûlüllah’ın arkadaşları da Ömer b. el-Hattâb’ın bu halini beğenmiş, kabul etmiş ve ona göre davranıp onun saygın tutumunu göz önünde bulundurmuşlardır. Bu sebeple de kolaylıkla İslam’ın ikinci halifesi olabilmiştir. Dolayısıyla onun İslâm toplumundaki bu saygın yeri, daima bilinmiş ve nesilden nesile de aktarılmıştır.

Mensubu bulunduğu dinde belirgin bir konuma sahip olan Ömer b. el-Hattâb’ın, o dinin peygamberine ait olan sözlerle ki onlar hadis ismiyle anılmaktadır, alakalı ne düşündüğünü

tesbit etmek büyük önem taşımaktadır. Onun hadis anlayışı üzerinde yapılan çalışmanın, sosyal bilimler sahasında mühim bir boşluğu dolduracağı da izahtan vârestedir.

1.4 Araştırmanın Problemleri

Çalışması yapılan bu konu ne kadar önemliyse o derece de problemlidir. Her araştırmada olduğu gibi bu araştırma için de söz konusu olabilecek birkaç problem bulunmaktadır. Şöyle başlıca önemlilerini sıralamak gerekirse bunlardan bir tanesi Ömer b el-Hattâb'ın kendisiyle alakalı olandır. Diğerleri ise kaynakların güvenilir olup olmaması konusundaki gösterilmesi gereken çaba ve Ömer b. el-Hattâb'ın yaşadığı zaman ile bu gün arasındaki asırlardır.

- 1- İslâm tarihine mal olmuş önemli şahsiyetlerin yaşama yönelik tutum ve davranışları hakkındaki çalışmalar bazen önyargılı olabilmektedir. Bu da sağlıklı bir araştırmayı engelleyebilecek bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. İşte Ömer b. el-Hattâb'ın kendisiyle ilgili olan problem de bu tür bir problemdir. Yani mesele ele alınacak olursa ortaya çıkan problem ilk önce onun, bu konuları araştıran araştırmacılar dahil olmak üzere, Müslümanlar nezdindeki yeridir. Onun bu yeri, bugüne kadar aktarılmış menkıbeler başta olmak üzere çeşitli bilgi kaynaklarının oluşturduğu bir şartlanma yahut ön kabul oluşturma ihtimalini kuvvetli bir şekilde beslemektedir. Dolayısıyla zihinlerde oluşan Ömer b. el-Hattâb imajının kilitlenmiş çemberini kırmak büyük bir problem teşkil etmektedir. Fakat bu çalışmada zikredilen problemin ortadan kalkması için bütün ön kabuller ortadan kaldırılarak yola çıkılmış ve sanki yeniden tanıtımı yapılan bir kişi gibi gerekli özen gösterilmiştir.
- 2- Ömer b. el-Hattâb hakkında bilgi alınabilecek kaynaklar açısından bakıldığında bazı problemlerin var olduğu görülmektedir. Kaynaklarda aktarılan rivayetlerin sağlıklı olup olmaması en büyük sorunlardan sayılır. Bu rivayetlerin sahihini zayıf olanından ayırmanın çok kolay olduğu düşünülmemelidir. Bu itibarla faydalanılan malzemenin ortaya konulup biriktirilmesi, sadece bir aşama olarak ele alınmalıdır. Bu malzemelerden doğru ve güvenilir bilgilerin çıkarılması çok kolay olmamaktadır. Evet bu imkansız değildir ama halledilmesi gereken büyük bir problemdir. Bu yüzden bu ve benzer çalışmaları yapanlar aynı zamanda çok büyük sorumluluklar yüklenmişlerdir. Bu alanda çalışan herkes çok büyük sorumluluk

taşımaktadır. Eğer üzerine düşen görevi yapmaz gerekli özeni göstermezse telafi edilmesi her açıdan zor hatta belki imkansız hatalar işler. Çünkü sözü rivayet edilen kişi, gerçekten o sözün sahibi midir, yoksa onun adına uydurulmuş mudur? Kendisinden nakledilen söz, kısaltılmış mıdır? Nakilciler, duydukları bu hadisleri birebir ifade edebilmişler midir? Fazladan ilave etmişler mi ya da unuttukları yerlerde ne yapmışlardır? Bu soruları daha da uzatmak mümkündür.

- 3- Ömer b. el-Hattâb'ın yaşadığı zaman ile bu gün arasında on dört asrı aşan bir zaman geçmiştir. Bu zaman aralığı görece olarak uzun sayılabilir. Olayın geçtiği dönemle bugün arasında geçen her an aleyhte gelişen bir durumdur. Çünkü gittikçe kaynaktan uzaklaşmaktadır. Gün geçtikçe anlayışlar, gelenekler, bakış açıları, imkanlar değişikliğe uğramaktadır. Bu da yapılan gözlem ve incelemenin isabet oranını etkilemektedir. Böylece yapılan yorumların gerçeğe örtüşebilmesinin oldukça zor olabilme ihtimali yadsınmamalıdır.

1.5 Çözüm Önerileri

Başta ciddi, tutarlı ve disiplinli bir yaklaşım tarzı içinde olmak gerektiği bilinmelidir. Hadis alanında veya bu alanda aktör sayılabilecek kişiler hakkında çalışma yapan insanların, çok dikkatli olması ve kaynakları kullanırken sahih rivayet nakledenleri tercih etmesi gerektiğinden bahsedilmişti. Karşılaştığı hadisleri mutlaka sorgulamalıdır. Elde ettiği rivayetlerde geçen olayları gerektiği gibi tetkik edip yanlış anlaşılmalara önüne geçebilmek için iyi araştırma yapıp düzgün izahatta bulunmalıdır. Aynı zamanda dinî bir anlam ifade eden bu rivayetlerin Kur'ân'a, Hz. Peygamber'in genel yaşantısına, sünnetullah'a yani akla, mantığa, bilime ve hayatın gerçeğine ne derece uyup uymadığı kontrol edilmeli aksi halde nedeni iyi araştırılmalıdır.

Mümkün olduğunca ilk kaynaklara ulaşılmalı, elde edilen bilgilerin araştırmacılar için birer emanet olduğu unutulmamalı ve tarafgirlik yoluna sapmadan onları olduğu gibi aktarmanın da gerekliliği bilinmelidir.

İslam bir hikmet dinidir. Dolayısıyla İslam adına yola çıktığını iddia eden kişilerin hayat ve eylemlerinin de bu düstûra uygun olup olmadığı yapılan çalışmalar sonunda kendiliğinden doğru bir şekilde ortaya çıkmalıdır. Çalışma yapan insanlar, araştırmaya konu olan kişiler hakkında elde ettikleri verileri yansız ve olduğu gibi aktarmaya çalışırken çok özenli davranmalıdırlar.

1.6 Çalışma Alanı ve Kaynaklar

Konunun daha sağlıklı işlenebilmesi açısından mümkün olduğunca alan sınırlaması yoluna gidilmiştir. Hadisler ele alınırken öncelikle *Sahih-i Buhârî*, *Sahih-i Müslim*, *Sünen-i Tirmizî*, *Sünen-i Ebû Dâvûd*, *Sünen-i Nesâî*, *Sünen-i İbn Mâce*, *Sünen-i Dârimî*, *Muvatta'* ve *Müsned-i Ahmed* olmak üzere *Kütüb-ü Tis'a*'ya müracaat edilmiştir. Bunun yanında zorunlu olarak diğer meşhur hadis kitaplarından da zaman zaman yararlanılmıştır. Bunlar arasında Abrürrezâk es-San'ânî'nin *Musannef'i*, Hâkim en-Nisâbü'rî'nin *Müstedrek'i*, Beyhakî'nin *Sünen-i Kübrâ*'sı sayılabilir. Bu durumda da kullanılan hadisin sıhhatine azami derecede özen gösterilmiştir.

Hadis taramaları yapılırken daha çok *Concordance (Mu'cemu'l-Mufehres li elfâzi'l-Hadisi'n-Nebeviyyi)*'den yararlanılmıştır. Yukarıda belirtildiği gibi çeşitli kaynak hadis kitapları taranarak hadislerin tespit edilmesi işi tamamlanmıştır.

Rivayetlerin sıhhati kontrol edilirken Ebû Zür'a ed-Dimaşkî'nin *Târîh'i*, İbn Sa'd'ın *Tabakâtü'l-Kebîr'i*, İbn Esîr'in *Üsdü'l-Ğâbe'si*, Mizzî'nin *Tehzîbu'l-Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl'i*, Zehebî'nin *Tehzîbü't-Tehzîb'i*, *Tezkiretü'l-Huffâz'ı*, *Siyer-ü A'lâmi'n-Nübelâ'sı*, İbn Hacer'in *Tehzîbü't-Tehzîb*, *Takrîbü't-Tehzîb'i*, İbn Abdilberr'in *el-İstiâb'ı*, İbn Hibbân'ın *Kitâbü's-Sikât'ı*, İbn Adî'nin *el-Kâmil fî'd-Duafâ'sı* başta olmak üzere diğerleri kaynakçada belirtilen meşhur tabakât ve hadis rical kitaplarından faydalanılmıştır.

Tarihî olaylar aktarılıp yorumlaması yapılırken İbn İshâk ve İbn Hişâm'ın *es-Sîretü'n-Nebeviyye'leri*, Suyûtî'nin *Târîhu'l-Hulefâ'si*, Taberî'nin *Târîh'i*, İbn Kesîr'in *el-Bidâye ve'n-Nihâye'si*, İbn Cevzî'nin *Menâkıbü Emîri'l-Mü'minîn Ömer b. el-Hattâb'ı*, Muhammed Hamidullah'ın *İslâm Peygamberi*, Ali Ahmed Hatîb'in *Ömer b. el-Hattâb'ı* aynı zamanda birer tabakât kitabı olan İbn Asâkirî'nin *Târîh-u Medîneti'd-Dimaşk'ı*, Zehebî'nin *Târîhu'l-İslâm'ı* ve benzerî muhtelif tarih kitaplarından alıntılar yapıp istifade edilmiştir.

Çeşitli hadis usûl kitaplarından faydalanılmıştır. Bunlardan başlıcaları şöyledir: Râmezhürmüzî'nin *el-Muhaddisul Fâsıl Beyne'r-Râvî ve'l-Vâi'si*, Hatîb el-Bağdâdî'nin *Takyîdu'l-İlm'i* gibi mütekaddimun eserleridir. Ayrıca müteahhirun hadis usûlü eserlerinden Kâdî İyâz'ın *el-İlmâ ilâ Ma'rifeti Usûli'r-Rivâye ve Takyîdi's-semâ'sı*, Meyâncî'nin *Mâ lâ Yese'u'l-Muhaddise Cehlüh'ü*, İbnü's-Salâh'ın *Ulûmü'l-Hadis'i*,

Kâsımî'nin *Kavâidu't-Tahdîs*'i sayılabilir. Yine Mahmud Tahhân'ın *Teysîr-u Mustalahi'l-Hadîs*'i de yararlanılan bir başka eserdir.

Hadis şerh kitaplarından Nevevî'nin *el-Minhâc*'ı, İbn Hacer el-Askalânî'nin *Fethu'l-Bârî*'si, Aynî'nin *Umdetü'l-Kârî*'si başvuru eserler arasındadır.

Tefsir eserlerinden de zaman zaman yararlanılmıştır. Bunların başlıcalarını da sıralamak gerekirse, Râzî'nin, *Mefâtihu'l-Gayb*'ı, İbn Arabî'nin *Ahkâmu'l-Kur'an*'ı, İbn Kesîr'in *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Azîm*'i, Suyûtî'nin *Ed-Dürrü'l-Mensûr fî't-Tefsîri bi'l-Me'sûr*'udur. Özellikle alternatif görüş olarak yararlanılan Feyz-i Kâşânî'nin *Tefsîru's-Sâfi*'sini de belirtmeden geçmemek gerekir.

Lügat eserlerinden el-İsfahânî'nin *Müfredât-u Elfâzi'l-Kur'an*'ı, İbn Manzur'un *Lisânu'l-Arab*'ı sayılabilir.

Müslümanların Kutsal Kitabı Kur'an, her zaman faydalanılan temel bir kaynak oluşturmaktadır.

Sürekli el altında tutulup birçok konuda kendisine müracaat edilen bir başka mühim eserin de DİA İslam Ansiklopedisi olduğu bilinmelidir.

BİRİNCİ BÖLÜM
HZ. ÖMER'İN HAYATI ve İLMÎ KİŞİLİĞİ

I. HZ. ÖMER

1.1 Hayatı ve Kişiliği

Bu çalışmanın konusuna ışık tutması açısından öncelikle Ömer b. el-Hattâb'ı tanımak gerektiğinin kaçınılmaz oluşu aşıkardır. Bu sebeple onun hayatından kısaca bahsedilmesi düşünülmüştür. İlk bakışta konunun dağılma tehlikesi olasılığı akla gelse bile, onun hakkında verilecek olan bu malumatların daha sonraki aşamalarda birçok noktada ortaya çıkabilecek düğümlerin kendiliğinden çözümlenmelerine katkıda bulunacağı görülmektedir. Çünkü bir insanın doğduğu çevre, daha sonra çocukluk ve gençliğinin geçtiği ortam, içinde bulunduğu kültürel yapı, mutlaka onun davranış biçimlerini etkilemektedir.¹

Ömer b. el-Hattâb'ın hayatını, İslâm dinine girmeden önceki ve Müslüman olduktan sonraki dönemi diye evvela iki kısma ayırmak uygun olur. Daha sonra bu iki kısım, kendi içinde birtakım alt başlıklarla yeniden bölümlenip kolayca anlaşılabilir bir şekilde sunulacaktır.

1.1.1 İslam'a Girmeden Önceki Dönem

İslam Dini gelmeden çok önce doğmuş olan Ömer b. el-Hattâb'ın bu dönemdeki yaşamını üç başlık altında ele almak uygun görülmelidir.

¹ Bayraktar Bayraklı, *İslâm'da Eğitim*, İstanbul, Anda Neşriyat, 1983, s. 27, 30.

1.1.1.1 Künyesi, Doğumu ve Çocukluğu

Ömer b. el-Hattâb, Mekke’de dünyaya gelmiştir.² Künyesi, Ebû Hafs olarak bilinmektedir.³ Annesi Hanteme bint Hâşim, babası Hattâb b. Nüfeyl’dir.⁴ Adî kabilesine mensup olup nesebi, Kâ’b b. Lüey’de Rasûlüllah’ın nesebiyle birleşmektedir.⁵ Ömer b. el-Hattâb, son ve en büyük Ficâr savaşından dört yıl önce doğduğunu söylemiştir.⁶ Bu savaş esnasında Hz. Peygamber’in on dört veya on beş yaşlarında olduğu bildirilmektedir.⁷ Kendisine peygamberlik gelmeden yirmi yıl önce bu savaşın cereyan ettiğini söyleyenler de vardır.⁸ Ömer b. el-Hattâb’ın Fil Vakasından on üç yıl sonra doğduğu da belirtilmiştir.⁹ Her halükarda Ömer b. el-Hattâb ile Hz. Peygamber arasında on yıldan fazla bir yaş farkının bulunduğu ortaya çıkmaktadır.

Kaynaklarda geçen olayların tarihleri arasında tam bir mutabakat olmayıp farklılıkların bulunması dikkat çekmektedir. Bu farkın değişik nedenleri vardır.¹⁰ Nedeni ne olursa olsun, sonuç itibarıyla o döneme ait çalışmalarda bu problemin sürekli olarak dikkate alınması gereken bir durum olduğu unutulmamalıdır.

Politeizmin hakim olduğu bir ortamda çocukluğunu yaşamış olan Ömer b. el-Hattâb’ın ailesi de putlara tapardı.¹¹ Putlara tapmanın normal sayıldığı Mekke’de bu durumu sorgulamak genelde kimsenin aklına gelen bir düşünce olmamasına rağmen çok ilginç bir rastlantıdır ki Ömer b. el-Hattâb’ın amcazadesi olan Zeyd b. Amr b. Nüfeyl, putlara tapmaktan imtina etmiş Hz. İbrâhim’in dinini takip ettiğini ilan etmiştir.¹² Bu kişinin onun

²Halife b. Hayyât, Ebû Amr Halife b. Hayyât b. Halife eş-Şeybânî el-Basrî, *et-Târih*, Tahkîk: Ekrem Ziyâ Umerî, Riyad, Dâru Tayyibe, 1405 /1985, s. 156.

³Halife b. Hayyât, *Tabakât*, Tahkîk: Ekrem Ziyâ Umerî, Bağdat, Matbaatü’l-Ânî, 1387/1967, s. 101.

⁴Taberî, Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî, *Târihu’t-Taberî*, Tahkîk: Muhammed Ebu’l-Fazl İbrahim, Kahire, Daru’l-Maârif, 1389/1969, IV, 195.

⁵ Mustafa Fayda, *Ömer*. İstanbul, DİA, 2007, XXXIV, 44-51.

⁶Taberî, age, IV, 197.

⁷İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdü’l-Melik, *es-Sîretü’n-Nebeviyye*, Tahkîk: Ömer Abdusselâm Tedmürî, Beyrut, Dâru’l-Kitâbi’l-Arabî, 1410/1990, I, 208.

⁸ Ali Ahmed Hatîb, *Ömer b. el-Hattâb*, Beyrut, Âlemü’l-Kütüb, 1406/1986, s. 23.

⁹Mustafa Fayda, age, 44-51.

¹⁰ Onlardan en önemli ikisi şöyle açıklanabilir: Birincisi, güneşin hareketlerine göre tanzim edilen miladi takvim ile ayın hareketlerine göre tanzim edilen Arap takvimi arasındaki bir yıl içinde oluşan 10 günlük fark; ikincisi, nesî uygulaması.

¹¹İbn Hişâm, age, I, 260; Ali Ahmed Hatîb, age, s. 22.

¹²İbn Hişâm, age, I, 253, 254.

üzerinde bir etkisinin olup olmadığını tam olarak bilmemekle beraber, Müslüman olduktan sonra Zeyd'i hatırladığını ve Zeyd için isti'far dileyip dileyemeyeceğini Rasûlüllah'a sorduğunu, Rasûlüllah'ın da olumlu yanıt vererek; “Zeyd, kıyamette tek başına bir ümmet olarak diriltilecektir.” dediğini kayıtlarda bulmak mümkündür.¹³

Ömer b. el-Hattâb'ın ailesinin varlıklı sayılmadığı ve çocukluğunun fakirlik içinde geçtiği sanılmaktadır.¹⁴ Onun daha sonraki yaşamında fakir bir yaşam sürmeyip zenginler arasında sayıldığını bizzat kendi ifadelerinden anlamak mümkündür.¹⁵ Babasının fakirliğinin ne kadar bir devreyi kapsadığı, geçici bir döneme ait olup olmadığı tam olarak bilinmemekle beraber kendi kabilesinin şerefli bir reisi ve Mekke'de sayılan birisi olduğu bilinmektedir.¹⁶

Anne baba dışında daha sonra hepsi de Müslüman olacak iki kız ve bir erkek kardeşinden oluşan ailesi için çobanlık yaptığını anlatır.¹⁷ Erkek kardeşi Zeyd b. Hattâb'ın baba bir ana ayrı kardeşi olduğu da söylenir.¹⁸ Anılarını anlatırken babasının çok baskıcı olduğuna değinerek o baskıyı sanki şimdi yaşıyormuş gibi hissettiğini, sahip olduğu şiir kabiliyetiyle dokunaklı bir şekilde dile getirmekten kendini alamadığı anlaşılmaktadır.¹⁹

1.1.1.2 Gençliği ve Kişiliği

Ömer b. el-Hattâb, uzun boylu, iri yapılı gösterişli bir insandı.²⁰ Öyle ki insanlar arasında yürürken sanki bir binek üzerinde gidiyormuş gibi sanılırdı.²¹ Beyaz teni hafif bir kızılılıkla örtülüydü.²² Gözlerinin siyahı siyah, beyazı beyaz, dişleri düzgün ve lekesizdi.²³

¹³ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, I, 255.

¹⁴ Ali Ahmed Hatîb, *Ömer b. el-Hattâb*, s. 19.

¹⁵ İbn Hişâm, age, II, 115.

¹⁶ Ali Ahmed Hatîb, age, s. 19, 20.

¹⁷ Age, s. 21, 26.

¹⁸ Halife b. Hayyât, *Tabakât*, s. 22.

¹⁹ Ali Ahmed Hatîb, age, s. 21.

²⁰ Taberî, *Târîhu't-Taberî*, IV, 196.

²¹ İbn Cevzî, Cemalüddîn Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed, *Menâkibü Emîri'l-Mü'minin Ömer b. el-Hattâb*, Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1416/1996, s.15.

²² Taberî, age, IV, 196.

Adımlarını sert atar, hızlı yürürdü.²⁴ İşine düşkün olup ciddiyetle üzerinde durur, iki elini beraber kullanırdı.²⁵ Çok kabiliyetli olduğu bilinmektedir.²⁶ Bir eliyle atının bir kulağından, diğer eliyle diğer kulağından tutup atının üzerine sıçrayarak eyere oturduğu söylenir.²⁷

Biyografik kaynaklarda anlatılan Ömer b. el-Hattâb, azimli, düşünerek, mantık kurallarını işleterek karar verir, bu karar üzerinde tavizsiz uygulama yaptığı için herkes tarafından ciddiye alınır; sahip olduğu bu kabiliyetlerin farkında olup kendine güveni tam olarak hareket eder ve bu durumdan gurur duyardı.²⁸ Daha o zamandan düzensizliği hazmedemeyen, düzeni sağlamak adına her türlü önlemi almak için çekinmeden ortaya atılabilen, korku nedir bilmeyen bir profile sahipti.²⁹ Bu özellikler diğer bireyler tarafından beğenilmiş olmalı ki esasında sertlik ve kabalık olarak nitelendirilebilecek bir görüntü ortaya çıkmış olması gerekirken etrafındaki insanların, Ömer b. el-Hattâb için genelde iyi duygulara sahip olması, düşünmeye değerdir. Bu durumu, daha sonra halife olduğu dönemde onun hadis alanında oluşturduğu ve kendine has sayılabilecek uygulamaları için de şamil kılmak mümkündür. Çünkü ileriki sayfalarda değinileceği gibi onun kendi hadis anlayışı doğrultusunda gerçekleştirdiği bazı uygulamaların uzaktan bakılınca insanlar üzerinde oluşturulan bir baskı gibi algılanması mümkün iken, muhatapları tarafından neredeyse hiç şikayet konusu edilmemiştir.

Kendince doğru bulduğu şeyi açıkça yapmaktan çekinmeyen bir kişiliğe sahip olan Ömer b. el-Hattâb'ın samimi duygularla hareket etmesi, inandırıcılık yönünden olumlu bir özellik olması hasebiyle etrafına güven telkin edebilmekteydi.³⁰ Belki bundan dolayıdır ki daha sonra onun hadis anlayışı anlatılırken değişik başlıklar altında sunulan örneklerde

²³İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Tahkîk: Abdullah b. Abdulmuhsîn et-Türkî, Kahire, Dâru Hicr, 1420/1999, X, 192.

²⁴ İbn Cevzî, *Menâkibü Emîri'l-Mü'minîn Ömer b. el-Hattâb*, s. 15.

²⁵Age, s. 14, 15.

²⁶Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, Çeviri: Salih Tuğ, İstanbul, İrfan Yayıncılık, 1414/1993, I, 105.

²⁷İbn Cevzî, age, s. 15.

²⁸Muhammed Hamidullah, age, I, 105.

²⁹Age, I, 105.

³⁰Suyûtî, Celâleddîn Abdurrahmân, *Târihu'l-Hulefâ*, Beyrut, Dâr-u İbn-i Hazm, 1424/2003, s. 91.

görülebileceği gibi sahâbenin ileri gelenlerini bile hadis rivayeti konusunda sorgulaması hatta zaman zaman yaptırımla tehdit etmesi dolayısıyla ona olan güven sarsılmamış aksine daha da pekişmiş olmalı ki onun zamanında rivayet edilen hadisler en güvenli olarak anılmıştır.³¹

Ömer b. el-Hattâb iş güç sahibi olup, Mekke'nin zenginleri arasındaydı. Arazi kiralama, yarıcılık, hayvan alım satımı ve değişik sektörlerde ticari faaliyet yapmaktaydı.³²

İçkiye düşkünlüğünün bağımlılık derecesinde olduğu söylenebilir.³³ Öyle ki geceleri arkadaşlarıyla buluşup içki içerdi. Hatta kendi anlatımıyla bir gece yine içki alemi için dışarı çıkıp dolaşmış, arkadaşlarını bulamayınca içki satıcısına tek başına gitmiş, o da kapalı olunca içindeki bu tatminsizliği gidermek amacıyla Ka'be'ye gidip tavaf etmeye karar vermiş ve orada Rasûlüllah'ın namaz kıldığını görünce gizlice onu dinlemiş, böylece kalbi rikkate ulaşarak Müslümanlığa giden yol kendisine açılmıştı.³⁴

1.1.1.3 Mekke'deki Konumu

Ömer b. el-Hattâb'ın Mekke şehir devleti yönetim kurulunda bir sandalyesi vardı.³⁵ Yani yönetim kurulu üyesi veya başka bir ifadeyle kabinede bakandı. Babasının ölmeden önce yürütmüş olduğu Mekke'nin sefaret işleri, kabilesinin başkanı olması hasebiyle ona tevdi edilmişti.³⁶ Bugünkü anlamıyla dışişleri bakanlığına tekabül edecek bir makamdı. Müslüman olduktan sonra Hz. Peygamber tarafından kendisi için kullanılan, hakikati dillendirebilme özelliği de düşünülecek olursa onun aynı zamanda güzel konuşan, mantiki melekelerinin gelişmiş olması yönüyle de akil insanlar arasında sayılabilecek niteliklere sahip olduğu fikri, abartılı sayılmamalıdır.³⁷

³¹ Talat Koçyiğit, *Hadis Tarihi*, Ankara, TDVY, 1998, s.105.

³² Ali Ahmed Hatîb, *Ömer b. el-Hattâb*, s. 26.

³³ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, I, 373.

³⁴ Age, I, 373.

³⁵ Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I, 105.

³⁶ Ali Ahmed Hatîb, age, s. 20.

³⁷ Suyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, s. 96.

Kaynaklardan anlaşıldığına göre o dönemde Ömer b. el-Hattâb'ın mensubu olduğu aile, kadınlar da dahil olmak üzere Mekke'de en çok okuma yazma bilen bireyi, içinde barındıran bir aile idi.³⁸ Kuşkusuz bu durum, Ömer b. el-Hattâb'ın saygın bir konum elde etmiş olmasına katkı sunan etkenlerden bir tanesidir.

İslam öncesi Mekke'nin içinde bulunduğu koşullar da göz önüne alındığında Ömer b. el-Hattâb, önceki satırlarda zikredildiği gibi güçlü fiziksel yapısının yanı sıra gözünü budaktan sakınmayan korkusuz ve kararlı bir insan profili oluşturması nedeniyle de sözü geçen ve kale alınan bir kişilik olarak görülmektedir.

Mekke şehir devletinde yönetim kademelerinde bulunanlar veya belli bir güce sahip olan diğer ileri gelenler, aynı zamanda kendilerini gelenek ve göreneklerinin birincil derecede bekçileri olarak kabul edip bu durumu içselleştirmişlerdi.³⁹ Kureyş geleneği ve dini inancı, bir statü ifade eder haldeydi. Bu yüzden yeni bir inanç ya da düşünce, ta baştan reddediliyor, o inanç ve düşünceye ilgi göstermek bile kınanılacak bir durum arz ediyor, böylece insanlar üzerinde toplumsal bir baskı oluşturuluyordu. Bu toplumsal baskıya teslim olanlar aynı zamanda saygınlıklarını ve kişisel ikballerini garanti altına almış oluyorlardı denilebilir. Her ne kadar eman sistemi vasıtasıyla bir bakıma düşünce özgürlüğünün güvence altına alınmış olduğu varsayılacak olsa bile bunun sağladığı faydanın çok sınırlı kaldığı aşikardır.⁴⁰ Nitekim Hz. Peygamber'in amcası ve en büyük hamisi olarak kabul edilen Ebû Tâlib bunun en tipik örneğidir. Yeğenine hâmi olmuş fakat Kureyş Müşrikleri'nden gelen saldırılara karşı kendisi de zor durumda kalmıştır.⁴¹ Gerçi yeğenine desteğini hiç esirgememiştir ancak Hz. Peygamber'in getirdiği bu yeni inanç sitemine de hep mesafeli durmuş, ona uyma konusunda kınanmaktan çekinmiş olduğu da kaynaklarda yer almıştır.⁴²

Ömer b. el-Hattâb'ın babası, putlara tapmayan, onlar adına kesilen hayvanların etlerinden yemeyen ve hanif dinine mensup olduğu söylenen aynı zamanda kendi yeğeni de olan Zeyd b. Amr b. Nüfeyl'e eziyet etmiş, onu inançlarından vazgeçirip putlara tapması için

³⁸Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I, 105.

³⁹İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, I, 322, 324.

⁴⁰İbn Hişâm, *age*, II, 24.

⁴¹Age, II, 6,7.

⁴²Age, II, 66.

zorlamıştır.⁴³ Ömer b. el-Hattâb'ın, babası gibi inançları dolayısıyla başkalarına ve o gün için düşünülecek olursa yeni bir uygarlığı temsil iddiasında olan Müslümanlara eziyet edip etmediği veya ne ölçüde onlara musallat olduğu, net olarak kaynaklarda geçmemekle beraber, onun bu yeni dine karşı düşmanca duygular beslediği de inkar edilemez.⁴⁴ Mekke ileri gelenleri tarafından değer verilip saygın bir konumda kabul edilmesinin nedenlerinden birisinin de bu olduğu düşünülebilir.

1.1.2 İslam'a Girdikten Sonraki Dönem

Hz. Peygamber tarafından, belki de getirdiği din adına belli ölçüde maddi manevi lojistik destek sağlayabilecekleri düşüncesiyle özellikle Müslüman olmaları için dua edilen iki kişiden biri Ebû Cehl namıyla maruf olan Amr b. Hişâm (ö. 2/624), diğeri Ömer b. el-Hattâb'tır.⁴⁵ Rasûlullah'ın gözünde Ebû Cehl kadar nüfûz sahibi olduğu gözlemlenen Ömer b. el-Hattâb, İslam düşmanlığı konusundaki faaliyetlerde onun kadar adından söz edilen birisi olarak tanıtımı yapılmamaktadır. İslam tarihinden bahseden küçük veya büyük çaplı herhangi bir eserde Amr b. Hişâm'ın, Hz. Peygamber'e ve ona inanan müminlere karşı sergilemiş olduğu bazen zalimane olarak nitelendirilebilecek türde eylemler mutlaka kaydedilmektedir.⁴⁶ Oysa aynı eylemlerin özellikle Rasûlullah'ın şahsına karşı Ömer b. el-Hattâb tarafından gerçekleştirildiğini gösteren rivayetlere pek tanık olunmadığı yadsınamaz bir gerçektir. Biraz sonra Müslüman oluşu anlatılırken zikredilecek olan hikayelerden birinde, onun Rasûlullah'ı öldürmek kasdıyla yola çıktığı, daha sonra kız kardeşi ve eniştesine karşı fiziksel şiddet uyguladıktan sonra kalbinin, dinlediği Kur'ân ayetinin etkisiyle de yumuşadığı ve böylece Müslüman olduğu nakledilecektir. Fakat bu hikayenin, anlatılanlar içerisinde en sahihi olduğunu iddia etmek kolay değildir. Belki de bu yeni din, onun kalbini çok daha önceden yumuşatmaya başlamıştı.

⁴³Ali Ahmed Hatîb, *Ömer b. el-Hattâb*, s. 20, İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, I, 260.

⁴⁴İbn İshâk, Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Yesâr, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, Tahkîk: Ahmed Ferîd el-Mezîdî, Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424/2004, I, 220.

⁴⁵Age, I, 221, 224; Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Ali, *Delâilu'n-Nubuvve*, Tahkîk: Abdulmu'tî Kal'acî, Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1408 /1988, II, 216.

⁴⁶İbn Hişâm, age, I, 347, II, 39.

1.1.2.1 Müslüman Oluşu

Ömer b. el-Hattâb, Mekke’de Hz. Peygamber’in davetine olumlu yanıt veren ve böylelikle ilk Müslümanlar olarak literatüre geçenlerden bazılarının, şartların zorlamasıyla Habeşistan’a hicret etmelerinden sonra Müslüman olmuştur.⁴⁷ Bu hicret, içinde Osman b. Affân’ın da bulunduğu bir kâfileden oluşan ve Habeşistan’a yapılan ilk hicrettir.⁴⁸

Hz. Peygamber’in Ömer b. el-Hattâb’ın Müslüman olması için dua ettiği, yukarıda anlatılmıştı. İşte belki bu duaların etkisi sebebiyle onun kalbinin İslam’a karşı ısındığını gösteren ilginç bir olay yaşanmıştır. Abdullah b. Amr b. Rabîa annesinden şöyle dediğini aktarmaktadır: “Habeşistan’a hicret etmek amacıyla yol hazırlığındaydık. Kocam bazı ihtiyaçları halletmek için uzaklaşmıştı ki daha önce şiddet ve eziyetini görmüş olduğumuz Ömer b. el-Hattâb çıkageldi, beni devemin üstünde görünce: “Ya Ümmü Abdillah, herhalde ayrılık zamanı!” dedi. Ben de “Evet” dedim, “Bize eziyet ettiniz, bizi aşağıladınız. Allah da bize bir çıkış yolu gösterdi ve oraya gideceğiz. Öyle ki orada Allah’a ibadet ettiğimiz için eziyet görmeyeceğiz.” Bunun üzerine o, “Allah yoldaşınız olsun.” dedi ve oradan ayrıldı. Gördüğüm kadarıyla gitmemize hüzünlenmişti, çünkü onun yüzünde daha önce rastlamadığım bir rikkat belirtisi oluşmuştu. Sonra kocam geldi; ona bu durumu anlatınca o, “Ne yani Ömer b. el-Hattâb’ın Müslüman olacağını mı bekliyorsun?” dedi. Ben de “Evet”, dedim. Kocam Ebû Abdillah, “Boşversene! Hattâb’ın eşeği Müslüman olursa o da ancak o zaman Müslüman olur.” diyerek ümitsizliğini belirtti.”⁴⁹

Ömer b. el-Hattâb’ın Müslüman olmasını anlatan hikayelerin birinde; bir gece arkadaşlarıyla içki alemi yapmak için dışarı çıkması, onları bulamayınca içki satıcısına yönelmesi, onu da kapalı bulunca içindeki doyumsuzluğun gitmesi için Ka’be’ye gidip tavaf etmek istemesi, oraya gidince de Rasûlullah’ı orada namaz kılarken görmesi, Ka’benin örtüsünün altına saklanıp ona yaklaşıp namaz kıraatinde okuduğu Kur’ân’ı dinlemesi, bunun sonucunda kalbinin yumuşaması ve orada öylece bekleyip Rasûlullah’ın namaz kılmasından sonra oradan ayrılmasıyla onun da Rasûlullah’ı takip etmesi, Rasûlullah’ın evine gireceği esnada onu fark edip, “*Hayrola Ömer, gecenin bu saatinde burada ne işin var!*” demesi, Ömer b. el-Hattâb’ın da “Allah’a, O’nun katından

⁴⁷ İbn İshâk, *es-Sîretü’n-Nebeviyye*, I, 220.

⁴⁸ İbn Hişâm, *es-Sîretü’n-Nebeviyye*, I, 351.

⁴⁹ İbn İshâk, *age*, I, 220; İbn Hişâm, *age*, I, 370; Beyhakî, *Delâilu’n-Nubuvve*, II, 221,222.

getirdiklerine ve senin Rasûlüllah olduğuna iman etmeye geldim.” demesi, Hz. Peygamber’in de Allah’a hamd edip ona dininde sebat etmesi için dua ederek göğsünü sıvazlaması anlatılır.⁵⁰

Ömer b. el-Hattâb’ın Müslüman oluşunu anlatan başka bir rivayete göre de olay şöyle vuku bulmuştur: “O, atalarından tevarüs eden dinlerine karşı bir tehlike oluşturup, Mekke’de nifak çıkaran Hz. Peygamber’i ortadan kaldırmak için, ileri gelen diğer müşriklerle de yaptığı mutabakatla bir karar almış, bunun üzerine silahlarını kuşanmış olarak yola koyulmuş giderken kendi akrabalarından biri olan gizli Müslümanlardan Nuaym b. Abdullah’a rastlamış, onunla aralarında geçen diyalog sonucu öfkelenerek karar değiştirip doğruca kız kardeşinin evinin yolunu tutmuş, oraya varınca içeriden Habbâb b. Eret’in onlara hafif sesle talim ettirdiği Kur’ân ayetlerini duymuş, kapıyı çalınca onun geldiğini anlayan hem eniştesi hem de aynı zamanda amcazadesi olan Saîd b. Zeyd ile kız kardeşi Fatma binti Hattâb korkarak ayetleri ve Habbâb’ı saklayıp sonra kapıyı açmışlar, fakat içeri giren Ömer b. el-Hattâb hızını alamayıp eniştesine tokat atmaya başlamış, bunu gören kız kardeşi dayanamayıp ona karşı koymuş, ancak yüzünden kan akıtacak kadar sert bir tokat yiyince isyan etmiş ve ikisi beraber Müslüman olduklarını onun yüzüne haykırmışlar, kız kardeşinin yüzündeki kanı gören Ömer b. el-Hattâb’ın kalbi yumuşayıp elleri iki yanına düşmüş, biraz önce duyduğu ayetleri görmek istemiş, onları yırtmadan geri vereceğine dair yemin etmiş, bunu duyan Habbâb saklandığı yerden çıkarak ona ayetlerden okuyup Hz. Peygamber’in duasını müjdelemiş; Ömer b. el-Hattâb, Fatma binti Hattâb’ın kendisine yıkanması gerektiğini söylemesi üzerine yıkanmış, kendisine verilen ayetleri alıp okuyunca hayran kalmış sonra da Müslüman olup Hz. Peygamber’e bunu haber vermek için onun yerini öğrenmiş ve oraya gitmek üzere yola çıkmıştır.

Hz. Peygamber ve başta birkaç gün önce Müslüman olan amcası Hamza b. Abdülmuttalib olmak üzere diğer arkadaşlarının bulunduğu Daru’l-Erkâm’a gelince kısa bir şaşkınlık sonunda kendisine buyur edilmiştir. Ömer b. el-Hattâb, Müslüman olduğunu haber verince Rasûlüllah tarafından kucaklanmış, tebrik edilmiş ve orada bulunan bütün Müslümanlar coşkuyla tekbir getirmişlerdir.”⁵¹

⁵⁰İbn Hişâm, *es-Sîretü’n-Nebeviyye*, I, 374.

⁵¹İbn İshâk, *es-Sîretü’n-Nebeviyye*, I, 220; İbn Hişâm, *age*, I, 371.

Ömer b. el-Hattâb'ın İslâm'a girişine yönelik anlatılan iki rivayetin farklı aktarımları mevcuttur. Birinci rivayetin daha kısa olan bir benzeri Ahmed b. Hanbel'de geçmektedir. Ancak o rivayetin zayıf olduğu bildirilmektedir.⁵² Bu iki rivayetten birinden birini diğerine tercih eden olmuş ise de kaynaklara bakıldığında bu konuda çok açık bir kanıt görülmemektedir. Şu kadar varki iki aktarım da Ömer b. el-Hattâb'ın genel yaşam tarzına uygun düşmekle beraber birinci hikaye daha bir tercihi şayan gibi durmaktadır.

1.1.2.2 Mekke Dönemi

Ömer b. el-Hattâb Mekke'de Müslümanlara güç katmış, hatta diğer bir rivayete göre; daha Müslüman olur olmaz Rasûlüllah'a ibadet için birinin başında kendisi, diğerininkinde Hamza b. Abdülmuttalîb olmak üzere iki grup halinde Ka'be'ye çıkmayı önermiştir. Bu öneriyi Rasûlüllah kabul edince Müşriklerin şaşkın bakışları altında topluca ibadet için Ka'beye çıkmışlardır.⁵³ Onun Müslüman olmasından sonra ibadet açıktan yapılmaya başlanmıştır.

Müslümanların arasına yeni bir üye katılması, hele de onun bir takım üstün meziyetlere sahip olup toplumda sözü geçen biri olması onları hayli sevindirmiş, büyük bir moral kaynağı olmuştu. Abdullah b. Mes'ûd (ö. 32/652), bu durumu şu sözlerle aktarmaktadır: “Ömer b. el-Hattâb'ın İslâm'a girmesinden sonra Müslümanlar'a, etkisi hala devam eden bir üstünlük ve özgüven geldi. Ondan önce Ka'be'nin avlusunda namaz kılamazdık, ne zamanki o Müslüman oldu Ka'be'nin yanında namaz kılar olduk.”⁵⁴ Zaten bu da Hz. Peygamber'in isteğiydi.⁵⁵

Ömer b. el-Hattâb'ın samimi yapısı dolayısıyla yaptığını açığa çıkarması ve inandığı yolda yürürken kimseden çekinmeden kararlı olması, ileriki yıllarda da yaptıkları icraatlarda onu başarılı kılan özelliklerdendir. Daha sonraki sayfalarda genişçe ele alınacağı üzere, onun kendi hadis anlayışı doğrultusunda özellikle “hadis tesebbütü” konusunda yapmış olduğu

⁵² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, Şerh ve Tahkîk: Ahmed Muhammed Şâkir, Kahire, Dâru'ı-Hadîs, 1416/1995, I, 211, 212.

⁵³ İbn Cevzî, *Menâkibü Emîri'l-Mü'minîn Ömer b. el-Hattâb*, s. 18.

⁵⁴ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, I, 369; Beyhakî, *Delâilu'n-Nubuvve*, II, 215; Buhârî, Muhammed b. İsmail, *el-Câmi'u's-sahîh*, Riyâd, Beytu'l-Efkârî'd-Devliyye, 1419/1998, *Menâkibu'l-Ensâr*, 35; İbn Cevzî, age, s. 23.

⁵⁵ Beyhakî, age, II, 220.

icraatlarda önemli mesafeler kat edebilmesi de bu bağlamda düşünülmelidir. Müslüman olduğunu başta Ebû Cehl olmak üzere Kureyş ileri gelenlerine haber vererek ilan etmesi, diğer mü'minlerin başına gelen baskı ve eziyetleri paylaşmak arzusuyla aktif olması dolayısıyla Mekke'de diğer mü'minler gibi huzursuz günler geçirmektedir. Fakat onun İslâma girmesiyle Müslümanlığın ünü daha bir yayılmış ve bu dine rağbetin fazlalaşmış olduğunu tarihçiler kaydetmektedirler.⁵⁶ Çalışmanın asıl konusunun dağılmaması adına Ömer b. el-Hattâb'ın yaşamına elden geldiğince kısaca değinilerek geçmek gerektiği için ana hatlarıyla bilgi verilmekle iktifa edilmektedir.

1.1.2.3 Hicreti

Mekke'den Medine'ye hicret esnasında mü'minler büyük bir gizlilik içerisinde hareket ediyorlardı. Esasında böyle davranmak zorunda idiler. Çünkü onların buradan hicret etmelerine sebep olan müşrikler hala emellerine ulaşmış değillerdi. Müşriklerin asıl amacı kendi din ve düzenleri için büyük bir tehlike olarak gördükleri Hz. Peygamber'e inananları, ya inançlarından vazgeçirmek ya da ortadan kaldırmak idi. Bu yüzden, hicreti tercih etmeleri mal ve can emniyetlerini garanti altına almamış aksine daha tehlikeli hale dönüştürmüştü. Yola çıkanların kimisi engelleniyor, alıkonuluyor, kimisinin canına kasdediliyor, kimisinin mallarına el konuluyordu.⁵⁷

İslam Peygamberi'nin Medine'ye hicret için izin vermesinin ardından Ömer b. el-Hattâb, iki arkadaşıyla bir yerde buluşup yola çıkmak üzere anlaşmış, daha sonra Ka'be'ye giderek oradaki müşriklere: “Ben hicret yolculuğuna çıkacağım. Karısını dul, çocuğunu yetim, anasını evlatsız bırakmayı göze alabilecek varsa bana engel olsun.” diyerek meydan okumuştur.⁵⁸ Daha sonra arkadaşlarından Hişâm b. Âs (ö. 13/634) gelememiş, Ayyâş b. Ebî Rabîa (ö. 15/636) ile beraber yola çıkmışlar, yolda kendilerine katılan mü'minlerle beraber 20 kişilik bir kabile olarak Kubâ'ya varmışlardır.⁵⁹

⁵⁶Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I, 108.

⁵⁷İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, II, 110, 118, 123.

⁵⁸Suyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, s. 95.

⁵⁹İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, IV, 429.

Kubâ, Medine'ye bağılı bir yerleşim birimi olup Ömer b. el-Hattâb arkadaşı Ayyâş b. Ebî Rabîa ile buraya vardığında, Ayyâş b. Ebî Rabîa ile ana bir üvey kardeş olan Ebû Cehl namıyla mâruf Amr b. Hişâm diğerk kardeşi Hâris b. Hişâm ile onlara yetişmiştir. Ona: “Annen, sen gelinceye kadar saçını taramayıp, güneşten korunmayıp gölgelenmeyi yas tutacak.” diyerek ikna etmeye çalışmış, onların hilesini sezen Ömer b. el-Hattâb, “Ayyâş, bunlar sana hile yapıyorlar. Biliyorsun Mekke'nin sayılı zenginlerindenim. Malımın yarısını sana veririm ihtiyacın da olmaz, bunlara inanıp da gitme!” demişse de Ayyâş, geride kalan mallarını alma fırsatı da bulurum diye onlarla geri dönmüş fakat Mekke'ye varmadan onu yakalayıp hapse atmışlar ve Ayyâş uzun yıllar orada kalmak zorunda bırakılmıştır.⁶⁰

1.1.2.4 Medine Dönemi

İslam dini müntesipleri Medine'ye geldikten sonra orada bulunan insanlar tarafından iyi karşılanmışlar ve aralarında kardeşlik hukuku oluşturmuşlardı. Ömer b. el-Hattâb uzun bir zaman Kubâ'da yaşamış oradan Medine'ye gidip gelmiştir. Ömer b. el-Hattâb da Rasûlüllah tarafından Uveyym b. Sâide, ya da İtbân b. Mâlik ile kardeş ilan edilmiştir.⁶¹ Ömer b. el-Hattâb için bu dönemin üç bölüm olarak incelenmesinde fayda mûlahaza edilmektedir.

1.1.2.4.1 Hz. Muhammed'in Vefatına Kadar Olan Dönem

Ömer b. el-Hattâb Medine'ye gelip Kuba'ya indikten sonra Rasûlüllah da oraya gelmiş bu arada bîat alma işlemleri başlayınca erkeklerin bîatını Rasûlüllah'ın bizzat kendisi, kadınların bîatını da kendi adına görevlendirdiği Ömer b. el-Hattâb almıştır.⁶² Mekke'de yapmış olduğu ticari ve zirai faaliyetlerine burada da devam ederek yaşamını sürdürmüştür.⁶³ Dünyevi geçim işleriyle meşgul olurken bu arada Hz. Muhammed'in öğretisini takip etmekten geri kalmamak için bir plan yapmıştır. Bu plana göre komşusuyla

⁶⁰ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, II, 115.

⁶¹ İbn Cevzî, *Menâkibü Emîri'l-Mü'minîn Ömer b. el-Hattâb*, s. 25; İbn Hişâm, *age*, II, 147.

⁶² Mustafa Fayda, *Ömer*, DİA, XXXIV, 44-51.

⁶³ Ali Ahmed Hatîb, *Ömer b. el-Hattâb*, s. 26.

birer gün sırasıyla nöbetleşerek Hz. Peygamber'in sohbetlerine katılmak için Mescid-i Nebî'ye gidecekler ve orada öğrendiklerini her akşam paylaşarak bu öğrenimden mahrum kalmayacaklardı.⁶⁴ Bu bilgi, aynı zamanda onun hadis öğrenmeye de ne kadar istekli olduğunu anlatan kanıtlarından biri sayılmalıdır.

Ömer b. el-Hattâb, zorunlu haller dışında daima Rasûlullah'ın yanında bulunmuş, kendisine verilen görevleri yerine getirmiş ve onunla beraber Hudeybiye Musalahası, Umretü'l-Kazâ, Haccetü'l-Veda'dan ayrı olarak bütün savaşlara katılmıştır.⁶⁵

Rasûlullah, Medîne'de birçok konuda diğer arkadaşlarıyla olduğu gibi özellikle Ebû Bekr b. Ebî Kuhâfe ve Ömer b. el-Hattâb'la istişare eder, bu istişarelerde genellikle Ömer b. el-Hattâb'ın önerileri isabetli olurdu.⁶⁶ Bazen onun görüşü doğrultusunda ayetler indiği de olmuştur. Bu ayetler ileride "Muvafakâtu Ömer b. el-Hattâb" başlığı altında incelenecektir.

Ömer b. el-Hattâb Rasûlullah'ı çok severdi. Yeri geldiğinde ona karşı alternatif görüşler ortaya koyabilen Ömer b. el-Hattâb, en nihayetinde ona tabi olmanın elzem olduğuna inanıp büyük bir teslimiyetle bunu yapardı. Mevzûyu fazla uzatmamak adına ona olan sevgisine kanıt olan olaylardan bir tanesine, bütünü anlatmadan kısaca değinmek yeterli olacaktır: "Bir gün izin isteyip Rasûlullah'ın bulunduğu yere girince onu kederli bir şekilde hasırın üstünde yatmış olduğunu görür. İyice yaklaştığında hasırın vücudunda izler oluşturduğunu fark edince dayanamayıp, kurban olayım sana Ya Rasûlellah! Sana yazık değil mi? Diyerek gözyaşlarını tutamayıp ağlamıştır."⁶⁷

⁶⁴ Buhârî, İlm, 27.

⁶⁵ Mustafa Fayda, *Ömer*, DİA, XXXIV, 44-51.

⁶⁶ Suyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, s. 100; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 254, 260.

⁶⁷ Müslim, Ebû'l-Hüseyn, *el-Câmi'u's-sahîh*, Beytu'l-Efkâri'd-Devliyye, Riyâd, 1419/1998, Talak, 31.

1.1.2.4.2 Hz. Peygamber'in Vefatından Halifelğe Kadar

Hz. Peygamber 632 yılında vefat edince Ömer b. el-Hattâb, bu çok sevdiği kişinin ölümünü ilk önce kabullenememiş, aşırı bir şekilde kendisine bağlanmış olmasından kaynaklandığı düşünülen geçici bir kendini kaybetme haline girmiş ve ne yapacağını bilemez hale gelmiştir.⁶⁸ Ashâbdan Ömer b. el-Hattâb ve onun gibi bu üzüntü verici durumdan çok etkilenen diğer kişileri teselli edip normalleştirme görevini Ebû Bekr b. Ebî Kuhâfe üstlenmiş, Kur'ân'dan ayetler okuyarak bu görevi hakkıyla yerine getirmiştir.⁶⁹ Ömer b. el-Hattâb daha sonra bir çeşit şok meydana getiren bu olağanüstü durumun etkisini üzerinden atar atmaz, Rasûlullah'ın kendilerine miras olarak bıraktığı dinin ve devlet teşkilatının geleceği açısından telafi edilemeyecek olumsuz bir durumun oluşmaması için hemen harekete geçmiştir. İlk önce Ebû Bekr b. Ebî Kuhâfe ile beraber bu topluluğa bir başkan seçip kaos ortamına yol açılmaması için acele edilmesini düşünüp ve bu amaçla Benî Sâide Sakîfe'sinde toplanan Ensâr'ın yanına gitmiştir. Orada yapılan müzakerelerde Ebû Bekr b. Ebî Kuhâfe'nin başkan seçilmesi konusunda aktif rol oynamış ve başarılı olmuştur.⁷⁰

Ömer b. el-Hattâb yürekten inandığı ve takip etmekten mutluluk duyduğu Rasûlullah'tan sonra, örnek alıp beraber hareket ettiği ikinci bir kişi olarak Rasûlullah'ın en yakın arkadaşı olan Ebû Bekr b. Ebî Kuhâfe'yi seçmiştir.⁷¹ Ebû Bekr b. Ebî Kuhâfe ile devlet meseleleri hakkında fikir alış verişinde bulunmuş ve hiçbir zaman ondan desteğini eksik etmemiştir. Ömer b. el-Hattâb'ın desteğinin ne anlama geldiğini en başta Ebû Bekr b. Ebî Kuhâfe anlamış ve bu samimi, donanımlı, becerikli aynı zamanda çok sevdiği kişinin kıymetini bilip kendisine ona göre davranmıştır.⁷²

Hz. Peygamber'in bıraktığı devlet için en uygun kişinin seçilmesiyle ilgili yaptığı katkının ne kadar önemli ve kendisinin de yine o denli büyük bir öngörü sahibi olduğu, sonraki yıllarda ortaya çıkan olaylar nedeniyle daha iyi anlaşılmıştır.

⁶⁸İbn İshâk, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, II, 713, 714.

⁶⁹Âl-i İmran, 3/144, 145; Ankebût, 29/57; Rahmân, 55/26, 27; İbn İshâk, age, II, 713, 714.

⁷⁰Age, II, 717.

⁷¹İbn Cevzî, *Menâkibü Emîri'l-Mü'minin Ömer b. el-Hattâb*, s. 234.

⁷² Suyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, s. 98; İbn Asâkir, Ebû'l-Kâsım Ali b. el-Hasen b. Hibetillâh b. Abdillâh b. Hüseyin ed-Dımaşkî eş-Şâfî, *Târîhu Medîneti Dımaşk*, Tahkik: Ömer b. Ğarameti'l-Amrevî, Beyrut, Dâru'l-Fikr, 1415/1995, XLIV, 247.

Ebû Bekr b. Ebî Kuhâfe'nin, dinden dönüp bozgunculuk çıkarmak isteyenler, aynı zamanda vergi anlamına gelen zekatı vermeyip isyan edenlere karşı, bazen kendisinden de sert askeri önlemler alması durumunda geçici tereddütler yaşasa da daha sonra onun haklı olduğunu anlamış olup ondan tam desteğini hiç eksik etmemiş ve bu nazik geçiş döneminin başarıyla atlatılmasına destek vermiştir.⁷³

Hz. Peygamber'in sözlerinden yapılan aktarımları içeren "hadis" konusunda çok hassas davranan Ebû Bekr b. Ebî Kuhâfe, bu konudaki anlaşmazlıkların daha o zamandan başladığını görüp gerekli önlemleri alarak ilk günden dinde tefrika ve tahrifatın başlamasına mani olmuştur. O, bu eylemleri dolayısıyla Ömer b. el-Hattâb'ın da beğenisini kazanmıştır. Nitekim "hadis rivayeti" konusunda daha sonra Ömer b. el-Hattâb da aynı yolu takip etmiştir.

Rasûlullah'ın kutsal görevinde en büyük dayanağı, aynı zamanda en etkileyici ve kesintisiz mucizesi olan Kur'an'ın orijinal biçimde tam olarak muhafaza edilerek gelecek nesillere aktarılmasını düşünüp bu görüşünü Ebû Bekr b. Ebî Kuhâfe'ye aktarıp onu da ikna ederek cem' yapılmasına önayak olması, Ömer b. el-Hattâb'ın, tartışmasız liyâkatını ortaya koyması bakımından da çarpıcı olmuştur.⁷⁴

1.1.2.4.3 Hilafeti

İslam'ın ilk halifesi olan Ebû Bekr b. Ebî Kuhâfe'nin vefat etmesi ve onun ölmeden önce tavsiyede bulunması münasebetiyle Ömer b. el-Hattâb, ikinci Halife seçilmiştir.⁷⁵ Hz. Peygamber'e risalet görevi verilir verilmez kendisine iman edip o andan itibaren sürekli onun yanında bulunma ayrıcalığına sahip olan Ebû Bekr b. Ebî Kuhâfe; Rasûlullah'ı en iyi anlayan, onun yolunu takip etme açısından tam bir teslimiyete sahip olan insanların içinde en önde gördüğü, aynı zamanda kendinden sonra bu ümmeti yönetebilecek kabileyette bir kişi olan Ömer b. el-Hattâb'ı halife olarak vasiyet etmiştir.⁷⁶

⁷³Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 216, 269.

⁷⁴İbn Cevzî, *Menâkibü Emîri'l-Mü'minîn Ömer b. el-Hattâb*, s. 122, 123; Suyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, s. 98.

⁷⁵İbnü'l-Esir, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *el-Kâmil fi'l-Târîh*, Tahkîk: Ebü'l-Fidâ Abdullah el-Kâdî, Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1407/1987, II, 273.

⁷⁶Age, II, 273.

Hicretin on üçüncü yılından yirmi üçüncü yılına kadar geçen on yıl ve birkaç aylık bir süre içinde halifelik görevini ifa eden Ömer b. el-Hattâb, işini iyi yapmış bu sebeple herkesin beğenisini kazanmıştır.⁷⁷

Ömer b. el-Hattâb'ın halifelik yılları her açıdan parlak geçmiş ve ilklerin yaşandığı bir dönem olmuştur. Kûfe ve Basra şehirleri kurulmuş, şehirler imar edilmiştir.⁷⁸ Hicrî takvim kabul edilmiş, yazışmalarda tarih kullanılmaya başlanmış, dîvan oluşturulmuş, gayri müslimlere topraklarını işleme karşılığında haraç konulmuş, ilk maaş ödemeleri ve düzenli olarak kabilelere fey' dağıtımı yapılmış, âmu'r-ramâde denen kuraklık ve kıtlık yılında halkın ihtiyaçları başarıyla giderilmiştir.⁷⁹ Şehirlere yargıçlar görevlendirilmiş, ordular kurulmuş, fetihler yapılmıştır. Teravihin cemaatle kılınmasını sağlayan, kendisine "Emîrû'l-Mü'minîn" diye hitab edilen, gece şehirde asayişini sağlamak için dolaşan, kamçısıyla adaleti ayakta tutan bir halife olmuştur.⁸⁰

Ömer b. el-Hattâb halifeliğinin sonlarına doğru, "Eğer yaşıyor olsaydı Ebû Ubeyde b. Cerrâh'ı yerime halife olarak önerirdim, çünkü o, Rasûlullah tarafından ümmetin en emini olarak tavsif edilmiştir." demiştir.⁸¹ Ya da "Huzeýfe'nin azâdlı kölesi Sâlim hayatta olsaydı, onu halife olarak aday göstermekte tereddüt etmezdim." diyerek İslâm'ın, insanlar arasında yerleşmiş bulunan soy sop üstünlüğü geleneğini reddetmesiyle, yerleştirmiş olduğu insani temeldeki eşitlik prensibini, ne denli içselleştirdiğini ilan etmiş olmaktadır.⁸² Bu aynı zamanda Hz. Peygamber'in uygulaması olup bugünkü modern dünyanın yakaladığı bazı evrensel değerlerin ta asırlar önce Hz. Peygamber tarafından tatbik edilip uygarlık yolunun işaret edildiği ve yine onun işaret ettiği yolu en iyi anlayıp takip edenlerden birinin de Ömer b. el-Hattâb olduğu iddiası, temelsiz sayılmamalıdır.⁸³

⁷⁷İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, II, 448, 455, 456.

⁷⁸Belâzürî, *Fütûhu'l-Buldân*, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ b. Câbir, Beyrut, Müessesetü'l-Maârif, 1407/1987, s. 387, 388; Halîfe b. Hayyât, *et-Târih*, 138; İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, X, 181.

⁷⁹Halîfe b. Hayyât, age, 138; İbn Kesir, age, X, 181.

⁸⁰Age, X, 183.

⁸¹İbnü'l-Esîr, age, II, 459; Ebûbekir'in halife olarak seçildiği zaman, ikisi de Ebû Ubeyde'ye biat etmek istemişlerdi fakat o kabul etmemişti. Bunun için bkz. İbn Hişâm, II, 717.

⁸²Muhammed Hamidullah, İslâm Peygamberi, II, 1114; İbnü'l-Esîr, age, II, 459.

⁸³İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, IV, 299.

Hicrî yirmi üçüncü senede bir sabah namazını kıldırmak için kıyama durduğunda Ebû Lü'lüe adlı köle tarafından öldürölmek kasdıyla hançerle ağır şekilde yaralanmış ve birkaç gün sonra hayata gözlerini yummuştur.⁸⁴ Kaç yaşında öldüğü ihtilaflı olup elli beş, altmış bir, altmış üç, altmış dört yaşlarını rivayet edenler vardır.⁸⁵ Ölmeden önce, kendinden sonra görev yapacak olan İslâm'ın üçüncü Başkanı'nı aralarından birini seçmeleri koşuluyla, Ali b. Ebî Tâlib, Osman b. Affân, Talha b. Ubeydullah, Zübeyr b. Avvâm, Abdurrahmân b. Avf, Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın bir odaya toplanmalarını emretmiş ve yine kendisi seçilmemek koşuluyla yalnız müşavirlik görevi yapmak üzere de kendi oğlu Abdullah'ı da onlara katmıştır.⁸⁶ Bu şûra heyeti çalışmalarının sonunda Osman b. Affân, İslâm Toplumu'na üçüncü başkan olarak seçilmiştir.⁸⁷

1.1.2.5 İslâm'ın Hz. Ömer'in Kişiliği Üzerindeki Etkisi

Her yeni çevre, inanç ve sosyal grubun, insanın kişiliği üzerinde birtakım etkiler oluşturmaları kaçınılmazdır.⁸⁸ Ömer b. el-Hattâb'ın sert mizacı, acımasız gibi görölen müdahaleleri, başkasına meydan okuyan üslubu, kimsenin kınamasını umursamayan başına buyrukluğu, içki ve eğlenceye bağımlılığı gibi kişisel özellikleri esasında o zaman için düşünölecek olursa fazlaca reddedilmeyecek aksine cazibe oluştıracak şeylerdir. Fakat İslâm'a girdikten sonra bu ve benzer özelliklerin İslâmî kural ve kâidelerle sınırlanıp törpölenmesi, kendisinin de Hz. Peygamber'in etkileyici ahlakını örnek alması Ömer b. el-Hattâb'ı daha da beğenilir hale sokmuş olmalıdır.⁸⁹

Hz. Peygamber'in öğretisinden yararlanmayı hem istemesi hem de bunu nasıl yapacağını bilmesi, onun üzerinde önemli değışiklikler meydana getirdiğı; siyer, tarih, hadis vb. eserlerde kaydedilmiş olarak görölmektedir. Onun sert mizacı zalimlik yapıp düzeni bozmak isteyen bozguncular için bir engel, zayıflar içinse bir korunak olarak tebarüz etmiş; acımasız gibi görölen müdahaleleri, vali ya da diğör görevlileri üzerinde disiplin

⁸⁴Taberî, *Târîhu't-Taberî*, IV, 191, 193.

⁸⁵Age, IV, 197, 198.

⁸⁶Age, IV, 229.

⁸⁷Age, IV, 238.

⁸⁸Bayraktar Bayraklı, *İslâmda Eğitim*, s. 27, 30.

⁸⁹İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, II, 448, 455, 456.

oluşturan bir otorite tesis ederek adalet olarak halka yansımış olmalı ki o öldükten sonra bile bu konuda övgüyle yadedilmiştir.⁹⁰ Müslüman olmadan önce sahip olduğu kabiliyetlerin vermiş olduğu gurur ve kendini beğenmişlik duygusu giderek, yerini mütevazî olmanın verdiği manevi doygunluğa terketmiş; öyleki Hz. Peygamber ölmeden önce eski bir köle olan Zeyd'in oğlu Üsâme b. Zeyd kumandanlığında bir ordu hazırlayıp da kendisini de onun emrine vermesi Ömer b. el-Hattâb'ı yadırgatmamıştı. Rasûlullah vefat ettikten sonra Ebûbekir, bu orduyu sefere gönderirken Üsâme b. Zeyd'den izin alarak Ömer b. el-Hattâb'ı danışmanlığından istifade etmek için Medine'de tutmuştur.⁹¹

Ömer b. el-Hattâb'ın zaman zaman ahirette verilecek hesabı düşünüp ağladığı, bu yüzden gözlerinin önünden aşağı iki hat oluştuğu, yine sol eliyle yemek yiyen bir adamla karşılaştığı, ona sağ eliyle yemesini söyleyince, Mûte gâzisi olup sağ kolunun hasar gördüğünü anlatan o kişinin yanına oturup ağlayarak gönlünü aldığı ve kendisine gazi aylığı bağlayıp hizmetçi görevlendirdiği rivayetleri görüldükçe, onun İslâm'a girmesiyle belki de esasen içinde var olan rikkat duygusunun açığa çıkmış olduğu düşüncesi abartılı sayılmamalıdır.⁹²

1.1.2.6 Hz. Peygamber'in Ömer b. el-Hattâb Sevgisi

Hz. Peygamber, Ömer b. el-Hattâb'ın Müslüman olması için dua etmiş ve o Müslüman olunca çok sevinmişti. Bu sevgi ta vefat edene kadar sürmüştür. Bu konuda Amr b. Âs'ın (ö. 43/664) anlatmış olduğu şu rivayet önem arz etmektedir. “Amr b. Âs, Mekke'nin (8/630) fethinden hemen önce Müslüman olmasına rağmen, Rasûlullah onu Zâtü's-Selâsil seriyyesinde Ebû Bekr b. Ebî Kuhâfe ve Ömer b. el-Hattâb'ın da aralarında bulunduğu İslâm ordusuna komutan tayin etmiştir. İşte bundan dolayı Amr b. Âs, Rasûlullah'ın kendisini herkesten çok seviyor olduğunu düşünmüş olacak ki ona en çok kimi sevdiğini sormuştur. Rasûlullah: “Âişe'yi” diye cevap verince, Amr b. Âs: “Hayır, ehlini kasdetmemiştim. Ehlinin dışında?”. Rasûlullah: “Ebû Bekr'i” deyince o: “Ya ondan sonra kimi seviyorsun?” diye sorarak, hala kendisini sevdiğini söylemesini bekleyip, umudunu

⁹⁰İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, III, 44.

⁹¹Taberî, *Târihu't-Taberî*, III, 226, 227.

⁹²Ebû Yûsuf, Ya'kûb b. İbrâhîm, *Kitabu'l-Âsâr*, Tahkîk: Ebu'l-Vefâ el-Efğânî, Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1355/1939, s. 208.

muhafaza etmiştir. Ancak Rasûlullah, Ömer b. el-Hattâb'ın ismini söyleyince o susarak daha sormaya devam etmemiştir.”⁹³

Rasûlullah bir gün ona, “*Ey Hattâb oğlu Ömer! Şeytan senin bir yola girdiğini görse, o yola girmeye cesaret edemeyip yolunu değiştirir.*” demiştir.⁹⁴ Yine bir hadiste; “*İns ve cin şeytanları Ömer b. el-Hattâb'tan korkarlar.*” diye buyurmuştur.⁹⁵

1.2 Hz. Ömer'in Kur'an Vukûfiyeti

Girmiş olduğu bu inanç sisteminin temel kaynağı olan Kur'an, Ömer b. el-Hattâb'ın hayatında önemli bir yer işgal etmiştir. Bu çalışmanın konusuna ışık tutması açısından kısaca değinmek gereklidir.

1.2.1 Ayetlerin İnişi Sırasındaki Tavrı

Hz. Peygamber'e vahiy inerken bazen buna Ömer b. el-Hattâb da tanıklık ederdi.⁹⁶ Rasûlullah'ın yanında bulunmaktan mutlu olurdu. Onun sohbetini dinler, öğrenmek istediği bir şey varsa sorar, öğrenirdi. Maişetini karşılayabilmesi için zorunlu olarak çalışması gerektiği zamanların dışında, mutlaka Rasûlullah'ın eğitim halkasındaki yerini alırdı. Gelemedikleri zaman komşusuyla nöbet yapıp, her gün biri olmak koşuluyla o halkaya gelir akşam öğrenilen ayetler ve hadisler paylaşıldı.

Hz. Peygamber, uyulacak ölçü olarak Kur'an'ı daima ilk sırada belirtmiştir. En son Veda' Haccı'nda yaptığı konuşmada, yine kendisine tabi olanlar için Kur'an'ı, ona sarılmaları

⁹³Buhârî, Fedâilu's-Sahâbe, 5, Meğâzî, 63; Müslim, Fedâilu's-Sahâbe, 8.

⁹⁴Buhârî, Fedâilu's-Sahâbe, 6; Müslim, Fedâilu's-Sahâbe, 22.

⁹⁵İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, X, 182; Tirmizî, Menâkib, 17.

⁹⁶Buhârî, Umre, 10, Cezâü's-sayd, 19, Meğâzî, 56, Fedâilü'l-Kur'an, 2; Müslim, Hac, 6.

halinde şaşmaz bir ölçü olarak bıraktığını söylemiştir.⁹⁷ Burada yaptığı konuşmayı aktaran kaynakların hepsinde mutlaka Kur’ân belirtilirken, ikinci sırada yer aldığı söylenen sünnet, bazı kaynaklarda geçip bazılarında geçmemektedir.⁹⁸ Hadisin ve dolayısıyla sünnetin dinde ikinci kaynak oluşu üzerinde doğrudan veya dolaylı da olsa görüşbirliği vardır. Fakat Kur’ân’ın doğrudan Allah’a izafe edilmesi dolayısıyla tartışmasız bir yeri ve önceliği mevcuttur. Ömer b. el-Hattâb için de böyle olduğu görülmektedir.

Ömer b. el-Hattâb’ın sorgulamaya meyyal yapısı iş ayetlere sıra gelince yani vahiy söz konusu olunca değişir ve hemen teslim olurdu. Raûlullah’a alternatif görüş önerilerinde bulunduğu zaman, öncelikle muttali olduğu fikrin vahiy olup olmadığını sorarak ona göre davranırdı. Vahiyse zaten tabi olur, vahiy değil Hz. Peygamber’in kendi görüşüyse ona karşı söyleyeceği varsa söyler ancak sonunda ne olursa olsun Hz. Peygamber’e tabi olurdu. Bunun aksini belirten bir rivayete rastlanılmamıştır. Bazı zamanlar Rasûlullah’a arzettiği görüş sebebiyle hakkında ayet ineceğinden kuşkulananak kendi kendine korkup, acaba cüretkâr mı davrandım diye pişman olmuş ancak inen ayet kendi görüşü paralelinde olunca rahatlamıştır.⁹⁹

Her hangi bir konuda Ömer b. el-Hattâb’ın aklına yatmayan bir durum ortaya çıktığında Hz. Peygamber’e başvurarak: “Ya Rasûlellah! Bu durumu Rabbımıza dua edip, yalvar da bir hüküm indirsın” diye derdini anlatırdı. Bu onun inandığı din adına itikadının çok güçlü olduğunu gösteren bir işaret olarak görülmelidir.¹⁰⁰

1.2.2 Ayetleri Ezberleyip Tedebbür Etmesi

Ömer b. el-Hattâb’ın yaşam öyküsü incelendiğinde, işini sağlam yapan, yani nicelikten niteliği önceleyen bir kişilikle karşılaşılmaktadır. Kur’ân ayetlerini Rasûlullah’tan öğrendiğinde de onları hem ezberleyip hafızasına yazmaya başlıyor hem de ezberlemekte

⁹⁷Vâkıdî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkıd el-Vâkıdî el-Eslemî el-Medenî , *Kitâbü'l-Meğâzî*, Kalkûta, Babtist Meşin (Basımevi), 1272/1855, s. 434.

⁹⁸Age, s. 434; Beyhakî, *Delâilu'n-Nubuvve*, V, 436, 448, 449; İbn İshâk, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, II, 671; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, IV, 249.

⁹⁹Age, IV, 196.

¹⁰⁰ İbn Cevzî, *Menâkibü Emîri'l-Mü'minîn Ömer b. el-Hattâb*, s. 25; İbn Arabî, Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh, *Ahkâmu'l-Kur'an*, Tahkîk: Muhammed Abdülkadir Atâ, Beyrut, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1424/2003, I, 208, 209.

olduğu bu metnin ne anlatmak istediğini keşfetmeye çalışıyordu. İslâmî terminolojide taklîdî ve tahkîkî diye tanımlanan, herhangi bir olguyu sorgulamadan olduğu gibi üyesi bulunduğu topluluğun içinde yaşatılanı, aynen tatbîk etme ya da bilinçli olarak akli da devreye sokup ne yaptığını anlayıp farkına vararak ortaya konulan, eylem biçimlerinden bilinçli olanı, daha tercih edilendir.¹⁰¹ Kur'ân'da da dört yerde Kur'ân ayetleri üzerinde etraflıca düşünülmesi gerektiği vurgulanmış, hatta böyle yapmayanlar azarlanmıştır.¹⁰²

Düşünme, akıl yürütme veya akıl yürütmeler zinciri olarak tanımlanıp doğru düşünebilmek için de mantıklı olanı tercih etme becerisi kazanarak, hakikate ulaşmanın ilk adımı diye kabul edilebilir.¹⁰³ Bu, düşüncenin temel olma özelliğini işaret eder. Belki de bu yüzden Kur'ân muhataplarını, kendisinden başlayarak bütün varlığı düşünüp zihnî mekanizmalarını çalıştırmaya davet etmektedir.¹⁰⁴ Bilenle bilmeyenin bir olmadığını hatırlatarak bilgiye vurgu yapmaktadır.¹⁰⁵ Ömer b. el-Hattâb'ın bu mesajları çok iyi anladığı görülmektedir. Hz. Peygamber'in yanında özel bir yere sahip olması ve onun tarafından zaman zaman övülmesi, bu ileri görüşlülüğü ve hakikate düşkünlüğünden dolayı olsa gerektir.¹⁰⁶

Ömer b. el-Hattâb'ın Bakara suresini on iki yılda, üzerinde düşünüp kafa yorup etraflıca anlayarak talim edip hıfzetmiş olduğu rivayet edilmektedir.¹⁰⁷ Bunun olumsuz bir durum olduğu akla gelebilir, lâkin onun tercüme-i hali anlatılırken işine dört elle sarılıp çok sağlam yapma özelliği istisnasız bütün eserlerde belirtilmiştir. Dolayısıyla Kur'ân'a vâkıf olma ve kanun koyucunun maksadını kavrama konusunda, kendisinin bir adım önde olduğu düşünülmesi daha sağlıklı bir yorum olacaktır. Belki de bu yüzden Halife Ebû Bekr

¹⁰¹Sâbûnî, Nûreddin Ahmed b. Mahmûd b. Ebî Bekr, *Mâturîdiyye Akâidi*, Tercüme: Bekir Topaloğlu, Ankara, DİB Yayınları, 1982, s. 181, 182.

¹⁰²Abdu'l-Bâkî, Muhammed Fuâd, *el-Mu'cemu'l-Mufehres li Elfâzi'l-Kur'ani'l-Kerim*, Kâhire, Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1364/1945, s. 252.

¹⁰³Küçük, Hasan, *İslâm'da ve Batıda mantık*, İstanbul, Fatih Yayınevi, 1978, S. 45,46.

¹⁰⁴Nisâ, 4/82; Muhammed, 47/24; Mu'minûn, 23/68; Sa'd, 38/29; Bakara, 2/219, 266; En'âm, 6/50; 30/8; Nahl, 16/11, 44, 69; A'râf, 7/176; Yûnus, 10/24.

¹⁰⁵En'âm, 6/50.

¹⁰⁶Zehebî, Şemsü'd-Dîn Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ (Siyeru Hülefâi'r-Râşidîn)*, Tahkîk: Beşşâr Avvâd Marûf, Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 1417/1996, s. 75, 76.

¹⁰⁷Age, s. 81.

b. Ebî Kuhâfe tarafından onun ilk kadı sıfatıyla atandığı iddia edilmektedir.¹⁰⁸ Halife iken yaptığı ictihadlarında yalnız kaldığı düşünüldüğü zamanlarda bile Rasûlullah'ın ilim konusunda övdüğü bir diğer sahâbi olan Ali b. Ebî Tâlib tarafından genellikle desteklenmiş ve sonunda isabet ettiği ortaya çıkmıştır.¹⁰⁹ Şüphesiz Kur'ân'ı ve daha geniş anlamıyla İslâm'ın ruhunu en iyi şekilde anlayabilmek için anlayış ve kavrayış kabiliyetinden başka üzerinde düşünüp, analizler, sentezler yaparak zihinsel faaliyette bulunmak gerektiği ortaya çıkmaktadır ki Ömer b. el-Hattâb'ın yaptığı da bu olmalıdır.

1.2.3 Hz. Peygamber'in Vefatından Sonra Kur'ân'a Karşı Tavrı

Vahyin inişinin tamamlanıp Hz. Peygamber'in vefat etmesiyle Ömer b. el Hattâb, Halîfe seçiminden kısa bir zaman sonra Kur'ân'ın derli toplu bir halde bulunmaması konusunda endişelenmeye başlamıştır. Bu endişe, Yemâme savaşında birçok hâfız sahâbînin şehit olmasıyla daha da fazlaşmış ve sonunda Halife Ebû Bekr b. Ebî Kuhâfe'ye Kur'ân'ı cem edip iki kapak arasında bir Mushaf haline getirme fikrini açmıştır.¹¹⁰ Ebû Bekr b. Ebî Kuhâfe'nin de ikna olmasıyla Kur'ân cem edilip Mushaf haline getirilmiştir.¹¹¹

Ömer b. el-Hattâb, Müslümanların Kur'ân'ı unutmamalarını, onu içselleştirip amel etmelerini hep tavsiye etmiş ve bu amaçla çeşitli tedbirler almıştır. Yukarıda bahsedilen Kur'ân'ın cem edilmesi bunlardan biridir. Bir başka tedbir de hadis rivayetinin ölçülü yapılarak insanları Kur'ân'dan uzaklaştırmadan yeri ve zamanı geldiğinde kullanılması konusunda uygulamaya koyduğu, ileriki sayfalarda geniş olarak anlatılacak olan eylemlerdir.

Ömer b. el-Hattâb, başta Medine olmak üzere çeşitli şehirlerde eğitim konusunda sağlamış olduğu destekle Kur'ân öğrenimi faaliyetini de geliştiriyordu. Medine'de bu görevi yapan Übey b. Ka'b'a (ö. 33/654) müdahale etmek istemiş o, kendisinin bu işi Rasûlullah'tan

¹⁰⁸ Hayrettin Karaman, *Hz. Ömer*, <http://www.hayrettinkaraman.net/>, Erişim Tarihi: 24.12.2016, 18:40.

¹⁰⁹ Hayrettin Karaman, *Hz. Ömer*, <http://www.hayrettinkaraman.net/>, Erişim Tarihi: 24.12.2016, 18:55.

¹¹⁰ İbn Cevzî, *Menâkibü Emîri'l-Mü'minîn Ömer b. el-Hattâb*, s. 122, 123; Suyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, s. 98.

¹¹¹ İbn Cevzî, age, s. 123; Suyûtî, age, s. 98.

öğrendiğini belirterek durumu anlatmış, bunun üzerine Ömer b. el-Hattâb onu desteklemiş fakat müdahale etmemiştir.¹¹²

1.2.4 Muvâfakâtu Ömer Olan Ayetler

Bazen istişare sırasında savunduğu fikre, bazen sunduğu bir öneriye, bazen de karşı çıktığı bir uygulamanın yasaklanması isteğine uygun olarak inen vahiyler “Muvâfakâtu Ömer” denmektedir. Çalışmanın ana temasının dağılmaması için, aslında çok geniş işlenmesi daha faydalı olabilecek bu konuyu özetleyerek mümkün olan en kısa şekliyle ele almanın bir zorunluluk olduğu gözden kaçırılmamalıdır.

Kur’ân ayetlerinin Ömer b. el-Hattâb’ın görüşlerine paralel olarak kaç konuda inzal olduğu ihtilaflıdır. En azı Ömer b. el-Hattâb’ın kendinden yapılan rivayete dayandırılarak üç, yine ondan aktarılan bilgiler ve diğer rivayetlerden elde edilen bulguların bir araya getirilmesiyle en fazla sayı da yirmi bir olarak verilmektedir.¹¹³ Bu muvâfakat’ın sadece ona has bir durum olmadığı, ashâbdan kadınlar da dahil olmak üzere başkaları için de gerçekleşmiş olduğu, yalnız zikredilen kişilere uygun olarak inen ayetlerin sayısal açıdan, tek tek veya toplam olarak kayda değer bulunmadığı fakat Ömer b. el-Hattâb’a nisbet edilenin çok olması hasebiyle meşhur olduğu düşünülmektedir.¹¹⁴

Muvâfakâtu Ömer diye isimlendirilen ayetlerden en meşhur olanlarını kısaca hikayeleri ile birlikte ele almak gerekirse onların ilki, Ömer b. el-Hattâb’ın Rasûlüllah’a, Makâmı İbrahîm’i namazgâh olarak kullanalım diye teklif etmesidir. Bu teklifin akabinde, “İbrahîm’in makamını namaz kılma yeri olarak kullanın.” Ayeti inmiştir.¹¹⁵

Hiz. Peygamber’in kendisine inananlarla beraber Medine’ye gelmesiyle şehrin nüfusu tabii olarak fazlalaşmış olup, bu yeni dini ve peygamberini görmek isteyenler, sair niyet ve isteklerle gelenlerle birleşince kalabalık her geçen gün artmaktaydı. İşte böyle her çeşit insanın bulunabileceği bir ortamda Ömer b. el-Hattâb, Rasûlüllah’a zevcelerinin örtü

¹¹²Zehebî, *Siyeru A’lami’n-Nübelâ*, I, 397.

¹¹³Suyûtî, *Târîhu’l-Hulefâ*, s. 100.

¹¹⁴Ali Ahmed Hatîb, *Ömer b. el-Hattâb*, s. 104.

¹¹⁵Bakara, 2/125; Buhârî, Salât, 32; Müslim, Fedâilu’s-Sahâbe, 24. Suyûtî, age, s. 100.

olarak dışarı çıkmalarının daha uygun olacağı fikrini önermiştir.¹¹⁶ Bu öneriden sonra şu ayet inmiştir: *“Ey Peygamber, eşlerine, kızlarına ve inananların kadınlarına söyle! Bir ihtiyaç için dışarı çıktıkları zaman örtülerini üstlerine salsınlar; onların tanınip incitilmemesi için en elverişli olan budur.”*¹¹⁷

Abdullah b. Übey (ö. 9/631), Medine’li münâfikların reisi olup öldüğünde oğlu Rasûlullah’a gelerek gömleğini isteyip babasının cenazesine sarmış sonra da namazını kıldırması için ona ricada bulunmuştu. Abdullah b. Übey’in, Medine’de Müslümanlar aleyhine düşünmediği hile, yapmadığı düşmanlık yoktu.¹¹⁸ Onun cenaze namazını kıldıracağını duyan Ömer b. el-Hattâb, koşup Hz. Peygamber’in huzuruna gelerek bunu yapmamasını söylemiş ancak vazgeçirememiştir; bundan dolayı da acaba çok mu ileri gittim, çünkü herhalde Allah ve Rasûlü benden daha iyi biliyordur diye korkmuş ve pişman olmuştur.¹¹⁹ Derken şu ayet nazil oldu: *“Münafıklardan ölen hiç bir kimse üzerine, hiç bir zaman namaz kılma; kabri başında gömülürken veya ziyaret için durma. Çünkü onlar, Allah’ı ve Rasûlünü tanımadılar ve kâfir olarak can verdiler.”*¹²⁰

Medîne’de hicretin ikinci Yılında yapılan Bedir Savaşı’nda Mekkeli Müşrikler yenilmiş, onlardan yetmiş kişi esir alınmıştı. Bu esirlerin durumu için istişarede bulunan Hz. Peygamber’e Ebû Bekr b. Ebî Kuhâfe fidye alınmasını, Ömer b. el-Hattâb da henüz Müslümanların zayıf olduğunu, bu esirlerin içinde önemli müşriklerin de bulunduğunu, bırakılması halinde büyük tehlike oluşturabileceklerini ve bu yüzden hepsinin boynunu vurmak gerektiğini önermiş olmasına rağmen Hz. Peygamber, okuma yazma öğretme karşılığı serbest bıraktıkları hariç, diğerlerinden fidye olarak serbest bırakmıştı.¹²¹ Bunun üzerine şu ayet inmiştir: *“Yeryüzünde düşmanı tamamıyla sindirip hâkim duruma gelmedikçe, hiçbir peygambere esir almak yakışmaz. Siz geçici dünya menfaatini istiyorsunuz, hâlbuki Allah ahireti kazanmanızı istiyor. Allah, mutlak güç sahibidir, hüküm*

¹¹⁶Buhârî, Salât, 32; Müslim, Fedâilu’s-Sahâbe, 24; İbn Cevzî, *Menâkibü Emîri’l-Mü’minîn Ömer b. el-Hattâb*, s. 25.

¹¹⁷Ahzâb, 33/59.

¹¹⁸Talat Koçyiğit, *Abdullah b. Übey b. Selûl*, DİA, İstanbul, 1988, I, 139-140.

¹¹⁹İbn Hişâm, *es-Sîretü’n-Nebeviyye*, IV, 196.

¹²⁰Tevbe, 9/84; Müslim, Fedâilu’s-Sahâbe, 2.

¹²¹Vâkıdî, *Kitâbü’l-Meğâzî*, s. 103,104.

ve hikmet sahibidir. Eğer Allah'ın daha önce verilmiş bir hükmü olmasaydı, aldığınız fidyeden dolayı size büyük bir azap dokunurdu”¹²²

Beni Mustalik Gazvesi'nden dönerken yolda Rasûlüllah'ın eşi Âişe bint Ebî Bekr, gerdanlığını kaybetmiş, onu aramak için hevdeçten çıkışını kimse fark edemeyince ordu yola çıkmış ve o orada unutulmuştu. Ordunun artçısı olan Safvân b. Muattal, onu fark etmiş ve devesine bindirerek bir sonraki konaklama yerinde orduya yetiştirmişti. Bu olayı gören yukarıda ismi geçen Abdullah b. Übey, hemen bir iftira senaryosu hazırlayıp el altından Müslümanlar arasında yaymaya başlamış Âişe bint Ebî Bekr'e zina isnadında bulunmuştu. Bu durumdan çok etkilenen Rasûlüllah, konu hakkında kendisine vahiy de gelmeyince ashâbın ileri gelenleriyle istişareler yapmıştır. İşte bu istişare sürecinde en net tavrı koyanların başında Ömer b. el-Hattâb gelmiş ve Rasûlüllah'a onu seninle kim evlendirdi diye sormuş, o da Allah, deyince o halde Allah seni aldatmaz ve bu büyük bir iftiradır, demiştir.¹²³ Bundan sonra olayı aydınlatan birkaç ayet inmiş olup onlardan bir tanesi de Nur suresi 16. ayettir: *“Onu duyduğunuzda, Sübhanallah! Bu büyük bir iftiradır, böyle şeylerin dedikodusunu yapıp müfterilere alet olmak bize yakışmaz, demeniz gerekmez miydi?”*

“Sana, şarap ve kumar hakkında soru sorarlar. De ki: Her ikisinde de büyük bir günah ve insanlar için bir takım faydalar vardır. Ancak her ikisinin de günahı faydasından daha büyüktür...”¹²⁴ Ayeti inince Ömer b. el-Hattâb, “Allahım içki hakkında açık ve kesin bir hüküm indir!” diye dua eder. Sonra, *“Ey iman edenler! Sarhoş iken, ne söylediğinizi bilinceye kadar namaza yaklaşmayınız...”¹²⁵* ayeti iner. O, yine aynı duayı eder. Bu sefer, *“Ey İnananlar! Alkol, kumar, dikili taşlar, fal okları şeytan işi birer pisliktir. Bunlardan kaçınınız ki kurtuluşa eresiniz. Şeytan içki ve kumar yoluyla ancak aranızda düşmanlık ve kin sokmak; sizi, Allah'ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister. Artık bunlardan*

¹²² Enfal, 8/67; Müslim, Fedâilu's-Sahâbe, 2.

¹²³ Suyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, s. 101.

¹²⁴ Bakara, 2/219.

¹²⁵ Nisa, 4/43.

vazgeçtiniz değil mi?”¹²⁶ ayeti iner. Bunu duyan Ömer b. el-Hattâb, “Vazgeçtik, vazgeçtik” diyerek konunun tamamen açıklığa kavuşmasına sevinmiştir.¹²⁷

Muvâfakât ayetlerini, yukarıda aktarılanların dışında sıralamak gerekirse Hz. Peygamber’in eşlerinin yaptığı uygunsuz sayılabilecek hareketler sonucunda uyarılmalarını bildiren ayet bunlardan birisidir.¹²⁸ “*Andolsun biz, insanı çamurun özünden yarattık*” ayeti ve bu ayeti duyunca dediği, “*Yaratanların en üstünü olan Allah'ın şanı ne yücedir!*” sözünün ayet olarak inmesi onu şaşırtıp sevindirmiştir.¹²⁹

Yahudilerle karşılaştığı bir mecliste onların Cebrail hakkında ileri geri konuşmalarına verdiği cevabına uygun olarak daha sonra bir ayet inmesi Ömer b. el-Hattâb’ı sevindirmiştir.¹³⁰ İşte o ayet: “*Kim, Allah'a, meleklerine, peygamberlerine, Cebrail'e ve Mikâil'e düşman olursa bilsin ki Allah da inkârcı kâfirlerin düşmanıdır.*”¹³¹

“Muvâfakâtü Ömer”, Ömer b. el-Hattâb’ın ben merkezli değil, din merkezli yani Allah’ın murad ettiği uygarlık ideallerini ön planda tutarak düşündüğünün çok önemli bir kanıtıdır. Ömer b. el-Hattâb’ın hadis alanında göstermiş olduğu büyük gayret bu düşüncenin bir tezahürü olsa gerektir. O, nasıl toplumsal sorunlar üzerinde düşünüp ilahi çözümlere dayanıp teslim olmuş ve bu bağlamda Kur’ân konusunda dikkatli bir tutum sergileyip analizci yaklaşımlarla meseleye vakıf olmak istemişse, öyle görülüyor ki inanmış olduğu dinin sahibi olan Allah da ona büyük bir anlayış ve kavrayış gücü bahşetmiştir. Yine aynı şekilde, nasıl hadisler üzerinde ciddiyetle düşünüp, zaman zaman zihni egzersizlerde bulunmuş ise kader de ona, bu dinde söz ve yetki sahibi olmayı nasip etmiştir ki böylece İslam’ın ikinci halifesi olmuştur.

Ümmü Seleme’nin Hz. Peygamberden naklettiği, “*Ashâbımdan öyle kimseler var ki ben aranızdan ayrıldıktan sonra bir daha beni göremeyecek.*” hadisi duyan Ömer b. el-Hattâb, bunun ne anlama geldiğini çok iyi kavradığı için gözyaşı içinde koşarak ona gelmiş ve “Allah için doğru söyle ben onlardan mıyım?” diye sormuş, onun “Hayır.” cevabını

¹²⁶ Mâide, 5/90, 91.

¹²⁷ İbn Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, I, 208, 209.

¹²⁸ Tahrim, 66/5; Buhârî, Salât, 32.

¹²⁹ Mü'minûn, 23/12, 14.

¹³⁰ Suyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, s. 101.

¹³¹ Bakara, 2/98.

duyunca rahatlamıştır.¹³² Bu rivayetten de anlaşılacağı üzere Ömer b. el-Hattâb'ın, halife olduktan sonra da zihinlerde önceden çizmiş olduğu profile uygun bir şekilde hareket ettiği, dünyevi bir saltanat peşinde koşmadığı, iktidarını sağlamlaştırıp ailesine hanedanlık mirası bırakmak yerine, yolundan gittiği Hz. Peygamber gibi, uygarlık ışığının, insanlığı daha da aydınlatması için olanca gücüyle çaba sarfettiği anlaşılmaktadır. Bu anlamda dini merkeze alan bir düşünce içerisinde, onun temellerinin sağlama alınması gerektiğini kavramış ve ömrünü buna adanmış olduğu gözlemlenmektedir. İşte Ömer b. el-Hattâb'ın hadis alanındaki çalışmaları, bu anlayışın bir tezahürü olmalıdır. Görülmektedir ki o, Kur'ân ile nasıl ilgilenmişse hadislerle de öylece ilgilenmiştir. Kur'ân'ı nasıl ciddiye almışsa hadisi de öyle ciddiye almıştır.

Hadis literatüründe Ömer b. el-Hattâb'ın ismi kalın harflerle geçmektedir. Çünkü o, mensubu bulunduğu din adına sorumluluk yüklenmiş bir kişiliktir. Bundan dolayı da hadis adına kendince birtakım projeler düşünmüş ve bunları, gerektiğinde uygulamaya koymuştur. Hz. Peygamber'den sadır olan hadislerle çok değer verdiği için, bu alanda başka insanların yapmaya cesaret edemeyeceği eylemleri gerçekleştirebilmiştir. İslam Dini mensuplarına sağlıklı ve güvenilir hadislerin ulaşabilmesi için ömrünün sonuna kadar çabaladığı da dikkatlerden kaçmamaktadır.

Ömer b. el-Hattâb'ın hayatını, aktif kişiliğini, Rasûlullah ile olan yakın ilişkisini, onu örnek olarak almasını, isabetli görüşlerini ve inandığı yolda yürekten çalışıp gayret ettiğini burada kaydetmenin nedeni, birazdan anlatılacak olan “Ömer b. el-Hattâb'ın Hadis Anlayışı” konusunun daha iyi kavranabilmesine matuftur. O bölümün okunması sırasında daha iyi anlaşılabilmesi için buraya kadar anlatılanların göz önünde bulundurulması elzemdir.

¹³² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XVIII, 300.

İKİNCİ BÖLÜM

HZ. ÖMER'İN HADİS ANLAYIŞI

II. HZ. ÖMER'İN HADİS ANLAYIŞI

İslâm Dini adına kendisine risalet görevi verilmiş olan Hz. Peygamber'in Mekke'de başlayan davetine icabet ettiği günden itibaren onun yanında olmuş, malıyla, canıyla kendini emrine vermiş bir kişi olan Ömer b. el-Hattâb, hem ona çok muhabbet beslemiş, hem de muhabbet görmüştür.¹³³ İnanıkları dava uğruna birisi peygamber diğeri ona inanmış bir kişi olarak el ele vermiş, birçok zorluğu beraber göğüslemiş ve Allah tarafından kendilerinden istenilen uygarlık yolunda yürüyüp hedefe ulaşma konusunda, bir an tereddüt etmemişlerdir. Rasûlüllah'ın aynı zamanda kendisi için bir örnek olması dolayısıyla onun yolundan gitmeyi benimsemiş olan Ömer b. el-Hattâb, ölene kadar da kararlılıkla bu yolda yürümüştür.¹³⁴ İşte bu kadar muhabbetle bağlı olduğu Rasûlüllah'tan sadır olan sözler ki onlara hadis denmektedir, onun için ne anlam ifade ediyor, onlara nasıl bakıyor? Bu soruların cevabı bu bölümde verilmeye çalışılacaktır. Bu aynı zamanda çalışmanın ana temasını da oluşturmaktadır.

2.1 Hz. Ömer'in Hadisin Dinsel Kaynaklığı Konusunda Takındığı Tavır

Ömer b. el-Hattâb'ın, Rasûlüllah'ın sohbetine devam etmeye çok önem verdiği önceki bölümde anlatılmıştı. Bunun için özel zaman ayırıyordu. Eğer maişet için çalışmak

¹³³İbn Cevzî, *Menâkıbü Emîri'l-Mü'minin Ömer b. el-Hattâb*, s. 29; Buhârî, *Fedâilu's-Sahâbe*, 5, Meğâzî, 63; Müslim, *Fedâilu's-Sahâbe*, 8.

¹³⁴ Ahzab, 33/21.

durumunda kalırsa komşusuyla nöbetleşe bu sohbetlere katılırlardı.¹³⁵ Katıldıkları bu sohbetler de yeni inen ayetler öğreniliyor, bunun dışında peygamberin diğer sözlerine kulak veriliyordu. Bu sözlerin hadis anlamına geldiği de ifade edilmişti.¹³⁶ Bu onun hadisi kabullenip dinsel bir dayanak olarak almasının en büyük delillerinden birisi olarak kabul edilebilir.

2.1.1 Kur'ân – Hadis Önceliği

Ömer b. el-Hattâb, Kur'an'ı daima öncelemiş ve ilk sıraya yerleştirmiştir. Bir hüküm oluştururken öncelikle Kur'an'da bulunan nasları dikkate alır, daha sonra hadisleri kullanma yoluna gider, ileride Karaza hadisinde aktarıldığı gibi valilerine de bunu tenbih ederdi.¹³⁷ Çünkü Rasûlüllah'ın öğretilerinde Kur'an'ın Allah keliması olduğu anlatılmaktadır.¹³⁸ Peygamber'e inen bu mucize kelamın hiç kimse tarafından taklit dahi edilemeyeceğini yine kendisi bildirmektedir.¹³⁹ Eğer Kur'an'ın orijinal haliyle yani cümle biçiminden kelimelerin seçilişine kadar Allah tarafından belirlenmiş şekliyle inmesine gerek olmasaydı onun yerine Hz. Peygamber'in sözleri yeterli olurdu diye muhtemel sorular akla gelebilir. Zaten Hz. Peygamber de Kur'an'ı bizatihi vahiy katipleri vasıtasıyla kayıt altına alarak Allah'a ait cümleler şeklinde muhafaza edilmesini sağlamış ve böylece bir bakıma bu önceliği de vurgulamış olmaktadır. Söylevlerinde de Kur'an'ı daima birincil kaynak olarak açıklamıştır.¹⁴⁰ Hicretin dokuzuncu yılında Muaz b. Cebel'i (ö. 17/638) Yemen'e muallim, kadı, amil olarak gönderdiğinde, ona neyle hükmedeceğini sorunca, o da birinci sırada Kur'an'ı, ikinci sırada hadisi ki aynı zamanda sünneti ifade eder, üçüncü sırada ictihadı saymıştır.¹⁴¹ Bundan dolayı Rasûlüllah sevinmiş memnun olmuştur. Hz.

¹³⁵Buhârî, İlm, 27.

¹³⁶Suyûtî, *Tedribu'r-Râvî fî Şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, Tahkik: Nazar Muhammed Fârayâbî, Riyad, Mektebetü'l-Kevser, 1415/1994, I, 25, 29.

¹³⁷İbn Cevzî, *Menâkibü Emîri'l-Mü'minîn Ömer b. el-Hattâb*, s. 114.

¹³⁸Nisa, 4/82.

¹³⁹İsra, 17/88; Hûd, 11/13; Bakara, 2/23.

¹⁴⁰Vâkıdî, *Kitâbü'l-Meğâzî*, s. 434.

¹⁴¹Tirmizî, Ebû İsmâ Muhammed b.İsmâ b. Sevre, *el-Câmi'u't- Tirmizî*, Riyâd, Beytu'l-Efkâri'd-Devliyye, 1419/1998, Ahkâm, 3.

Peygamber'i çok yakın takibeden Ömer b. el-Hattâb da Kur'ân'ın önceliğini bilip kabul etmiştir.

2.1.2 İkincil Kaynak Olarak Hadis

Ömer b. el-Hattâb, Rasûlullah'ın yolunu takip ettiğini her fırsatta beyan etmiştir. Buna örnek olarak şöyle bir olay anlatılabilir: “O, göreve gönderdiği bir kadıya tıpkı Rasûlullah gibi, “Neyle hüküm vereceksin?” diye sorar. Kadı, “Allah'ın Kitabıyla.” diye cevap verince o, “Ya orada bulamazsan ne yapacaksın?” diye tekrar sorar. Kadı cevaben, “Hadislerle.” diye söyleyince, “Ya onda da hükmü bulamazsan ne yapacaksın?” dediğinde o kadı, “Kendi re'yimle karar vereceğim.” diye cevap verir. Ömer b. el-Hattâb da bu cevaba çok memnun olur.”¹⁴²

Kur'ân'dan sonra müracaat edilecek olan merciin hadis olduğunu Hz. Peygamber'in arkadaşları da biliyordu. Eşyanın tabiatı gereği zaten böyle olması gerekiyordu. Çünkü Kur'ân'da 6200'den fazla ayet var. Ancak bu kadar ayetle her şey inceden inceye anlatılamazdı. Dolayısıyla burada hadis devreye girerek bu kilidi açmış olmakta ve böylece ikincil kaynak olarak hadisin önemi ortaya çıkmaktadır.

Hadislerin sayısı Kur'ân ayetlerinden çok fazla olduğu ve daha çok sözlü rivayetle derlendiği için bir delil ifade etmesi açısından çok dikkatli olmak gerektiği açıktır. Ayetlerin lafzı üzerinde, Arap yazı karakterinden kaynaklanan bazı önemsiz tartışmalar bir kenara bırakılacak olursa bir ihtilaf yok gibidir. Fakat hadislerin lafızlarıyla aktarılması gerektiğini savunanlar olduğu gibi ki bunun pratikte imkanı bulunmamaktadır, manayla rivayetin olabileceğini kabul edenler de vardır.¹⁴³ Bu da hadis üzerinde büyük bir denetim mekanizmasının kurulması gerektiğini zorunlu kılmaktadır. İleriki sayfalarda görüleceği üzere Ömer b. el-Hattâb'ın da bu yolda sarf ettiği çaba kaydadeğerdir.

¹⁴²İbn Cevzî, *Menâkibü Emîri'l-Mü'minin Ömer b. el-Hattâb*, s. 114.

¹⁴³Meyâncî, Ebu'l-Hafs Ömer b. Abdülmecîd el-Kuraşî, *Mâ lâ Yese'u'l-Muhaddise Cehlüh*, Ürdün, Mektebetu'l-Câmiatu'l-Ürdüniyye, 1435/2014, s. 8.

2.2 Hz. Ömer Rasûlüllah Zamanında Hadislerle Ameli

Ömer b. el-Hattâb, Rasûlüllah zamanında onun hadislerine karşı nasıl bir tavır takınmıştır? Bu sorunun yanıtını bulmak zor olmasa gerektir. Çünkü ona inanması hasebiyle onun sözlerine tabi olup onlarla amel etmesi doğal olmalıdır. Ancak yine de bu konunun irdelenmesinde büyük fayda mülâhaza edilmektedir.

2.2.1 Hemen Kabul Edip Uyduğu Hadisler

Hadis, yol gösterici olmasından dolayı mü'minlerin rağbet ederek yollarını aydınlatmada kullandıkları bir bakıma lamba gibi kabul edilmiştir. Hz. Peygamber onlara yalnızca dinsel ritüelleri öğretmiyor o aynı zamanda uygar bir toplum oluşturmaya çalışıyordu. Cuma günleri sadece abdest almakla namaz kılmanın mümkün olmasına rağmen gusül yapmanın ve böylece temiz bir şekilde toplum içine çıkmanın güzelliğini, Ömer b. el-Hattâb kimden öğrenmişti de başkasına da tavsiye ediyordu?¹⁴⁴ Şatafatlı ve pahalı giyeceklerin yasak olmasına rağmen, israfı önleyip insanlar arasındaki tüketim uçurumunu azaltarak toplumsal barışa katkı sunulacağını kendisi kabul edip başkasına da tavsiye eden Ömer b. el-Hattâb, bu bilgilendirici sözleri Hz. Peygamber'den duymuş ve kabul etmişti.¹⁴⁵ Diğer taraftan dini konularda da Rasûlüllah'ın hadislerine kulak vermek zorundaydılar. Çünkü dinleri konusunda onları kim bilgilendirip aydınlacaktı? Hz. Peygamber'in Allah tarafından görevlendirilmiş olduğuna inanan bir arkadaşının, kendisini irşad etmesi amacıyla kime başvuracağını bilmek için bir kahin olmak gerekmez. Ömer b. el-Hattâb da onlardan bir tanesi olması hasebiyle hadisleri öğrenip hayatında uygulamak durumundaydı. Namazların hangi vakitlerde kılınacağını, güneşin doğduğu veya battığı anın, namaz için kerahet ifade ettiğini ondan duyup öğrenmiş ve hemen kabul etmişti.¹⁴⁶

¹⁴⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 204, 205.

¹⁴⁵ Age, I, 205.

¹⁴⁶ Beyhakî, *Sünenü'l-Kübrâ*, III, 40; Ahmed b. Hanbel, age, I, 213.

2.2.2 Sorgulama Yaparak Uyduğu Hadisler

Ömer b. el-Hattâb tarafından, Hz. Peygamber'in ağızından duyulur duyulmaz hiçbir itiraz yapılmadan hemen uyulan hadisler olduğu gibi ki bunlar çoğunluktadır, sorgulama sonucu itaat edilerek kendisiyle amel edilen hadisler de mevcuttur.

Serdedilen örneklerde görülecektir ki sorgulama, Hz. Peygamber tarafından istenmeyen ya da nahoş addedilen bir eylem değildi. Bu sorgulamaların bazıısı hafif bir itiraz olup sonra Rasûlüllah'ın sözüne rıza gösterip uyma şeklindedir. Mesela, Ömer b. el-Hattâb'ın âmillik yapmış olmasından dolayı Rasûlüllah'ın ona bir miktar ücret ödemek istemesi üzerine onun, kendisinin fakir olmayıp zengin olduğu gerekçesiyle almak istememesi fakat Rasûlüllah'ın, *“Bu senin hakkın al ve aldıktan sonra dilediğın fakire infak et! Bu daha güzel olur!”* demesiyle onu alıp kullanması, bu kabildendir.¹⁴⁷

İslâm Peygamberi, cahil olarak nitelediğı bir toplumu aydınlatıp uygarlığa taşıma iddiasıyla yola çıktığında, ta en baştan onlardan istediğı, bulundukları durumu sorgulamaları olmuştur.¹⁴⁸ Bu sebeple sorgulatarak gerçeğı öğrettiğini iddia eden mübelliğ, sorgulamanın devam etmesine de engel olmamalıdır. Sorgulayarak, aklını kullanıp mukayese ederek iyiyi bulduğunu düşünenlerden birisi de Ömer b. el-Hattâb'tır. İnandığı bu yeni dinde de hafsalasının sınırlarını zorlayan bir eylem veya söylem gördüğünde sorgulamıştır.

Kaynaklarda geçtiğine göre anlaşılmaktadır ki Allah'ı ve Rasûlünü çok fazla sevse de Rasûlüllah'ın hadislerine karşı zaman zaman itirazi duygularını dile getirmiş ancak sonunda ona uymuştur. Bunun en meşhur örneğı Hudeybiye Musalaha'sında görüşmelerin bitmesine doğru yaptığı sorgulamadır: “Hz. Peygamber umre yapmak amacıyla kalabalık bir sahabe grubuyla Mekke'ye geldi. Fakat Müşrikler, Müslümanların umre yapmasına izin vermek istemediler ve Mekke'ye sokmama kararı aldılar. İki taraf arasında yapılan müzakereler neticesinde antlaşmaya karar verdiler. Antlaşma metni bitmek üzereyken Ömer b. el-Hattâb'ın itirazları başladı. Şiddetli bir şekilde sorgulayıp itiraz eden, Rasûlüllah'ın açıklayıcı sözlerine rağmen meseleyi aklı almayan Ömer b. el-Hattâb sonunda istemese de boyun eğip itaat etti.”¹⁴⁹ Fakat daha sonra bu antlaşmanın

¹⁴⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 208.

¹⁴⁸ Maide, 5/76; A'râf, 7/194.

¹⁴⁹ Vâkıdî, *Kitâbü'l-Meğâzî*, s. 386, 387.

Müslümanlar için stratejik bir başarı olduğu anlaşılıp hatta Mekke'nin fethedileceğini bildiren ayet inince Ömer b. el-Hattâb yanıldığını anlamış oldu. Çok ileri görüşlü olmasına rağmen bu kez isabet edememişti.

2.2.3 Sorgulama Yaptığı Hadislerin Değişmesi veya Askıya Alınmasına Vesile Olması

Hız. Peygamber, Allah tarafından görevlendirilmiş, korunmuş, bazı yüksek meziyetlerle donatılmış olsa bile onun bir de kul ve normal bir insan olma tarafının olduğunu unutmak doğru değildir. Ebû Bekr b. Ebî Kuhâfe'nin büyük serinkanlılığıyla dile getirip insanları yatıştırdığı söylevinde hatırlattığı gibi ölümlü olması, Übey b. Ka'b'ın (ö. 33/654) aktardığı rivayette namaz kıldırırken ayeti unutmaması, ifk hadisesinde ta ki ayetler inene kadar isabetli karar verememesi, acıkması, hasta olması, yorulması vs. özellikleri bu bağlamda sayılabilir.¹⁵⁰ Eğer bir şey ilahi irade tarafından istenmiş ve bir görevli olarak onun vasıtasıyla yapılıyorsa eksiklik veya yanılma düşünülemez. Ancak bunun dışındakiler yukarıda anlatıldığı gibi yanılmaya açık olmalıdır. Bu gibi durumların bir kısmında Ömer b. el-Hattâb'ın sunduğu alternatif önerilerin isabetli sonuçlandığı görülmüştür.

2.2.3.1 Ebû Hüreyre Hadisi

Ebû Hüreyre'nin de olayı yaşayan kişiler arasında bulunduğu bir rivayet, Ömer b. el-Hattâb'ın itirazi yaklaşımı sonucu yapılan değerlendirmede Rasûlüllah tarafından söylenen sözün değiştirildiğini göstermektedir. O şöyle anlatıyor: “Aralarında Ebû Bekr b. Ebî Kuhâfe ve Ömer b. el-Hattâb'ın da bulunduğu bir grupla Rasûlüllah'ın etrafında halka yapmış oturuyorduk. Rasûlüllah, nereye gideceğini bildirmeden aramızdan ayrıldı ve uzun bir süre geçmesine rağmen dönmedi. Endişe etmeye başladık ve onu aramak için kalktık. En çok ben endişe etmişim, bu yüzden de en önde aramaya başladım. Derken onu, Neccâr oğullarına ait etrafı duvarlarla çevrili bir bahçede buldum. Yanına gitmek için bahçenin kapısını bulamayınca aceleyle su kanalından bir tilki gibi kıvrılarak girdim. Beni görünce,

- Sen misin, Ebû Hüreyre?
- Evet, Ya Rasûlellah!

¹⁵⁰ Fussilet, 41/6; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XV, 425.

- Hayrola, niye geldin?
- Uzun süre gelmeyince size bir şey olur diye endişe ettik. En çok endişe eden bendim, bu yüzden en erken ben geldim. Diğerleri de arkadan geliyorlar.

Rasûlullah, bunu duyunca ayakkabılarını bana verip şöyle dedi:

- *“Ya Ebâ Hüreyre! Bu ayakkabıları eline al ve o duvarın arkasında, Allah’tan başka ilah olmadığına yürekten inanan kime rastlarsan onu cennetle müjdele.”*

Ayakkabıları aldım geri döndüm. İlk karşılaştığım kişi Ömer b. el-Hattâb idi. Elimdeki ayakkabıları görünce,

- Ya Ebâ Hüreyre! Elindeki o ayakkabılar da ne?
- Onlar Rasûlullah’ın ayakkabıları. Onları alıp getirmemi ve Allah’tan başka ilah olmadığına yürekten inanan kiminle karşılaşırsam cennetle müjdelememi, emretti.

Bunu duyan Ömer b. el-Hattâb, göksüme sert bir yumruk atarak beni yere düşürdü. Geri dönmemi söyledi. Ben de Rasûlullah’ın yanına geri döndüm, baktım Ömer b. el-Hattâb da beni takibediyormuş ki hemen geldi. Neredeyse ağlamak üzereydim. Bunu gören Rasûlullah ne olduğunu sordu, ben de olanları anlatıp Ömer b. el-Hattâb’ın beni dövdüğünü söyledim. Rasûlullah, Ömer b. el-Hattâb’a dönerek,

- Ya Ömer! Bunu neden yaptın?
- Annem babam sana feda olsun Ey Allah Rasûlü! Sen, Allah’tan başka ilah olmadığına yürekten inanan kime rastlarsa onu cennetle müjdelesin diye Ebu Hüreyre’yi ayakkabılarıyla gönderdin mi?
- Evet.
- Bunu yapma Ey Allah Rasûlü! Korkarım ki bu müjdeyi duyanlar buna güvenerek amel işlemeyi terk ederler. Bırakın şunları amellerine devam etsinler, dedi. Rasûlullah da bana dönüp,
- Tamam bırak onları, kimseye bir şey söyleme! Dedi.”¹⁵¹

İslâm dininde sanılanın aksine fikir özgürlüğü çok yüksek seviyededir. İnsanların düşünceleri bizzat Kur’ân’da Allah tarafından emredilmiştir. Fakat inanç noktasında ilahi irade son söz sahibidir ve o değişmez. İlahi iradenin müdahil olmadığı zamanlar istişareler

¹⁵¹Müslim, İmân, 52.

yapılır, öneriler alınır değerlendirmeler yapılarak son söz söylenir.¹⁵² İslâm bilginlerine göre yöneticiler, kendilerine tabi olanların her hangi bir itirazları durumunda onların fikirlerini inceleyip bakarlar, eğer daha doğru ise kendi fikirlerinden rücû ederler ya da kendi fikir ve kararlarını anlaşılır bir şekilde izah etmeleri gerekir.¹⁵³ Elbette ki evrensel ölçüde modern olarak kabul edilmiş devletler de bile son söz, kamu otoritesinindir.

Hadis konusundaki yaklaşımlarının incelendiği Ömer b. el-Hattâb, çok yönlü bir kişi olup onun hakkında geniş malumatlar vermek bu çalışmanın sınırlarını aşmaktadır. Ancak onun hadis anlayışının netleştirilerek ortaya çıkarılması amacıyla kullanılan örneklerin de çok boyutlu tartışmalara açık olduğu da yadsınmamalıdır. Her şeye rağmen konuyu dağıtmadan dikkatleri bu yönde tutmak hedeflenmiştir.

Ömer b. el-Hattâb'ın, Rasûlullah'ın sağlığında vahiy dışındaki sözlere, zaman zaman müdahale ettiği bilinmektedir.

Bu tür eylemleri saygısızlık olarak nitelendirebilenler olabilir. Lakin bilinmelidir ki bu eylem bir protesto veya provokasyon yahut cahilane bir şekilde ukalalık için söylenmiş bir söz değildir. Sürekli zihinsel aktivite içerisinde olan, yüksek kabiliyet sahibi, bir eylem ve fikir adamının değerli görüşleridir. Nitekim bu konu üzerine Rasûlullah'ın da kendisi için bu menvalde kullandığı sıfatlar, önceki sayfalarda sunulmuştu.

2.2.3.2 Sorgulama Yapması Akabinde Muvâfık Ayetlerin İnmesi

Ömer b. el-Hattâb'ın itirazlarının söz konusu olduğu durumlarda, onun anlayışına uygun olarak ayetlerin indiği bilinmektedir.¹⁵⁴ Bu ayetlerin sayısı konusunda ihtilaf olsa da mevcudiyeti açısından kuşkulu bir durumun olmadığı açıktır. Önceki bölümde bu konu biraz daha geniş ele alınmıştı. Burada tekrar bahsedilmesinin amacı bu muvâfakatın, onun hadis anlayışla ilgili boyutunun göz önüne serilmesidir. Çünkü o, hadis alanında bazı uygulamaları hayata geçirmiş ve bir anlayış ortaya koymuşsa bunun sağlam bir temeli olduğu anlaşılmaktadır. Bir sahâbînin görüşüne uygun ayetler iniyorsa o sahâbî sıradan

¹⁵²Taberî, *Târîhu't-Taberî*, II, 474, 475, 576.

¹⁵³Nevevî, Muhyiddîn Ebû Zekerîyyâ b. Şeref, *el- Minhâc*, Cidde, Medrese Kurtuba, 1414/1994, s. 113.

¹⁵⁴Müslim, *Fedâilu's-Sahâbe*, 24, 25.

birisi olarak addedilmeyip yüksek anlayış ve kavrayışa sahiptir demektir. Dolayısıyla hadis için yaptıklarının ciddiyetle dikkate alınması gereklidir.

Rasûlullah'ın sağlığındaki hadis sorgulamaları, Ömer b. el-Hattâb'ın taşıdığı büyük endişeler sonucu ortaya çıkmıyordu. Yani hadis veya başka bir konu için, dini tahrif edebilecek derecede bir olumsuzluğun vücut bulacağı düşüncesini taşııyordu. Bunun biraz da nasıl olsa işin sonunda doğruyu ortaya çıkarıp uygulayabilecek bir mercîin olmasının verdiği rahatlıktan doğduğı düşünölebilir. Bu mercî de Hz. Peygamber'in kendisidir. Çünkü ayetin inip inmediğini de o haber vermektedir. Yani Hz. Peygamber'in, değıştirilmesini kabul edip onayladığı bir söz veya hüküm, ancak değıştirilebilirdi. Lakin ısrar ettiğı her görüş mutlakiyet ifade edip eğer hüküm anlamı taşıyorsa ve muhatapları muhayyer bırakılmamışsa uyulması zorunluluk ifade ediyordu. Oysa Hz. Peygamber'in vefatından sonra durum değışmiş olup Ömer b. el-Hattâb'ın hadis rivayetine yönelik endişeleri artmıştır. En azından bu dinin inanmış bir mensubu olarak sorumluluk hissetmiştir.

2.3 Rasûlullah'ın Vefatından Sonra

Rasûlullah'ın vefatından sonra iş tamamen değışmiştir. Hadis diye sunulan bir metnin şüphe uyandırması halinde, kendisine müracaat edilip son sözü söyleyecek insan gitmiş, vahiy yolu kapanmıştır. İşte bu durumda da farklı metodlar uygulanarak hadisler üzerinde tasarruf söz konusudur. Ömer b. el-Hattâb da onu yapmıştır.

2.3.1 Kur'ân'dan Sonra İkinci Kaynak Olarak Gerekliliğı

Hz. Muhammed'in Kur'ân'ı iletme, açıklama, tatbik etme görevlerinin yanında; insanları uyarma, iyiliğı tavsiye edip kötölüklerden sakındırma görevleri de vardı.¹⁵⁵ Güzel ahlakı yaşama, yaşatma ve bunları yaparken uygun bir mücadele tarzı seçme vb. görevler de

¹⁵⁵ Maide, 5/67; Ğaşıye, 88/21; A'râf, 7/199; Lokman, 31/17; Kalem, 68/4.

Allah tarafından ona yüklenmişti.¹⁵⁶ Bu görevleri yerine getirecek olan Rasûlüllah Kur'ân ayetlerini kullanıyor fakat sınırlı sayıdaki bu ayetlerden başka sözcükler de kullanmak zorunda kalıyordu. Zaten Kur'ân'ı açıklamak da onun vazifesiydi. Demek ki hadis kullanımı bir zorunluluk olarak ortaya çıkmış olup Hz. Peygamber'den sadır olduğu kesin olursa bağlayıcılığı olan bir unsurdur.¹⁵⁷ Rasûlüllah'ın bu görev ve yetkilerini Ömer b el-Hattâb'ın reddettiğini söylemek için dayanılabilecek hiçbir kanıt yoktur. Oysa ona olan bağlılığını aktaran çok fazla kanıt vardır. Bırakın onu reddetmeyi her noktada onu takip etmeyi kendine şiar edindiği kaynaklar tarafından aktarılmaktadır.¹⁵⁸

2.3.1.1 Kendi Rivayet Ettiği Hadisler

Hız. Peygamber'in çok yakınında yıllarca bulunmuş bir kişinin onun hadislerinden rivayet etmediğini düşünmek pek inanılır değildir. Hele bu kişi Ömer b. el-Hattâb gibi bilgili ve aktif yapıya sahip biri ise buna ihtimal vermek pek güçtür.

2.3.1.1.1 Sözlü Olarak Rivayet Ettiği Hadisler

Kur'ân'da bulunmayan hükümleri Rasûlüllah'ın bildirmesiyle öğrenip uygulama imkanı bulan mü'minlerden birisi de Ömer b. el-Hattâb'tır. Bu meydana öğrenmiş olduğu hadisleri yeri geldiğinde bazen şifâhen anlatır, bazen de uygulamasını gösterirdi. Hız. Peygamber'den öğrenilen hadisler, kim tarafından öğrenilmiş olursa olsun böylece aktarılmış oluyordu. Bu yolla mü'minler dinlerini öğreniyorlardı ki hadislerin normal olarak serdedilmesi demek olan bu işleme Ömer b. el-Hattâb, hadisin sağlıklı olması koşuluyla, hiçbir zaman mani olmamıştır.

Buhârî meşhur *Sahih*'ine, ilk hadis olarak Ömer b. el-Hattâb'ın rivayet ettiği hadisi koymuştur.¹⁵⁹ Yine iki bine yakın hadisi içinde barındıran *Riyâzu's-Sâlihîn* isimli eserinde Nevevî de Buhârî'den aldığı bu rivayeti ilk hadis olarak kaydetmiştir.¹⁶⁰ Bu kitaplardan

¹⁵⁶ Nahl, 16/125; Tâhâ, 20/44.

¹⁵⁷ Haşr, 59/7; Nisa, 4/59; ÂL-i İmrân, 3/31.

¹⁵⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XVIII, 300; Buhârî, Fedâilu's-Sahâbe, 6.

¹⁵⁹ Buhârî, Bed'ü'l-Vahy, 1.

¹⁶⁰ Nevevî, *Riyâzu's-Sâlihîn*, İhlâs, 1, Tahkik: Şuayb el-Arnaût, Beyrut, Dâru'l-Me'mûn, 1407/1987.

ayrı olarak Ömer b. el-Hattâb'tan rivayet aktaran çok fazla hadis kitabı mevcuttur. Hatta belki ondan rivayet etmeyen hadis kitabı yoktur. Çünkü o yaşadığı müddet içerisinde hadislerle hem günlük yaşamında amel etmiş hem de hüküm verirken hadislerden yararlanmış. Dolayısıyla buna tanık olanlar tarafından silsile yoluyla nesilden nesile aktarılmış ve bu arada hadis eserlerinde de yerini almıştır.

Sözlü ve uygulamalı hadislerin nakline birer örnek vermek gerekirse o, Hz. Peygamber'den şöyle derken duyduğunu söylemektedir: “*Allahım! Cimrilikten, korkaklıktan, kabir azabından, düşkünlükten ve fesatlıktan sana sığınırım.*”¹⁶¹ Yine bir başka rivayetinde, Rasûlüllah'ı yolculuk yaparken, mestlerine mesh yaptığını gördüm, demektedir.¹⁶²

Zehebî (ö. 748/1348), Ömer b. el-Hattâb'ın 537 adet hadis rivayetinde bulunduğunu aktarır.¹⁶³ Suyûtî (ö. 911/1505) ise onun 539 hadis rivayet ettiğini bildirir.¹⁶⁴ Kütüb-ü sitte denilen hadis kitaplarından biri olan Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) tasnif ettiği *Müsned*'de Ömer b. el-Hattâb'tan 309 adet hadis nakledilmiştir.¹⁶⁵ *Müsned-ü Ebî Ya'lâ*'da ise 121 hadis aktarılmaktadır.¹⁶⁶ İbnü'l-Mulakkin (ö. 804/1401) de onun toplamda 539 hadis rivayet ettiğini bildirip, bunlardan yirmi dört hadisin *Buhârî* ve *Müslim*'de muttefekun aleyh olarak rivayet edildiğini, ayrıca ortak olarak rivayet edilmeyen otuz dört hadisin sadece *Buhârî*'de, yirmi bir hadisin sadece *Müslim*'de nakledildiğini tesbit etmektedir.¹⁶⁷ Bunların dışındaki hadis kitaplarında da Ömer b. el-Hattâb'ın Hz. Peygamber'den naklettiği hadisleri bolca görmek mümkündür. Onların da burada zikredilmesi mümkündür, fakat işlenen konunun dağılıp da amacın dışına çıkılmaması adına bazı bölümlerin kısa geçilmesi gerekmektedir.

¹⁶¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 324.

¹⁶² Age, I, 324.

¹⁶³ Zehebî, *Tecridü Esmâi's-Sahâbe*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, I, 397.

¹⁶⁴ Suyûtî, *Târihu'l-Hulefâ*, s. 90.

¹⁶⁵ Ahmed b. Hanbel, age, I, 200-332.

¹⁶⁶ Mevsilî, Ebû Ya'lâ Ahmed b. Alî b. el-Müsennâ et-Temîmî, *Müsned-ü Ebî Ya'lâ*, Tahkik: Hüseyin Selim Esed, Beyrut, Dâru'l-Ma'muni li't-Turas, 1410/1989, I, 129-221.

¹⁶⁷ İbnü'l-Mulakkin, Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Alî b. Ahmed el-Ensârî, *el-İ'lâm bi Fevâidi Umdeti'l-Ahkâm*, Tahkik: Abdülazîz Ahmed b. Muhammed, Riyâd, Dâru'l-Âsime, 1417/1997, I, 142.

2.3.1.1.2 Yazılı Olarak Rivayet Etmeyi Düşündüğü Hadisler

Rasûlüllah'ın hadis yazımını önce yasakladığı fakat daha sonra ashâb tarafından kendisine iletilen, “Senden duyduğumuz hadisleri hafızamızda tutamıyoruz.” şeklindeki şikâyetler doğrultusunda, hadislerin yazımına müsaade ettiği bilinmektedir.¹⁶⁸ Ebû Hüreyre gibi hadisleri yazma konusunda çekingen davranıp, ömrünün sonuna kadar yazmaktan imtina eden sahabîler de vardı.¹⁶⁹ Hz Peygamber'in hadislerin yazımına müsaade etmesi bireysel olarak kişilerin kendileri için yaptıkları yazımı kapsamaktadır. Yoksa Kur'ân gibi hadisleri kâtipler vasıtasıyla yazdırdığı örneğine rastlanmamaktadır.

Ömer b. el-Hattâb'ın hadisleri yazanlara mani olduğu bilgisi kaynaklarda görülmemektedir. İleriki sayfalarda ayrıntılarıyla anlatılacağı gibi onun kontrolsüz bir şekilde çok hadis rivayet edenler için bazı müeyyideler uyguladığı sabittir. Onun hadis yazımı için ashâbla müşavere ettiği, hatta bu konuda olumlu bir adım atması beklenirken, istihâre yapıp bir ay düşünmenin akabinde bu eylemden vazgeçtiği rivayet edilmektedir.

Ömer b. el-Hattâb'ın hadislerin yazımı konusunda yaptığı istişareden bahseden rivayetler birbirinin aynı gibidir. Fakat bunların bazısının senet yapısı dolayısıyla zayıf olarak addedilmesi söz konusudur. Bunların içinden sahih olarak nitelenen bir rivayetin metni, bir bilgi olması açısından kaydedilmiştir, Abdullah b. Ömer, Ömer b. el-Hattâb'dan nakletmektedir: “Ömer b. el-Hattâb, hadislerin yazılmasını istemişti. Bu konuda Rasûlüllah'ın ashâbıyla istişarelerde bulundu. Sonra istihare yapıp bir ay boyunca düşündü ve bir gün sabah kalkıp bu adımı atmaktan vazgeçti. Dedi ki; “Önceki kavimleri düşündüm. Onlar yazdıkları şeyleri Allah'ın kitabının yerine ikame edip onu tamamen unutarak devre dışı bıraktılar. Bu yüzden bu yazım işinden vazgeçtim.”¹⁷⁰

Hadislerin yazılması için Ömer b. el-Hattâb'ın yaptığı istişarenin mahiyeti tam olarak açık değildir. Atmak istediği adım, acaba genel olarak bütün hadisleri bir araya getirip onları bir kitap halinde tesbit etmek midir? Yoksa kendi bildiği hadisleri yazmak için yaptığı bir istişare ve düşünme eylemi midir? Bu çok açık değildir. Fakat daha çok genel bir adım

¹⁶⁸Râmeihürmüzî, Hasan b. Abdurrahmân, *el-Muhaddisul Fâsıl Beyne'r-Râvî ve'l-Vâî*, Tahkîk: Muhammed Accâc el-Hatîb, Beyrut, Dâru'l-Fîkr, 1404/1983, s. 363-383; İbnü's-Salâh, Ebu Amr Osman b. Abdurrahman eş-Şehrezûrî, *Ulûmü'l-Hadîs*, Tahkîk: Nureddîn İtr, Şam, Dâru'l-Fîkr, 1406/1986, s. 181, 182; Hatîb el-Bağdâdî, *Takyîdu'l-İlm*, Tahkîk: Sa'd Abdulgaffâr Ali, Kahire, Dâru'l-İstikâme, 1429/2008, s. 74.

¹⁶⁹İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XI, 370.

¹⁷⁰ Hatîb el Bağdâdî, *Takyîdu'l-İlm*, s. 50.

atma niyetinde olduğu daha uygun düşmektedir. Öyle anlaşıyor ki Kur'ân'ın tam olarak bir kitap halinde çoğaltılarak bütün İslâm coğrafyasına dağıtılamamış olması, aynı zamanda o gün için düşünülecek olursa Müslüman toplumun hepsinin zihnine de yerleşmemiş olması, Ömer b. el-Hattâb'ı bu fikrinden caydırmıştır. Çünkü bu durumda Kur'ân'ın büyük bir tehlikeyle karşı karşıya gelebileceğini düşünmüştür ki bunu da zaten kendisi ifade etmektedir. Belki ömrü vefa etseydi, Kur'ân'ın çoğaltılıp bütün coğrafyalarda, hatta her evde bir nüshasının bulunduğunu ve onu ezberleyen hafızların sayılarının oldukça fazla olduğunu görebilseydi; hadisleri de tıpkı Kur'ân gibi büyük bir titizlikle bir araya getirip tesbit ederdi. Bu durumda da bugün karşılaşılan sıhhat açısından zayıf ve uydurma hadislerle çok daha az karşılaşılacaktı.

2.3.2 Hadisleri Makbul Sayması İçin Kullandığı Kriterler

Hz. Peygamber'in sağlığında hadislerin çoğunu onun ağzından duyma imkanı bulan Ömer b. el-Hattâb, iç dünyasında yapmış olduğu elemelerden geçiremediği durumlarda yahut kuşkulu bulduğu rivayetlerde doğrudan ona müracaat edip sonunda onun kararına teslim oluyordu. Hac yaparken Rasûlullah'tan öğrendiği şekliyle Haceru'l-Esved'i selamlama konusunda yaptığı, bu kabil sorgulamadandır. Hac yaparken "Haceru'l-Esved"i önüne geldiğinde, "Biliyorum ki sen insanlara fayda ve zarar veremeyecek olan sadece cansız bir taşsın. Lakin eğer Rasûlullah'ın seni selamladığını görmeseydim, ben de asla bunu yapmazdım." der.¹⁷¹ Fakat onun vefatından sonra bu imkan kalkmış olmaktaydı. Bu durumda kuşku duyulan bir rivayetle karşılaşılınca sorgusuz sualsiz kabul mü edilecekti?

Ömer b. el-Hattâb, kendisine hadis diye sunulan her metni, gözü kapalı kabul edecek yaratılıştaki biri değildi. Böyle bir durumda onun bu tür hadisleri kabul edebilmesi için bazı kriterleri vardı.

¹⁷¹Buhârî, Hac, 50, 57, 60; Müslim, Hac, 250, 251, 252; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 207, 323; Mevsilî, *Müsned-ü Ebî Ya'lâ*, I, 169.

2.3.2.1 Kur'ân'a Arz Kriteri

Ömer b. el-Hattâb'a göre, hiçbir zaman şaşmaz bir ölçü olan Kur'ân, tereddüt edilebilecek her konuda kendisine başvurularak çözüm bulunabilecek bir kitaptı. Bir mihenk taşıydı.

2.3.2.1.1 Fatma bint Kays Rivâyeti

Fatma bint Kays (ö. 54/674) hanım sahabilerden olup kocası tarafından boşanınca kendisine nafaka ödenmediği için Rasûlullah'a başvuruyor, Rasûlullah da ona iddeti bitene kadar barınma imkanı sunuyor.¹⁷² Bu rivayet üzerinde ileriki bölümlerde de değerlendirme yapılmış olduğu için burada kısaca inceleme yapılmaktadır. Fatma bint Kays rivayeti biraz karışık gibi durmaktadır, kocası onu kaç talakla boşamış, boşayınca Rasûlullah, kocasını görevli olarak gönderdiği için mi ona yer teminini kendisi yerine getirmiştir, tam olarak anlaşılmamaktadır. Fakat bu çalışmayı ilgilendiren yönü, onun nafaka konusunda bir hadis sunarak, ona göre hüküm verilmesi gerektiğini iddia etmesidir. O boşanan kadının kocası tarafından nafaka ve barınma alamayacağını iddia etmektedir. Ömer b. el-Hattâb da Kur'ân ayeti dururken birisinin rivayetiyle hüküm verilmez, diye mukabelede bulunmaktadır.¹⁷³

Ömer b. el-Hattâb, burada hadisi Kur'ân'a arz ederek, Kur'ân'ı tercih edip bu rivayeti makbul saymayıp reddediyor. Bu konuda başta İbn Hazm (ö. 456/1064) olmak üzere onu tenkid edenler bulunmaktadır. Bununla birlikte Âişe bint Ebî Bekr de Ömer b. el-Hattâb ile aynı görüşü paylaşıyor.¹⁷⁴ Yukarıda arzedildiği gibi bu konu ileriki bölümlerde ele alınacaktır.

İbn Kuteybe (ö. 276/889), Âişe bint Ebî Bekr ve Ömer b. el-Hattâb'ın kendisini yalanladıkları, yine Ömer b. el-Hattâb'ın Kur'ân ayetini bir sözle terk edemem dediği bir konuda ısrarla Fatma bint Kays'ın sözünü delil olarak kullanmak isteyenleri yadırgadıklarını belirtenleri eleştirel bir alıntıyla zikretmiştir; ancak bu kanaatte olan başka alimler de bulunmaktadır.¹⁷⁵

¹⁷² Müslim, Talak, 36, 37, 38.

¹⁷³ Müslim, Talak, 46.

¹⁷⁴ Buhârî, Talak, 41; Müslim, Talak, 52, 54.

¹⁷⁵ İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim, *Te'vîlü Muhtelifi'l-Hadîs*, Tahkîk: Muhammed Muhyiddîn el-Asfar, Beyrut, Mektebü'l-İslâmî, 1419/1999, s. 56; İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî, *Fethu'l-Bari*, Riyâd, Beytu'l-Efkârî'd-Devliyye, 1421/2000 , II, 2388.

2.3.2.2 Tanık İsteme Kriteri

İlk defa karşılaştığı bir hadisi kabul etmesi için bir başka şart ise tanık isteme kriteridir. Bu durumda ravi ya bir kanıt getirmek zorundadır ya da sunduğu hadis reddedilir hatta cezalandırılır.

2.3.2.2.1 Tek Tanık İstenerek Kabul Edilen Hadisler

Ömer b. el-Hattâb'ın hadis rivayet eden birinden, naklettiği bu sözün hadis olduğunun kanıtlanması gerektiğini söyleyip bazen bir şahit isteyerek ispata çağırması vakidir. Aksi halde cezalandıracağını söyleyip, bu konuda insanların dikkatli olması gerektiğini ilan etmiştir.

2.3.2.2.1.1 İsti'zân Hadisi

İsti'zan الإستئذان, Arapça bir kelime olup izin istemek demektir.¹⁷⁶ الإذن kelimesinden türetilip الإستفعال kalıbına sokulmuştur. İzin, müsaade ve onay; isti'zan ise her hangi bir konuda, birisinin müsaade ve onayını istemek anlamında kullanılır.¹⁷⁷ Yalnız علي harf-i ceriyle beraber kullanıldığında, birisinin yanına veya huzuruna girmek için istenen onay ve müsadeyi anlatmaktadır.¹⁷⁸

Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin (ö.42/662), Ömer b. el-Hattâb'ın huzuruna varmak için izin istemesi ve bu konuyla alakalı bir hadisi arz etmesi üzerine aralarında geçen diyalogu ve daha sonra gelişen olayları anlatan bir hadistir. Ömer b. el-Hattâb'ın hadis karşısındaki tutumunu anlatabilecek önemli hadislerden bir tanesidir.¹⁷⁹ Bahsedilen diyalogu

¹⁷⁶el-İsfahânî, Râğib, *Müfredât-u Elfâzi'l-Kur'an*, Tahkik: Adnan Dâvûdî, Beyrut, Darüşşâmiyye, 1430/2009, s.71.

¹⁷⁷Age, s.71.

¹⁷⁸Mecmau'l-lugati'l-Arabiyye , *el-Mu'cemü'l-Vasît*, Kâhire, Mektebetü's-Şurûku'd-Devliyye, 2004. s. 26.

¹⁷⁹ Buhârî, İsti'zan, 13, İ'tisam, 22, Buyû, 9; Müslim, Âdâb, 33, 34, 35, 36, 37; Tirmizî, İsti'zan, 3; İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed, *Sünen-ü İbni Mâce*, Riyâd, Beytu'l-Efkâri'd-Devliyye, 1419/1998, Edeb, 17; Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî, *Sünen-ü Ebi Dâvûd*, Riyâd, Beytu'l-Efkâri'd-Devliyye, 1419/1998, Edeb, 127; Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahmân b. el-Fazl, *Sünen-ü Dârimî*, Şam, Dâru'l-Muğnî, 1420/1999, İsti'zan, 1; Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî, *Müsned*, Tahkiksiz, Riyâd, Beytu'l-Efkâri'd-Devliyye, 1419/1998, III, 779.

anlatmadan yalnızca hadisın metninin yani Hz. Peygamber'e ait olan sözün, aktarıldığı eserlerde de dipnot olarak olaya atıf yapıldığı görülmektedir.¹⁸⁰

Bu hadis Ömer b. el-Hattâb'ın hadis rivayeti konusunda ne kadar ince eleyp sık dokuduğuna bir örnek teşkil eder. Buhârî'de şöyle geçmektedir: Ebû Saîd el-Hudrî'den (ö. 74/693) şöyle dediği rivayet edilir: “Ensâr'ın meclislerinden bir mecliste oturuyorduk ki sanki korkmuş ve ürkmüş bir halde Ebû Mûsâ çıkagelip dedi ki “Huzuruna girmek için Ömer b. el-Hattâb'tan üç kez izin istedim, izin verilmeyince döndüm. Ömer b. el-Hattâb da arkamdan, “Nereye gidiyorsun, huzuruma gelmekten seni alıkoyan nedir?” diye seslendi. Ben, “Huzurunuzda girmek için üç kez izin istedim, vermediğiniz için de döndüm çünkü Rasûlüllah şöyle buyurdu: “Sizden biriniz, birinin yanına girmek istediğinde üç kez izin istesin izin verilmeyince ısrar etmeyip orayı terk etsin!” dedim. Ömer b. el-Hattâb bunu duyunca; “Allah'a yemin olsun ki bunun hadis olduğunu ispat eden sağlam bir delil getirmen gerekmektedir.” diyerek bana çıkıştı. Şimdi, içinizde bu hadisi duyan biri varsa benimle Ömer b. el-Hattâb'a gelip şahitlik etsin.” Bunun üzerine Übey b. Ka'b dedi ki “Vallâhi içimizde en küçük olan seninle gelir.” Oradakilerin en küçüğü ben olduğum için kalkıp onunla Ömer b. el-Hattâb'a gidip Rasûlüllah'ın bu hadisi söylediğini haber verdim.”

Hadis usulü eserleri, senet ve tarikin aynı anlamda kullanıldığını aktarmaktadır. Birlikte kullanıldıklarında ise birisinin ana senedin yan kolunu veya ana senedin her hangi bir raviden sonraki kollarını ifade ettiği bilinmektedir.¹⁸¹ İşte bu hadisın de tespit edildiği kadarıyla, birisi Ebû Mûsâ'nın kendisinden olmak üzere, sahih olan en az üç farklı kaynağı vardır.¹⁸² Yine o senetlerden biri Ebû Saîd el-Hudrî'ye dayanmaktadır.¹⁸³ Bir diğer senet ise Ubeyd b. Umeyr'e dayandırılır.¹⁸⁴ Aynı senetlerin farklı tarikleri de mevcuttur. Bunlardan ayrı olarak, zikredilen hadisın yine aynı senetle veya farklı tariklerle yapılmış olan rivayetleri, başka birçok hadis kaynaklarında da geçmektedir.

¹⁸⁰Mevsilî, *Müsned-ü Ebî Ya'la*, II, 269,270.

¹⁸¹Raşit Küçük, *İsnad*, İstanbul, DİA, 2001, XXIII, 155.

¹⁸²Müslim, *Âdâb*, 37; Ebû Dâvûd, *Edeb*, 127.

¹⁸³Buhârî, *İsti'zan*, 13; Müslim, *Âdâb*, 33, 35, 34; Ebû Dâvûd, *Edeb*, 127 ; Tirmizî, *İsti'zan*, 3; İbn Mâce, *Edeb*, 17; Dârimî, *İsti'zan*, 1; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, Tahkiksiz, III, 779; Mevsilî, II, 269.

¹⁸⁴Buhârî, *İ'tisam*, 22, Buyû, 9; Müslim, *Âdâb*, 36; Ebû Dâvûd, *Edeb*, 127.

Genelde ayrı sened ve tariklerle gelen rivayetler arasında az veya çok metin farklılıkları da vardır. Yukarıda zikredilen hadisin aktarıldığı muhtelif kaynaklardaki metinlerde de bazı farklılıklar bulunmaktadır. Bu farklılıklar, ilk bakışta önemsiz gibi görünse de konunun aydınlatılması açısından, üzerinde durulması faydalı olabilir. Bu sebeple isti'zan hadisine biraz fazla yer ayırarak yapılan çalışmanın daha sağlıklı bir mecrada yol alması düşünülmektedir.

Bu hadisin metninden bahsederken, tabiatıyla yapılan çalışmanın konusunu ilgilendiren bölümü olan, Ebu Mûsâ'nın başından geçen olayı anlatan metin kısmından bahsedildiğini unutmamak gerekir. Yani Rasûlüllah'ın sözünü aktaran kısmı kastedilmemektedir. Zaten hadisin ana teması olan "izin istemenin üç kere yapılması gerektiği" konusu bu çalışmanın bir parçası olmayıp, hadis aktarılırken meydana gelen olaydan bir sonuç çıkarmak hedeflenmiştir. Ömer b. el-Hattâb ve Ebû Mûsâ arasında geçen diyalog, Ömer b. el-Hattâb'ın hadis karşısındaki tavrı hakkında bilgi verebilecek potansiyel bir malzeme oluşturması açısından önemlidir. Dolayısıyla metinler arasındaki farklılıklardan söz edilmesi bu diyalog kısmına yöneliktir.

Rivayet edilen olayda geçen bazı ifadeler belli ipuçları verebilecek niteliktedir. Bu itibarla değişik tariklerle gelen rivayetlerdeki ifade farklılıklarının, ne anlam ifade ettiğinin ortaya çıkması bakımından, irdelenmesi yararlıdır.

Hadis, Buhârî'de yukarıda aktarıldığı gibi geçmektedir. Ömer b. el-Hattâb'ın, Ebû Mûsâ'nın kendisine Rasûlüllah'ın sözünü iletmediğinde, şaşırıp ve ondan bu sözün Hz. Peygamber'e ait olduğunu açıklayan bir delil getirmesini istediği, Ebû Mûsâ'nın korkmuş veya ürkmüş bir halde (مذعور) Ebû Saîd el-Hudrî'nin bulunduğu meclise geldiği, orada yapılan bir değerlendirme sonucunda, zikredilen kişinin onunla gidip Ömer b. el-Hattâb huzurunda şahitlik ettiği anlatılmaktadır.

Müslim'de üçten fazla tarik mevcuttur. Buhârî'de bulunandan farklı olarak korku ifadesi biraz daha değişik (مذعور - فزعاً) ve (مُعْضَباً) olarak belirtilmiş. Bu kelimeler de korkmuş, ürkmüş ve kendisine kızılmış anlamlarına gelmektedir.¹⁸⁵ Yine farklı olarak Ebû Mûsâ'ya, "Bu halin ne?" diye soruyorlar. Ayrıca Ömer'in, kanıt getirememesi halinde ona yaptığı (لأوجعك) canını yakarım ya da eziyet ederim tehdidi yer almaktadır.

¹⁸⁵ el-İsfahânî, *Müfredât*, s. 635, 608; İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî el-İfrikî el-Mısırî, *Lisânu'l-Arab*, Beyrut, Daru's-Sadr, 1414/1994, IV, 306.

Bir başkasında, Ebû Mûsâ'nın, Ömer b. el-Hattâb'ın huzuruna gitme vaktinin akşam olduğu, üç kez izin isteyip alamayınca ertesi gün yine gittiğini ve bu olayın olduğunu anlatmaktadır. Ömer b. el-Hattâb'ın da ona, “Şahitlik edecek birini getirmezsene (لَوْ جِئْتَ) (ظهرك وبطنك) sırtına ve karnına vuracağım.” demesi yer almaktadır.

Başka bir tarikte, Ömer b. el-Hattâb'ın (فلاجلعنك عظة) dediği kaydedilmektedir.

Diğer bir tarikte Ebû Mûsâ'nın gelip korku içinde durumu anlatmasıyla onların gülmeye başladığı ve bunun üzerine onun da onlara sitem edip, “Korkmuş bir şekilde kardeşiniz size geliyor siz de gülüyorsunuz.” diye serzenişte bulunduğu belirtilmiştir. Nevevî (ö. 676/1277), Übey b. Ka'b ile Ebû Saîd el-Hudrî'nin bulunduğu meclisteki insanların gülmesini, Ebû Mûsâ'nın kendisi için uygulanacak cezadan dolayı korkup ürkmesine şaşırp dalgaya almakla beraber onun bu meşhur hadisin, Hz. Peygamber'e ait olduğunu kolaylıkla ispat edebileceğini düşündüklerini anlatmak için yapılmış bir hareket olarak da yorumlamaktadır.¹⁸⁶

Hiz. Peygamber, Ebû Mûsâ'yı asıl ismi olan Abdullah b. Kays diye çağırırdı, rivayetlerin birinde de Ömer b. el-Hattâb, “Abdullah b. Kays'ın sesini duymadınız mı? İzin verin gelsin.” der.¹⁸⁷ O gitmiştir, ancak çağırırlar; Ömer b. el-Hattâb ona niçin gittiğini sorunca, “Rasûlullah'tan bununla emredildik.” cevabını almıştır. Rivayetin sonunda tanıklık için gelen Ebû Saîd El-Hudrî'nin de bununla emrolunduk (كنا نؤمر بهذا) demesi üzerine Ömer b. el-Hattâb, “Rasûlullah'ın bu emrinden benim haberim olmadı, çarşı-pazarda ticaret işleri beni meşgul edip bu emri öğrenmekten alıkoymuş.” dedi.

Müslim'de geçen son rivayette ise Ömer b. el-Hattâb'ın, Ebû Mûsâ'ya, “Bu sözün Rasûlullah'a ait olduğunu kanıtla yoksa sana şöyle şöyle yaparım.” deyip de, Ebû Mûsâ çıkınca, “Eğer bir kanıt bulursa akşam onu minberin yanında bulursunuz, yoksa onu burada göremezsiniz.” dediği anlatılır. Lakin Ebû Mûsâ gelince ona seslenerek, “Ne yaptın, kanıt buldun mu?” diye sorduğunda o, “Übey b. Ka'b'ı buldum.” der. Ömer b. el-Hattâb, “Tamam o adildir.” diyerek, Übey b. Ka'b'a dönüp sorar: “Ya Ebâ Tufeyl, veya Ya Ebe'l-Munzir! Bu, ne diyor, sen tanık mısın?” Übey b. Ka'b, “Ben de Rasûlullah'tan böyle dediğini duydum.” diye cevap verir ve ekler: “Ey Hattâb'ın oğlu, Rasûlullah'ın ashabına

¹⁸⁶Nevevî, *el-Minhâc*, s.1351.

¹⁸⁷ Tahmâz, Abdulhamîd Mahmûd, *Ebû Mûsâ el-Eş'arî*, Dimeşk, Dâru'l-Kalem, 1411/1991, s. 17.

azap etme!” Ömer b. el-Hattâb, “Sübhanallah, ben Rasûlullah’a ait olduğu iddia edilen bir söz duydum ve onun doğruluğunu tespit etmek istedim.” der.

Timizî’de bulunan rivayette de küçük bazı farklılıklar mevcuttur. Bu çalışmayla alakalı olan kısımları belirtmek gerekir. Tirmizî’deki metinde Ömer b. el-Hattâb, Ebû Musâ’ya niçin biraz bekleyip gittiğini sormuştur. O da, “Sünnettir.” diye cevaplandırmıştır. Ömer b. el-Hattâb, “Sünnet mi? Vallahi bana ya bir kanıt veya açıklama getirirsin ya da ben sana ne yapacağımı bilirim.” demiştir. Ebû Mûsa, Ebû Saîd el-Hudrî’nin bulunduğu meclise gelince onunla dalga geçmişlerdir (يمازحونه), nihayet Ömer b. el-Hattâb’ın yanına gelinmiş ve en sonunda Ömer b. el-Hattâb, “Ben bunu bilmiyordum.” ifadesini kullanmıştır.

Bir takım farklılıkların bulunduğu birkaç metin de Ebû Dâvûd’da geçmektedir. Onların birinde, olay anlatılırken Ebû Mûsa’nın, korkmuş (فزعاً) olduğu halde geldiği ve o mecliste bulunanların ona, “Seni korkutan nedir?” diye sorduğu belirtilmektedir.

Ebû Dâvûd tarafından senedinin hasen olarak belirtildiği bir başka rivayette, Ebû Mûsâ’ya tanıklık yapmak için Übey b. Ka’b’ın gittiği ve işin sonunda Übey b. Ka’b’ın, Ömer b. el-Hattâb’a: “Ey Ömer! Rasûlullah’ın ashabına azap etme!” dediği, Ömer b. el-Hattâb’ın da, “Rasûlullah’ın ashabına azap etmiyorum.” diye cevap verdiği, anlatılmaktadır.

Bir başka rivayette, en sonunda Ömer b. el-Hattâb’ın, “Rasûlullah’ın bu emrinden benim haberim olmamış mı? Öyle ya beni çarşı-pazardaki ticaret meşgul etti, lakin sen dilediğin kadar selam ver ama izin isteme.” diye konuştuğu aktarılmaktadır..

Bir diğerinde Ömer b. el-Hattâb, Ebû Mûsâ’ya, “Ben seni itham etmedim. Fakat Rasûlullah’tan gelen bir hadis çok önemlidir, dikkat edilmesi gerekir.” dediği belirtilmektedir.

Ebû Dâvûd’un kitabındaki ayrı bir metinde de Ömer b. el-Hattâb, Ebû Mûsâ’ya, “Şimdi ben seni itham etmedim yalnız, insanların Rasûlullah adına söz uydurmalarından korktum.” demektedir (خشيت ان يتقول الناس علي رسول الله).

İsti’zan hadisinin, meşhur hadis kitaplarındaki yirmiye yakın tariki göz önünde bulundurulacak olursa neredeyse tamamı sahih olarak belirtilmiştir. Bazı şerh kitaplarında

bu hadisler etraflıca incelenmiş ve kabul görmüştür.¹⁸⁸ Buradaki incelemenin amacı, Ömer b. el-Hattâb'ın hadis anlayışına ışık tutmaları açısından, bunlardan fayda elde edebilmektir.

Rivayetler arasındaki farklar, sözlü aktarım durumunda olabilecek eksiklikleri göz önüne sermektedir. Çünkü bu, işin tabiatındandır. Herhangi bir kişi, başından geçen bir anısını, değişik yerlerde anlatırken bile mutlaka bazı farklarla ifade edebilir. Eğer yazı vb. şeylerle kesin bir kayıtlı kaydetmemiş ve o kayıttan aktarma yapmıyorsa aralarında az veya çok anlatım farklılığı olması kaçınılmazdır. Aslında Ömer b. el-Hattâb'ın bu konudaki titizliğini anlatan nedenlerden biri de budur. Çünkü bir tarafta daha vahyedilirken kâtipler tarafından yazılan, ayrıca her yıl Ramazan ayında Vahiy Meleği ile Rasûlullah tarafından, o zamana kadar inmiş olan kısmı tekrar edilen; Rasûlullah'ın vefatından önceki son Ramazan ayında iki kez okunarak kontrol edilen, onun vefatından sonra da bir araya getirilip iki kapak arasında bir kitap olarak tespit edilen ki hafızların zihninde var olması da ayrı bir garanti oluşturan Kur'an'la, sözlü rivayetlerle aktarımı yapılan hadisin sübutu (veya güvenilirliği) bir tutulmamalıdır.¹⁸⁹ Mütevatir olmayan hadislerin ki genel ismi ahad olarak geçer, kabul edilebilmesi için akıl ve mantık hükümlerine, Kur'an'a, Hz. Peygamber'in kesin olan tatbikatına aykırı olmaması şartı vardır.¹⁹⁰ Tabii ki bu, hadisin bir değer ifade etmediği anlamına gelmemektedir. Fakat özellikle sözlü olarak rivayet edilen malzemeye de dikkat etmek gerekir ki Ömer b. el-Hattâb'ın yaptığı da budur.

Ebû Mûsâ el-Eş'arî (ö.42/662), Halife Ömer b. el-Hattâb tarafından h. on yedinci senede Basra'ya vali tayin edilmiştir.¹⁹¹ Basra'da yıllarca bu görevi ifa etmiş, h. yirmi dokuzda bu görevden Halife Osman b. Affân tarafından azledilmiş ve daha sonra Kûfe'de görevlendirilmiş bir sahabidir.¹⁹² Kûfe valiliği görevi ta Ali b. Ebî Tâlib'in hilafetine kadar devam etmiştir.¹⁹³ Aynı zamanda hakem olayı vuku bulduğunda Muaviye'yi (ö. 60/680)

¹⁸⁸ Aynî, Ebû Muhammed Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed, *Umdetü'l-Kârî fî Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, Tahkik: Abdullah Mahmud Muhammed Ömer, Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1421/2001, XXII, 375, 376; İbn Hacer, *Fethu'l-Bari*, III, 2729, 2730; Nevevî, *el-Minhâc*, s.1351.

¹⁸⁹ İbn Abdilberr, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî, *el-İstîâb fî Esmâi'l-Ashâb*, Beyrut, Dâru'l-Fikr, 1427/2006, I, 595.

¹⁹⁰ Hatîb el-Bağdâdî, Ebûbekir Ahmed b. Ali b. Sâbit, *El-Kifâye fî İlmi'r-Rivâye*, Haydarâbâd, Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmaniyye, 1357/1941, S. 432.

¹⁹¹ Halife b. Hayyât, *et-Târîh*, s. 135.

¹⁹² Tahmâz, *Ebû Mûsâ el-Eş'arî*, s. 75.

¹⁹³ Age, s. 83.

temsil eden Amr b. Âs'a (ö. 43/664) karşı Ali b. Ebî Tâlib 'i (ö. 40/661) temsil etmiştir.¹⁹⁴ Hz. Peygamber tarafından kendisine dua edilmiş ender sahabilerdendir.¹⁹⁵ Fakat bütün bunlara rağmen o bile Ömer b. el-Hattâb'ın denetiminden kurtulamamıştır. Ömer b. el-Hattâb bu işe çok önem veriyor ve bu konuda taviz verilmemesinin gerektiğini düşünüyordu. Çünkü İslâm dininde hadis demek; dinin, üzerine oturduğu iki ana temelden birisi demekti. Hz. Peygamber Veda Hutbesi'nde öyle buyurmuş ve dini literatür içerisinde buna göre yerini almıştı.¹⁹⁶

Ömer b. el-Hattâb, yapısı itibariyle çok cevval, hakikati arayan, işini sağlam yapan, sorgulayan bu sebeple de hakkı batıldan ayıran olarak "Faruk" sıfatıyla nitelendirilmiştir.¹⁹⁷ Yukarıda sözü edilen hadislerde bütün farklılıklarına rağmen tek bir şey ortak olarak ifade edilmektedir. O da Ömer b. el-Hattâb'ın hadis konusunda çok titiz davrandığı ve Hz. Peygamber'e atfedilen bütün söz, fiil ve onayların mutlaka ondan sadır etmiş olmasının ispat edilmesinin zaruri olduğuna inanmasıdır. Dolayısıyla inandığı doğrultuda hareket ederek bu uğurda hiç kimseyi ayırt etmeden, hatır gönül dinlemeden herkesi sorguya çekip işi sağlama almak istemiştir. Böylece gerçek ortaya çıkacak ve Rasûlullah adına hadis uydurma ihtimali engellenmiş olacaktır.

İsti'zan hadislerinde gözden kaçmayan ve belirgin olarak ortaya çıkan bir durum daha var ki o da açıkça belirtilsin ya da belirtilmesin, Ömer b. el-Hattâb'ın öfkelenmesidir. Onun sinirlenmesine neden olan şey, aynı zamanda bir karîne oluşturmaktadır. O karîne de bu çalışmanın ana konusunu aydınlatmak için önemli sayılmalıdır. Yakalanılan bu ipucu dolayısıyla sonuca ulaşmak daha kolay olabilir. Çünkü olayın akışına bakıldığında bir kırılma noktası olduğu aşikardır. Bu kırılma noktası da Ebû Mûsâ'nın yapmış olduğu hareketi açıklamaya çalışırken bir hadise dayanmasıdır. İşte burada Ömer b. el-Hattâb'ın çok hassas kabul ettiği bir bölgeye Ebû Mûsâ tarafından girildiğinin algılandığı belli olmaktadır. Bundan dolayı da gayri ihtiyari bir şekilde bu hassas bölgenin savunulması adına refleks olarak adlandırılabilir bir tepki oluşmuştur. Bu otomatik savunma refleksi, kişisel olarak ortaya çıkmış geçici bir tepki değildir. Bilinçli bir davranışın uyarı

¹⁹⁴ Age, s. 94.

¹⁹⁵ Buhârî, Meğâzî, 55.

¹⁹⁶ Beyhakî, *Delâilu'n-Nubuvve*, V, 448, 449; İbn İshâk, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, II, 671; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, IV, 249

¹⁹⁷ Taberî, *Târîhu't-Taberî*, IV, 195.

sinyalleridir. Ondan dolayı da her insan gibi tepkili anında acımasız ve hesap soran fakat daha sonra kızgınlığı geçince sakinleşip tavır değiştiren bir durumda bulunmamıştır.

Ebû Mûsâ, Ömer b. el-Hattâb'ın yanından ayrılıp başının çaresine bakmaya giderken Ömer b. el-Hattâb da meselenin peşini bırakmamış, takip etmiştir. Kendisini doğrulayan kanıt getirdiğinde de Ömer b. el-Hattâb ondan özür dilememiş, yerine getirilmesi gereken bir görevin eda edilmesi gibi muamele etmiştir. Çünkü ona göre Rasûlullah'ın hadisi çok önemli ve dikkat edilmesi gereken bir mirastır.¹⁹⁸ Sorumluluğu çok büyüktür.

Ömer b. el-Hattâb'ın, Ebû Mûsâ'ya kızgınlığını gösteren ve eğer bu rivayetin Rasûlullah'a ait olduğunu iddia ediyor ise sağlam bir delille ispat etmesi gerektiğini aksi takdirde kendisi için kullandığı bir nevi tehdit içeren ifadelerin bütün metinlerde bulunmaması, olayı basit ve sıradan bir hale dönüştürmemektedir. Çünkü başta Ebû Saîd el-Hudrî olmak üzere bütün raviler tarafından, Ebû Mûsâ'nın korkmuş veya ürkmüş olduğu belirtilmektedir. Bu korkunun da bir nedeni olması gerekir. Eğer sadece sıradan bir araştırma ve delil oluşturma işlemi olsaydı böyle bir panik havasının oluşması gözlemlenemezdi.

2.3.2.2.1.2 Abdullah b. Abbâs b. Adülmuttalib'in Rivayeti

Bu konu için en çarpıcı örneklerden birisi de Abdullah b. Abbâs (ö. 68/687) ile Ömer b. el-Hattâb arasında geçmiş bulunan bir olaydır. Hadis kitaplarında aktarılan bu vaka, Ömer b. el-Hattâb'ın hadis meselesine nasıl yaklaştığının ipuçlarını içinde barındırmaktadır.

Bu vakayı önemli kılan birçok nokta bulunmaktadır. Ama ilkönce en çarpıcı olanından söz ederek başlanması daha uygun olacaktır. O da Abdullah b. Abbâs'ın Halife Ömer ile olan çok yakın dostluğudur. Her ne kadar Ömer b. el-Hattâb'la yaş farkı bulunsada o, Ömer b. el-Hattâb'ın iyi bir arkadaşı olmayı başarmıştır. Zaman zaman Ömer b. el-Hattâb'la bir araya gelip sohbet ettikleri vâkidir.¹⁹⁹

¹⁹⁸ Ebû Dâvûd, Edeb, 127.

¹⁹⁹ Abdürrezzâk es-San'ânî, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi' es-San'ânî el-Himyerî, *Musannef*, Karaçi, Meclisü'l-İlmî, 1403/1983, XI, 241; Buhârî, Tefsir, 110.

Abdullah b. Abbâs, Hz. Peygamber'in vefat ettiği h. on, mîladî 632 yılında çocuk sayılabilecek bir çağda olup on üç yaşında idi.²⁰⁰ Rasûlullah'ın amcası olan Abbâs b. Abdülmuttalib'in oğlu olması hasebiyle onun amcasının oğludur.²⁰¹ Rasûlullah da Abdullah'ı sevmiş, onu kendi meclisinde bulundurmuştur, onunla sohbet etmiş, kişisel olarak ona tavsiyelerde bulunmuştur.²⁰² Hatta bir keresinde ona, dinî bilimlerde derinleşip iyi bir bilgin olması için dua etmiştir.²⁰³ Yani Ebû Mûsa nasıl Hz. Peygamber'den kişisel dua alan ender sahabilerdense Abdullah b. Abbâs da öyledir.

Bütün hadis usulü eserlerinde Abdullah b. Abbâs'ın 2000'e yakın rivayetle en çok hadis rivayet edenlerden olduğu belirtilir.²⁰⁴ Yani "Muksirûn"dandır. Müfessirdir, hukukçudur. Medine'nin meşhur alimlerinden kabul edilen dört Abdullah'tan biridir ki onlara "abâdile" denir.²⁰⁵

Abdullah b. Abbâs'ın birtakım meziyetlere sahip olan biri olması onu Ömer b. el-Hattâb'ın denetiminden kurtaramamıştır. İşte başından geçen olayı şöyle anlatmaktadır: "Adamın biri Ömer b. el-Hattâb'a gelerek, "Kuraklık bizi mahvetti." diye dert yandı. Ömer b. el-Hattâb da ona, "Sen kimlerdensin?" diye sordu. Adam da ta ki Ömer b. el-Hattâb tanıyana kadar, sülalesini saymaya devam etti. Ömer b. el-Hattâb onu tanıyınca çok varlıklı olduklarını hatırlayıp Hz. Peygamber'in şu hadisini okudu: "*Şayet kişinin bir ya da iki vadisi olsa üçüncüsünü ister.*" Abdullah b. Abbâs kendi bildiği şekilde hadisin devamını söyler: "*Adem oğlunun gözüne ancak toprak doyurur. Neyse ki Allah, tevbe edenlerin tevbesini kabul edicidir.*" Ömer b. el-Hattâb şaşırarak sorar: "Sen bunu kimden duydun?" İbni Abbâs da, "Übey b. Ka'b'dan duydum." der. Ömer b. el-Hattâb der ki: "O zaman sabah bana gel, gidip de Übey b. Ka'b'a soralım." Abdullah b. Abbâs, eve, annesinin yanına döner. Übey b. Ka'b'ın bu hadisi unutmuş olabileceğini düşünüp korkup endişe eder. Bu durumu annesine anlatınca annesi: "Sana kim diyor ki Ömer b. el-Hattâb'ın yanında ileri geri laf söyle; inşallah Übey b. Ka'b unutmamıştır." Abdullah b. Abbâs, ertesi gün Ömer b.

²⁰⁰ İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, XXVIII, 289.

²⁰¹ Age, XXVIII, 285.

²⁰² Nevevî, *Riyâzü's-Sâlihîn*, Murâkabe, 62.

²⁰³ Buhârî, İlim, 17, Vudû, 10.

²⁰⁴ Suyûtî, *Tedribu'r-Râvî fi Şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, II, 676.

²⁰⁵ Tahrân, Mahmud, *Teysîr-u Mustalahi'l-Hadîs*, Mektebetu'l-Maârif, Riyâd, 1417/1996, s.201.

el-Hattâb'a gelir; onun elinde kamçısı vardır. Beraber Übey b. Ka'b'a giderler. Übey b. Ka'b onları karşılar, abdest almıştır. Übey b. Ka'b der ki "Benden mezi gelmişti, bu yüzden cinsel organımı yıkadım."²⁰⁶ Ömer b. el-Hattâb, ona: "Buna Râsulullah cevaz veriyor muydu?" diye sorar. Übey b. Ka'b, "Evet." der. Ömer b. el-Hattâb, "Sen bunu Rasûlullah'tan bizzat duydun mu?" diye sorunca, o da "Evet." diye cevap verir. Sonra Ömer b. el-Hattâb, Abdullah b. Abbâs'ın söylediği hadisi doğrulayıp doğrulamadığını sorunca Übey b. Ka'b, o hadisi doğrular."²⁰⁷

Ahmed b. Hanbel'in 21427 numaralı hadisi yukarıdaki gibidir; hemen sonra gelen 21428 numaralı hadiste ise biraz farklılık mevcuttur. Yalnız bu durum rivayetin geneline etki edecek bir durum değildir. Buna rağmen bu farklılığı anlatmak daha uygun düşecektir. İbni Abbâs şöyle anlatıyor: "Ömer b. el-Hattâb'a bir adam gelerek ondan kendisine yardım etmesini istedi. Ömer b. el-Hattâb, adamı baştan aşağı süzdü ve onda fakirlik veya sefalet emaresi göremedi. Sonra adama sordu: "Ne kadar malın mülkün var?" Adam da kırk devesi olduğunu söyledi. İbni Abbâs diyor ki bunun üzerine ben, "Allah ve Rasûlü ne güzel söylemiş." dedim: *"Âdem oğlunun iki vadi altını olsa üçüncüsünü ister. Onun gözünü ancak toprak doyurur. Neyse ki Allah, tevbe edenin tevbesini kabul eder."* Ben bunu söyleyince Ömer b. el-Hattâb, "Bu söylediğin nedir?" diye bana sordu. Ben de "Bu Übey b. Ka'b'ın bana okuduğu hadistir." dedim. Ömer b. el-Hattâb, "Hadi ona gidelim!" dedi. Übey b. Ka'b'a gittik. "Bu hadisi senin okuduğunu söylüyor, doğru mu bu?" diye sorunca Übey b. Ka'b, "Evet aynı şekilde Rasûlullah da bana okumuştur." dedi. Ömer b. el-Hattâb, "Peki o zaman bunu hadis diye kabul edelim mi?" diye sorunca Übey b. Ka'b "Evet." dedi."

İslâm'ın ikinci Halifesi Ömer b. el-Hattâb, hadis olarak söylenen sözlerin gerçekten Hz. Peygamber'e ait olup olmadığını denetlemekte kararlı idi. Görüldüğü gibi yukarıdaki iki anlatımda da Abdullah b. Abbâs gibi birisini denetlemekten imtina etmemiştir.

Ömer b. el-Hattâb, hadis konusunda yapmış olduğu denetimlerle çok fonksiyonlu bir işlem gerçekleştirmiş oluyordu. Bunlardan birincisi; bu sözü hadis diye aktaranı denetlemek ve dolayısıyla o kişinin bu konuda dikkatli olup yanlış yapmamasını ve Rasûlullah adına söz

²⁰⁶ Mezi: Cinsel heyecan sebebiyle tenâsül organından gelen ince, beyazımtırak sıvı . Bkz. Mehmet Şener, *Gusûl*, İstanbul, DİA, 1996, XIV, 214.

²⁰⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, Tahkiksiz, V, 1548.

söylerken özenli davranıp yalandan yanlıştan uzak durmasını sağlamaktı. İkincisi; hadisi aktaran kişi eğer başkasından aktarıyorsa o kişiyi kendinden aktardığını iddia ettiği ravinin yanına götürerek ikisinin üzerinde de bir baskı oluşturup caydırıcı bir etkiyle yanlış yapmalarını engellemekti. Üçüncüsü; bu uygulamaları duyan üçüncü şahısların bu durumdan çekinerek Hz. Peygamber adına söz söylerken daha özenli davranmalarını ve eğer onun adına hadis uydurmayı düşünen varsa en başından vazgeçmelerini sağlamaktı.

2.3.2.2.1.2.1 Muğîre b. Şu'be'den Şahit İstemesi

Ebû Abdillâh Muğîre b. Şu'be b. Ebî Âmir b. Mes'ûd es-Sekafî (ö. 50/670), aslen Taif'li olup Hudeybiye Musalahası'ndan bir müddet önce Müslüman olmuştur. Hatta mezkûr musalahada Hz. Peygamber'in koruyuculuğunu yapanlar arasındadır.²⁰⁸ Ebû Mûsâ el-Eş'arî'den önce Basra'da valilik yapmıştır.²⁰⁹ Ömer b. el-Hattâb'ın işini sağlam tutması dolayısıyla, Muğîre de onun denetimine takılmış ve naklettiği hadis için kendisinden tanıklık yapacak başka birilerini bulması istenmiştir.

Muğîre b. Şu'be ile Halife Ömer b. el-Hattâb arasındaki muhavereyi anlatan rivayet farklı hadis kitaplarında değişik senet, tarîk ve bazı metin farklarıyla şöyle geçmektedir: “Ömer b. el-Hattâb, gurre yani anne karnında bulunan çocuğun, ceninin düşürülmesi sonucu ödenen diyet ya da tazminat konusunda insanlarla fikir alış verişinde bulundu.”²¹⁰ Bu konuda bir hüküm oluşturmak için onların bir bilgisinin olup olmadığını öğrenmek istedi. Muğîre b. Şu'be, bu konuda bilgisinin olduğunu ve kadının karnındaki çocuğunun düşürülmesi konusunda Rasûlullah'ın, gurre olarak bir köle veya cariye verilmesi şeklinde hüküm verdiğine, kendisinin şahit olduğunu bildirdi. Ömer b. el-Hattâb, Muğîre b. Şu'be'ye: “Öyle mi? Peki bu konuda sana tanıklık yapacak birini getirebilir misin?” diye sorunca, o da “Evet getirebilirim.” diye cevap vererek kendisine tanık olarak Muhammed b. Mesleme'yi getirdi. Muhammed b. Mesleme de Rasûlullah'ın gurre konusunda bu şekilde hüküm verdiğine kendisinin de tanık olduğunu bildirdi.”²¹¹

²⁰⁸İrfan Aycan, *Muğîre b. Şu'be*, İstanbul, DİA, 2005, XXX, 376-377.

²⁰⁹İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, LX, 16.

²¹⁰Muhsin Koçak, *Gurre*, İstanbul, DİA, 1996, XIV, 211-212.

²¹¹Buhârî, Diyât, 25; Müslim, Kasâme, 39; İbn Mâce, Diyât, 12; Ebû Dâvûd, Diyât, 19.

İbn Hacer Askalânî, bu hadis üzerinde görüşlerini açıklarken isti'zan hadisine de atıf yaparak Ömer b. el-Hattâb'ın, haberi vahidle amel edip hüküm oluşturduğunu açıklamaktadır. Bu hadislerin bunun çok açık kanıtları olduğu konusunda fikir beyan etmektedir.²¹² Daha ileriki sayfalarda serdedileceği üzere aslında Ömer b. el-Hattâb'ın, zaman zaman tek kişinin hadisini kabul ettiği de olmuştur. Hatta bazen de bunun tam tersi gibi görünen bir davranış biçimiyle birkaç kişinin söylediği haberi, kabul etmeye ikna olmayıp teyid ettirme yoluna gitmiştir. Bunların nedenleri üzerinde de durulup bir açıklık getirmeye çalışılacaktır.

Haberi vahid veya ahad haber tartışmaları yapılırken Ömer b. el-Hattâb'ın bu tutumu lehte veya aleyhte delil olarak gösterilmiştir.²¹³ Ömer b. el-Hattâb'ın haberi vahidle amel etmediği, bu şartlardaki hadisleri kabul etmediği, bir hükme dayanak yapmadığı iddiaları da vardır. Bu sorgulamaları da onun için yaptığı savunulmuş olabilir.²¹⁴ Bu tartışmalar yapılırken şurası göz ardı edilmemelidir ki haberi vahid yahut ahad haber, hadis ilimlerinin gelişmesine paralel olarak Ömer b. el-Hattâb'tan daha sonraki zamanlarda kavramlaşmışlardır. Bu itibarla Ömer b. el-Hattâb'ın hadisleri sağlıklı bir yapıya oturttukları bu konudaki olabilecek her türlü istismarı önleme gayreti, bu kavramsal tartışmanın tamamen dışında kalan bir eylem olarak ortaya çıkıyor olması daha kabul edilebilir bir söylemdir. Ömer b. el-Hattâb'ın bu çabası olsa olsa kendisinden daha sonra bir disiplin haline gelecek olan hadis usulünde, cerh ve ta'dil için bir örnek oluşturup esin kaynağı olarak kabul edilebilir. Nitekim cerh ve ta'dil konusunda çalışma yapan bilim adamları bu konuda Ömer b. el-Hattâb'ı da bir referans olarak almaktadırlar.²¹⁵

İlk olarak hicri I. asırda ortaya çıkan cerh ve ta'dil çalışmalarıyla onun yaptıkları arasında kimi yerde bir paralellik olduğu gözlemlenebilir. Fakat derinlemesine bakıldığında bu ortak noktanın varlığıyla beraber, onun daha farklı bir hedef gözetip bu doğrultuda büyük bir özveri ve ciddiyetle çalıştığı gözden kaçmamaktadır. Bu tez çalışması için yapılan

²¹² İbn Hacer, *Fethu'l-Bari*, III, 3069.

²¹³ İbn Hacer, *Fethu'l-Bari*, III, 3069.

²¹⁴ Şafiî, Muhammed b. İdris, *el-Üm*, Tahkik: Rif'at Fevzî Abdülmuttalib, Cidde, Daru'l-Vefa, 1422/2001, I, 200, 201.

²¹⁵ Ahmed el-Hürî, Muhammed Avde, *Sahabenin Ravilerin Zabtu Konusunda Yaptıkları (Sebepleri ve Yolları)*, Çeviri: Mustafa Karabacak, Mütefekkir AÜİF Dergisi, Haziran 2015, Cilt:2, Sayı: 3, s. 183-200.

araştırmalar sonucu elde edilen materyallerden çıkarılan veriler ortaya çıktıkça durumun daha da netleşeceği aşıkardır.

Hadis tarihinde Ömer b. El-Hattâb'ın çok farklı bir yeri olması hasebiyle; onun İslam dinine girişinden itibaren başlayıp daha sonra halifelikle devam eden ve fazlasıyla dolu olan hayatında “Hadis İlmi” için bulunabilecek malzeme, oldukça göz doldurucudur.

2.3.2.2.1.3 Amr b. Umeyye ed-Damrî Hadisi

Amr b. Umeyye b. Huveylid b. Abdullah ed-Damrî (ö. 41/661), meşhur sahabilerdendir.²¹⁶ Şecaatli, cesur, mert bir insan olup, “Bi’ri Maûne Fâciâsı”na şahit olmuştur. Rasûlüllah’ın, işleri için zaman zaman görevlendirdiği ve kendisi tarafından övülen bir kişidir.²¹⁷

Ömer b. el-Hattâb’ın, yaptıklarına kanıt oluşturmak için veya başka sebeplerle hadis irad eden kişilere uyguladığı şahit isteme olaylarından birisi de mezkûr sahabinin başından geçmiştir. Olay şöyle cereyan etmektedir: “Amr b. Umeyye ed-Damrî çarşıda elindeki elbise yahut kumaş üzerinde satıcıyla pazarlık halindeyken Ömer b. el-Hattâb geldi. Amr b. Umeyye ed-Damrî’ye selam verip ne yaptığını sordu. O da “Şu elbiseyi alıp birine sadaka vereceğim.” diye cevapladı. Ömer b. el-Hattâb, “İyi o zaman devam et.” dedi. Aradan bir zaman geçti. Derken Ömer b. el-Hattâb geri döndü. Amr b. Umeyye ed-Damrî’yi görünce, “Elbiseyi ne yaptın?” diye sorunca o da satın alıp sadaka olarak verdiğini söyledi. Ömer b. el-Hattâb, “Kime verdin?” diye sordu. Bu soruya Amr b. Umeyye ed-Damrî, “Karıma verdim.” diye cevap verdi. Halife Ömer şaşırarak, “Sadakayı karına mı verdin?” diye sorunca o: “Ben Rasûlüllah’tan, “ *Ailenize yaptığınız her iyilik sadakadır.* ” dediğini duydum.” dedi. Bunun üzerine Ömer b. el-Hattâb, “Bana bak Amr! Rasûlüllah üzerine yalan atma!” diye çıkışınca, Amr, “Vallahi seni aldatmıyorum, istersen Aişe’ye gidip de soralım.” dedi. Beraber yola çıktılar ve Aişe’nin huzuruna vardılar. Amr b. Umeyye ed-Damrî: “Ey mü’minlerin annesi! Ömer b. el-Hattâb’a bir hadis okudum; bana, “Rasûlüllah’ın üzerine yalan atma!” dedi. Allah için onu sana okuyayım da bir bak,

²¹⁶ Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I, 445-451.

²¹⁷ Mevsilî, *Müsned-ü Ebi Ya’lâ*, XXII, 298.

sen onu Rasûlullah'tan duydun mu? Rasûlullah, “*Ailenize yaptığınız her iyilik sadakadır.*” demedi mi?” diye sorunca Aîşe, “Allahım! Evet evet öyle söyledi.” diye cevap verdi.”²¹⁸

Ebû Dâvûd Tayâlisî'nin müsnedinde rivayet ettiği bu metin, birkaç hadis kitabında aktarılmaktadır. Bu kitaplar ve müellifleri muteber olarak kabul edilmektedirler. Bununla beraber bu hadisi zayıf kabul edenler de vardır. Rivayetin senedinde bulunan Muhammed b. Ebî Humeyd, mechul olarak vasıflandığı için hadis, zayıf sayılmıştır.²¹⁹

Bu rivayetin Hz. Peygamber'e ait olan sözleri içeren kısmı, yani italik olarak yazılan “*Ailenize yaptığınız her iyilik sadakadır.*” cümlesi daha sık kabul edilen başka rivayetlerle de rivayet edilmiştir. Buhârî, İbni Mâce, Tirmizî ve Ahmed b. Hanbel o şekliyle muhtasar olarak eserlerinde kullanmışlardır. Fakat bu çalışmayı ilgilendiren tarafı daha çok, hadisi çevreleyen ve olayın geçtiği zamanda yapılmış bulunan konuşma veya eylemleri anlatan rivayet bölümü olduğu için bahsedilen metinler burada yer almayacaktır. Yalnız o metinlerden birinin, muhtasar olmayan başka bir diyalogla çevrelenmiş olarak anlatıldığı şekliyle burada aktarılmasında fayda mülâhaza edilmektedir.

Aynı ya da birbirine benzer olayların farklı zaman, yer ve kişiye atfedilerek anlatıldığı vâkîdir. Hatta aynı kişinin farklı muhataplarla aynı sahneyi yaşaması da hayatın doğal akışı içinde mümkündür ve birçok insanın başına gelmiştir. Önceki sayfada anlatılan hadisin de benzerini bir başka rivayet şöyle aktarmaktadır: “Önceki hadisin kahramanı bu sefer Ömer b. el-Hattâb'la değil, Osman b. Affan (ö. 35/656) ya da Abdurrahman b. Avf (ö. 32/652) ile karşılaşmıştır. Yine pazarda bir alış veriş esnasında yaşanmış bir hâdise olarak anlatılmaktadır. Osman b. Affan ya da Abdurrahman b. Avf, pazarda bir elbiseye baktı ancak çok pahalı bulduğu için almadı. O elbiseyi, Amr b. Umeyye ed-Damrî de gördü beğenip eşi için satın aldı ve eşine verdi. Elbiseyi, Amr b. Umeyye ed-Damrî'nin aldığını

²¹⁸ Tayâlisî, Ebu Dâvûd Süleyman b. Dâvûd el-Carûd, *Müsned*, Tahkik: Muhammed b. Abdi'l-Muhsin et-Turkî, Mısır, Dar-u Hicr, 1420/1999, II, 783; Beyhakî, *Sünenü'l-Kübrâ*, Tahkik: Merkez-ü Hicr, Kahire, Dar-u Hicr, 1432/2011, VIII, 322, 323; Heysemî, Nureddîn Ali b. Ebubekir, *Keşfü'l-Estâr an Zevâidi'l-Bezzâr ale'l-Kütübi's-Sitte*, Tahkik: Habîburrahman el A'zamî, Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 1405/1985, II, 195.

²¹⁹ Zehebî, *Târihu'l-İslâm ve Vefeyâti'l-Meşâhîri ve'l-A'lâm*, Tahkik: Ömer Abdüsselâm Tedmürî, Beyrut, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1410/1990, IX, 596; İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, Tahkik: Ebu'l-Eşbâl Sağîr Ahmed Şağîf el-Bakistânî, Riyâd, Daru'l-Âsime, 1421/ 2000, s.839; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğabe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*, Beyrut, Dar-u İbn-i Hazm, 1433/2012, s. 1090; Dârekutnî, Ebû'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed, *Kitâbü'd-Duafâ ve'l-Metrûkîn*, Tahkik: Yusuf b. Abdullah b. Abdülkadir, Riyad, Mektebetu'l-Maârif, 1404/1984, s. 349; İbn Adî, Ebû Ahmed Abdullâh b. Adî b. Abdillâh el-Cürcânî, *el-Kâmil fî Duafâi'r-Ricâl*, Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, VII, 408-412.

öğrenen Osman b. Affan ya da Abdurrahman b. Avf, elbiseyi ne yaptığını sordu. O da “Eşim olan Suheyle binti Ubeyde’ye sadaka olarak verdim.” dedi ve ekledi: “*Ailene ne iyilik yaparsan sadakadır.*” Çünkü Rasûlullah’ın böyle dediğini bizzat duydum. Bu olay Hz. Peygamber’e ulaşır Amr b. Umeyye ed-Damrî’nin söylediği hadisten bahsedilince o, Amr b. Umeyye ed-Damrî doğru söylemiş; “*Ailen için yaptığın her iyilik sadakadır.*” dedi.”²²⁰

Güvenilir bir raviye, rivayetinde muhalefet eden zayıf ravinin hadisi münker olarak kabul edilir.²²¹ Rivayet ettiği hadiste herhangi bir nedenle tek kalan birinin rivayetine de münker dendiği olmuştur ki burada şazz olanla münker olan neredeyse aynı kategoriye sokulur.²²² Yani bu hadisin senet zincirinde bulunan Muhammed b. Ebî Humeyd’den dolayı münker olarak kabul edilmesi, üzerinde durulması gereken bir konudur.

İbni Hacer, bu hadisin ravisini değerlendirmeye tabi tutarken, on iki derece olarak tespit ettiği ve en sıkadan başlayıp en zayıfa doğru gittiği kategorik şablonunda bu ravinin sıralamadaki yerinin yedinci derecede olduğunu bildirmektedir.²²³ Önemli hadis bilginlerinden kabul edilen Nâsiruddîn Albâni de bu ravi hakkındaki değerlendirmelerden sonra hadis için kendi fikrini açıklarken diğer sika ravilerle rivayet edilen hadisin bunu destekleyip güvenilir bir hale soktuğunu ifade etmektedir.²²⁴

Bu çalışmada zayıf hadislerin bulunmaması gerektiği konusunda titiz davranılmıştır. Bununla beraber mezkur rivayetin, zayıflık şeklinin göz önünde bulundurulması ve aynı zamanda Ömer b. el-Hattâb’ın genel davranış biçimine uygun olduğu gerçeğinin ortaya çıkmasıyla, kullanılması uygun görülmüştür. Önceki paragraflarda açıklandığı gibi bazı olayların aynı insan tarafından değişik zamanlarda yaşanması mümkün ve olasıdır. Bu itibarla Amr b. Umeyye ed-Damrî’nin Osman b. Affân veya Abdurrahmân b. Avf ile aralarında geçen bir olayın yıllar sonra Ömer b. el-Hattâb ile benzer bir şekilde yaşanması akla ziyan bir durum değildir. Kaldı ki önceki olay seneler evvelinden Hz. Peygamber

²²⁰ Mevsilî, *Müsned-ü Ebî Ya ‘lâ*, XII, 288, 289 .

²²¹ Suyûtî, *Tedribu ’r-Râvî fi Şerhi Takrîbi ’n-Nevevî*, I, 276, 280.

²²² İbnü’s-Salâh, *Ulûmü’l-Hadîs*, s.80.

²²³ İbn Hacer, *Takrîbu ’t-Tehzîb*, s. 839.

²²⁴ Albâni, Muhammed Nâsiruddîn, *Silsiletü Ehâdisi’s-Sahîha*, Riyâd, Mektebetü’l-Maârif, 1415/1995, III, 21.

zamanında geçmiş olup muhatabın Amr b. Umeyye ed-Damri'ye karşı bir şahit isteme yahut bu rivayetini kanıtlaması konusunda ona bir teklif dahi sunulmadığı görülmektedir. Böylece bu rivayetin de Ömer b. el-Hattâb'ın hadis konusundaki göstermiş olduğu titizliğe bir örnek teşkil ettiği kabul edilmektedir.

Buraya kadar Ömer b. el-Hattâb'ın tek kişinin söylediği hadise karşı aldığı önleme dair örnekler sunulmuştur. Bundan sonra onun birden fazla söyleyeni olan bazı hadisler için de başka tanıklar ve kanıtlar istediğinin örnekleri sunulacaktır. Ömer b. el-Hattâb'ın hadislerle ilgili daha başka tavırlarının sergilendiği örneklerin, sonraki sayfalarda ortaya çıkmasından sonra onun asıl hedefinin yalnızca ravi sayısını çoğaltmak değil hadislerin daha sağlıklı olarak tedavülde dolaşmasını sağlayacak bir mekanizmanın oluşmasını sağlamak olduğunun anlaşılacağı kuvvetle muhtemeldir. Öyle ki her işinde sağlam olarak bilinen Ömer b. el-Hattâb, ta müslüman olduğu zamandan beri bu konularda fikir beyan etmiş ve zihinsel emek harcamıştır.

Bir iş üzerinde isteyerek ve önemseyerek durulduğunda genelde olumlu sonuçlar elde edilip istenen menzile yaklaşılmaktadır. İşte Ömer b. el-Hattâb'ın da hadis üzerinde ki olağanüstü olarak değerlendirilebilen gayretleri sonuç vermiş ve onun dönemi hadis rivayeti açısından en sağlam dönem olarak anılmıştır.²²⁵ Muaviye b. Ebî Süfyan (ö. 60/680) onu, insanları Allah korkusuyla korkutarak hadis konusunda sağlam hareket etmelerini sağladığı için güvenilir bir dönem oluşturmakla övmüştür.²²⁶

Ömer b. el-Hattâb'ın hadis karşısındaki tavrı, elbette ki kişisel kanaatlerle duygusal olarak belirlenecek bir şey değildir. Kaynaklardan elde edilen materyalin ortaya konmasıyla kendiliğinden bir fikrin oluşması daha sağlıklı bir yoldur. Bunun sonucunda oluşacak kanaatin en azından bir zemin oluşturacağı, ilgilileri için bir kolaylık sağlayacağı beklenmektedir.

²²⁵Talat Koçyiğit, *Hadis Tarihi*, s.105.

²²⁶ Ebû Zür'a, Abdurrahmân b. Amr b. Abdillâh ed-Dimaşkî, *et-Târih*, Haşiyeye: Halil Mansur, Beyrut, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1417/1996, s. 270; Zehebî, *Tezkiretü'l-Huffâz*, Beyrut, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1374/1954, I, 7.

2.3.2.2.2 Tek Tanığın Yetmediği Vak'alar

Ömer b. el-Hattâb'ın amacı sağlıklı yani sahih hadise ulaşmak olduğu için, ona ulaşana kadar gerekeni yapacaktır. Bazı durumlarda tanıklığa bir kişi yetmemektedir. İsterse bu, başka bir zamanda tanıklığı kabul edilen birisi olsun.

2.3.2.2.2.1 Übey b. Ka'b ve Abbâs b. Abdülmuttalib ile Aralarında Geçen Hâdise

Übey b. Ka'b'ın (ö. 22/642 veya 30/649) Abdullah b. Abbâs'a şahit olarak Ömer b. el-Hattâb tarafından kabul edildiği yukarıdaki bölümlerde anlatılmıştı. Fakat bu kez onun babasıyla aralarında geçen bir tartışma üzerine hakem olarak başvurdukları Übey b. Ka'b'ın Hz. Peygamber'den yapmış olduğu hadis naklini Ömer b. el-Hattâb, kabul etmemiştir. Onu mescidin önüne götürerek birkaç kişinin tanıklık yapmasıyla ancak ikna olmuştur.

Übey b. Ka'b, Medîne'lidir; Ebu'l-Munzir künyesiyle bilinir; Bedir Savaşı'na ve ikinci akabe biatına katılmıştır.²²⁷ Ömer b. el-Hattâb, O'na "Ebu't-Tufeyl" diye de seslenirdi; O'nun da Ömer b. el-Hattâb'a, "İbnu'l-Hattâb" diye cevap verdiğini naklederler.²²⁸ İslam dinini kabul etmeden önce okuma yazması olan bir kişi olup Medîne'de bulunan Yahûdîler'in kitaplarından zaman zaman okuyarak haberdar olmuş ve incelemişti.²²⁹ Bilge bir insandı. Hz. Peygamber'e iman ettikten sonra onun getirdiği kitap olan Kur'ân'ı güzel okuyan, okunuş şekilleriyle ilgili bilgisi de olan birisi olmuştu; bundan dolayı da zaman zaman Hz. Peygamber ondan Kur'ân dinlemiştir.²³⁰ Hz. Peygamber'e vahiy kâtipliği yapmıştır.²³¹

²²⁷Buhârî, *Tarihu'l-Kebîr*, Haydarâbâd, Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmâniyye, 1360/1944 II, 39; Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, Tahkîk: Şuayb el-Arnâvût, Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 1417/1996, I, 389; İbn Abdilberr, *el-İstîâb fî Esmâi'l-Ashâb*, I, 48; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğabe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*, s.17.

²²⁸ İbn Abdilberr, age, I, 49; İbnü'l-Esîr, age, s.17.

²²⁹ İbn Abdilberr, age, I, 49.

²³⁰İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd b. Münî' ez-Zühri, *Tabakâtü'l-Kebîr*, Tahkîk: Ali Muhammed Amr, Kahire, Mektebetü'l-Hâncî, 1421/2001, I, 294,295; İbnü'l-Esîr, age, s.17; İbn Abdilberr, age, I,49; Zehebî, age, I, 390.

²³¹İbnü'l-Esîr, age, s.18.; İbn Abdilberr, age, I,49.

Ömer b. el-Hattâb'ın yanında insanların bir takım üstün özelliklere sahip olması, önemli olmakla beraber aynı zamanda onların beşer olmaları hasebiyle hata ve yanlış yapabilmelerine engel değildir. Bu itibarla o, Abbâs b. Abdülmuttalib (ö. 32/653) ile aralarında geçen bir tartışmayı sonlandırmak amacıyla hakem olarak başvurdukları Übey b. Ka'b'a da tereddüt ettiği anda aynı ilkeyle muamele etmiştir. Bu olay da Ömer b. el-Hattâb'ın hadise bakışını anlatabilecek güzel örneklerden biridir.

Ömer b. el-Hattâb ile Abbâs b. Abdülmuttalib arasındaki hadiseyi çeşitli rivayet kitapları aktarmaktadır. Beş veya altı farklı versiyonu bulunan bu hadisenin oluş şekli şöyledir: “Halife Ömer, Medîne’de Müslüman nüfusun çoğalmasıyla Mescid-i Nebevî’nin onlara yetmediğini görüp orayı genişletmeye karar verir. Etrafdaki evleri kamulaştırır. Fakat Mescid-i Nebevî’nin kible tarafında evi bulunan Abbâs b. Abdülmuttalib kendi evinin kamulaştırılmasına razı olmaz. Bu durumda Halîfe ona üç alternatif sunar:

1-Evin parayla hazîneye satılması, 2- Ev karşılığında kendisine başka bir yerde hazine tarafından ev yapılması, 3- Evin, Abbâs b. Abdülmuttalib tarafından hazineye hibe edilmesi.

Abbâs b. Abdülmuttalib bu seçeneklerden hiçbirini kabul etmediğini bildirir. Bu cevabı alan Halife Ömer, “O halde seninle benim aramda hüküm verecek birini hakem olarak tercih et!” der. Abbâs b. Abdülmuttalib bu öneriyi kabul eder ve bu konuda Übey b. Ka'b'ın vereceği hükme razı olacağını bildirir. Beraber Übey b. Ka'b'a giderler. Übey b. Ka'b onları dinler ve Halîfe Ömer’e, “Sen bunun rızası olmadan bu evi hiçbir şekilde O’nun elinden alamazsın” der. Halife Ömer, Übey b. Ka'b'a, “Ben sana geldim ki işi kolaylaştırasın sense işi iyice çıkmaza soktun, bu hükmü neye dayanarak veriyorsun?” der. Übey b. Ka'b, “Bu konuda Rasûlüllah’tan bir hadis işittim de ona göre hüküm veriyorum.” der ve hadisi anlatır: *“Allah, Dâvûd Peygamber’e Mescid-i Aksâ’yı yapmasını emretmişti. Hz. Dâvûd mescidi yapmayı planladığında, İsrâîloğulları’ndan iki yetime ait bir evin yıkılması gerektiğini gördü. Onlardan burayı satın almak isteyince olumsuz yanıt aldı. Fakat Hz. Dâvûd, nihayetinde bu evi bir şekilde alacağını düşündü. Bunun üzerine Allah, O’na şöyle buyurdu: Ey Dâvûd! İki yetimin evine göz koymak benim şânıma ve mescidin gayesine uygun düşmez, o halde sana o binayı yapmanı yasaklıyorum.”* Bu hadis, Halife Ömer’in garibine gitti ve Übey b. Ka'b'a, “Bunu kanıtlayabilecek misin?” diye sordu ve onu alarak mescidin önünde oturan ashâbdan bir topluluğun yanına götürdü. Mesele oradakilere tek tek aktarılıp bu hadisi duyup duymadıkları kendilerine sorulunca, başta Ebû

Zer el-Ğıfârî olmak üzere neredeyse hepsi duyduklarını söylediler. Bu durumda Übey b. Ka'b, Halife Ömer'e, kendisini Rasûlullah adına hadis uydurmakla itham mı ettiğini sordu. Halife Ömer ise "Hayır Allah'a yemin olsun ki seni itham etmiyorum. Fakat bu hadis ilk bakışta çok garibime gitti, sanki Rasûlullah'a yakıştıramadım gibi geldi ve işi tespit edip sağlamlaştırmak istedim. Eğer senin yerine başkası söyleseydi belki onu cezalandırırdım." diye cevap verdi. Daha sonra Abbâs b. Abdülmuttalib'e dönerek, "Tamam artık senden bir şey istemiyorum." dedi. Bunun üzerine Abbâs b. Abdülmuttalib de "Ey Mü'minlerin Emiri! O halde ben de evimi hazineye tasadduk ediyorum." dedi.²³²

Hâkim en-Nîsâbü'rî'nin *Müstedrek*'inde bu olay anlatılırken Übey b. Ka'b yerine Huzeyfe b. Yeman (ö. 36/656) zikredilmektedir.²³³ Bazı eserlerde Belâzûrî'nin *Fütûhu'l-Buldân*'ına da atıf yapılmaktadır. Fakat bu doğru değildir, çünkü o eserde ayrıntıya girilmeden kısaca anlatımı yapılan mescit, Mescid-i Harâm olup bu hikaye ile alakası yoktur.

Hadis kaynakları gözden geçirildikçe yukarıda zikredilen rivayetin, bazı değişikliklerle burada kaynağını zikretmediğimiz başka eserlerde mevcut olduğu bilinmelidir. Bundan başka olarak rivayetler arasındaki farklar çok büyük boyutta olmayıp hadisenin genel akışı üzerinde bir kuşku oluşturmamaktadır.

Rivayet edilen bazı metinlerde Halife Ömer'in, Übey b. Ka'b'dan hadisi dinledikten sonra onu sorgulaması ve kanıt istemesi kısmı geçmemektedir. Buna karşın bazılarında ise Halife Ömer'in, Übey b. Ka'b'ı yakasından tutarak mescidin önüne kadar getirdiği anlatılmaktadır. Burada bu iki rivayetin ortalamasına denk gelebilecek metinler esas alınarak konu aktarılıp işlenmiştir. Bu itibarla sonuç olarak Übey b. Ka'b'ın Mescid-i Nebvî'nin önüne giderek kendine kanıt olarak birçok kişinin şahitliğini sağlaması kabul edilmektedir. Dolayısıyla bu olay da Ömer b. el-Hattâb'ın, hadislerin rivayet edilmesi konusunda çok ciddi tedbirler aldığını ve en küçük bir kuşku duyulması halinde bile hemen gereğinin yapıldığını çok açık olarak göstermektedir.

²³² Beyhakî, *Sünenü'l-Kübrâ*, XII, 289, 290; İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimâşk*, XXVI, 367-370; Zehebî, *Tezkiretü'l-Huffâz*, I, 8; İbn Sa'd, *Tabakâtü'l-Kebîr*, IV, 19; Samhûdî, Nüredîn Ali b. Abdullah, *Vefâü'l-Vefâ bi Ahbâri Dâr'il-Mustafâ*, Tahkîk: Kâsım Samrâî, 1. Baskı, Müessesetü'l-Furkân, Mekke, 1421/2001, II, 227; Suyûtî, *Ed-Dürrü'l-Mensûr fi't-Tefsîri bi'l-Me'sûr*, Tahkîk: Abdullah b. Abdulmuhsîn et-Turkî, 1. Baskı, Merkez-ü Hicr, Kahire, 1424/2003, IX, 235-239.

²³³ Hâkim en-Nîsâbü'rî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh, *Müstedrek*, Tahkîk: Mustafa Abdülkâdir Atâ, Beyrut, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1422/2002, III, 374, 375.

Halife Ömer b. el-Hattâb, esasında Übey b. Ka'b'ı itham etmemiştir. Çünkü O'nun hakkındaki kanaatleri olumludur. Hatta O'nun için, "Übey b. Ka'b, Seyyidü'l-Müslimîn'dir, Kur'ân'ı en iyi okuyanımızdır." ifadelerini kullanmıştır.²³⁴ Peki o zaman kendilerine karşı bir düşmanlık duymadığı aksine onlar için muhabbet beslediği bu insanlara, hadis rivayet ettiklerinde neden böyle muamele etmiştir? Zehebî, Ebû Mûsâ el-Eş'ârî ile Ömer b. el-Hattâb arasında geçen isti'zan hadisesini değerlendirirken Ömer b. el-Hattâb'ın işi sağlamlaştırdığını savunuyor. Çünkü bir kişinin haberi, iki kişiyle daha ekva hale gelir. Zan derecesinden çıkıp ilim derecesine yükselir.²³⁵ Bu görüş, Halife Ömer'in hadis konusundaki davranış ve tutumunu anlatmaya yetmese de teknik olarak kısmen isabetlidir.

Ömer b. el-Hattâb'ın yeri geldiğinde ve bir kuşku olduğunda hadis rivayet edenleri denetlemesi, genelde görmemezlikten gelinir. Ashâbın itham altında kalacağı varsayılarak bu rivayetler bir savunma refleksiyle görülmemeye çalışılır. Lakin Ömer b. el-Hattâb zaten insanları itham ettiği ve onlara yalancı yahut müfteri gözüyle baktığı için hadislere kanıt istememektedir. O belki de geçmiş dinlerin başına gelen ve bazen tamamen iyi niyetten kaynaklanan tahrifat problemlerinin, mensubu bulunduğu dinde yaşanmaması için mantıksal tedbirler almaktadır. Allah tarafından insan için verilmiş olan en değerli varlık diye bilinen akıl melekesini devreye sokuyordu. Çünkü Ali b. Ebî Tâlib (ö. 40/661)'in de dediği gibi "çalıştırılmayan akıl, gelişmiş akla dönüşüp faydalı olamaz."²³⁶ Kaldı ki önceki dinlerin nasıl tahrif edildiği Kur'ân'da da anlatılmaktadır.²³⁷

Ömer b. el-Hattâb, ilk bakışta Übey b. Ka'b'ın yaptığı rivayeti garipsediğini söylediğine göre belki de onu İsrailiyyat'tan geçmiş bir anlatım olarak düşünmüştü. Bu konuda başka ravilere de kızdığı olmuştur.²³⁸ İleriki bölümlerde anlatılacağı üzere O'nun, eski dinlerden gelen rivayetleri anlatanlara da mani olduğu ve bu tür davranışların dinin safiyetini bozduğu, insanları Kur'ân'dan uzaklaştırdığı tehlikesini daima göz önünde bulundurduğu anlaşılmaktadır.

²³⁴ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğabe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*, s. 17; Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, I, 392,399; İbn Abdilberr, *el-İstîâb fî Esmâi'l-Ashâb*, I, 50.

²³⁵ Zehebî, *Tezkiretü'l-Huffâz*, I, 6.

²³⁶ el-İsfahânî, *Müfredât*, s. 578.

²³⁷ Bakara, 2/75, 79.

²³⁸ Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, II, 602.

2.3.2.3 Güvendiği Bir Raviye Aykırı Olmama Kriteri

Ömer b. el-Hattâb, hadis rivayeti konusunda çok güvendiği birkaç isimden her hangi birine muhalif olarak yapılan rivayetleri makbul saymamış reddetmiştir. Bu rivayet ister bir topluluk tarafından nakledilsin, ister çok sevdiği birisi tarafından nakledilsin sonuç değişmemekte ve hadis reddedilip rivayeti ve uygulaması yasaklanmaktadır.

2.3.2.3.1 Zeyd b. Sâbit Hadisi

Zeyd b. Sâbit'in (ö.45/665), hicret esnasında on bir yaşında olduğu bilinmektedir.²³⁹ Ölüm tarihinde ihtilaf vardır. ²⁴⁰ Rasûlullah, Medine'ye gelmeden, Kur'ân'dan on yedi sureyi ezberlemiş, hafızası ve kavrayışı güçlü olduğu için Hz. Peygamber ona İbranice öğrenmesini söyleyince kısa sürede öğrenmiştir.²⁴¹ Yaşı küçük olduğundan Bedir Savaşı'na katılamamıştır. Fakat daha sonra önemli sahabiler arasında yerini almış, feraiz ilmini en iyi bilenlerden olup vahiy katipliği de yapmıştır.²⁴² Kur'ân bilgisi iyi olduğu için Kur'ân'ın bir kitap halinde toplanması amacıyla oluşturulan heyetin başkanı olarak tesbit edilmiştir.²⁴³ Ömer b. el-Hattâb, hac vb. işler için Medine'den ayrıldığında Zeyd b. Sâbit'i yerine vekaleten bırakırdı.²⁴⁴

Zeyd b. Sâbit'in önemli hususiyetlere sahip olması onu Ömer b. el-Hattâb'ın hadis konusundaki denetiminden muaf kılmamış ve etrafındakilerle beraber sorgulanmıştır. Bu olay, çeşitli hadis kitaplarında anlatılmaktadır.

Ubeyd b. Rifâa b. Râfi' babasından aktarmaktadır: "Rifâa b. Rafi' Ömer b. el-Hattâb'ın yanında oturuyor iken Ömer b. el-Hattâb'a, Zeyd b. Sâbit'in, cinsel ilişki sırasında meni gelmezse gusül alınmasına gerek yoktur, abdest alınsa yeter; diye mescitte insanlara fetva

²³⁹Bünyamin Erul, *Zeyd b. Sâbit*, İstanbul, DİA, 2013, XLIV, 321.

²⁴⁰ Zeyd b. Sâbit'in ölümü hakkında ihtilaf vardır. Hicrî 45, 52, 54, 55, 56 senelerinde vefat ettiğine dair rivayetler bulunmaktadır.

²⁴¹Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, II, 428; Bünyamin Erul, age, XLIV, 321.

²⁴²Zehebî, age, II, 426, 427.

²⁴³İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimâşk*, XIX, 307, 308, IX, 346.

²⁴⁴İbn Abdilberr, *el-İstîâb fî Esmâi'l-Ashâb*, II, 322; İbn Asâkir, age, XIX, 317, 318.

veriyor olduğu şeklinde bir söz söylendi. Halife Ömer b. el-Hattâb şiddetle Ali b. Ebî Tâlibe dönerek, “Çabuk git şunu al buraya getir!” dedi. Zeyd b. Sâbit huzura getirildi. Ömer b. el-Hattâb, Zeyd b. Sâbit’e:

-“Ey nefsinin düşmanı! Rasûlullah’ın mescidinde insanlara kafana göre fetva mı veriyorsun?” diye seslendi. Zeyd b. Sâbit: “Ey Mü’minlerin Emiri! Allah’a yemin olsun ki hayır, kafama göre fetva vermedim; amcazadelerim bana Rasûlullah’tan bu konuda bir hadis rivayet ettiler ben de ona göre konuşuyordum.” Ömer b. el-Hattâb, “Hangi amcazadelerin, kim onlar?” deyince Zeyd b. Sâbit; “Übeyy b. Ka’b, Rifâa b. Râfi’ ve Ebû Eyyûbi’l-Ensârî.” diye cevap verdi. Ömer b. el-Hattâb onlara dönerek, “Bu çocuk ne diyor, doğru mu bu?” Ömer b. el-Hattâb’ın bu sorusuna Rifâa b. Râfi’, “Biz Rasûlullah’ın zamanında böyle yapıyorduk.” diye cevap verdi. Ömer b. el-Hattâb, “Peki bu durumu Rasûlullah’a sordunuz mu?” sorusuna Rifâa b. Râfi’, “Biz Rasûlullah zamanında, yaptığımız cinsel ilişkiden sonra cinsel organımızdan meni gelmezse gusûl almazdık.” diye aynı şekilde cevap verdi. Ömer b. el-Hattâb bu duruma canı sıkılmış bir vaziyette insanları toplayıp bu konuyu onlara sordu, ne yazık ki Ali b. Ebi Tâlip ile Muaz b. Cebel hariç hepsi; “*Yıkanmak için meni gelmesi gerekir.*” diye hadis olduğunu iddia ettiler. Bunun üzerine Ali b. Ebî Tâlip, “Ey Mü’minlerin Emiri! Bu durumu en iyi Rasûlullah’ın zevceleri bilir, onlara sorsak olmaz mı?” diye öneride bulundu. Ömer b. el-Hattâb, bu öneriyi kabul etti. Önce aynı zamanda Ömer b. el-Hattâb’ın kızı olan Rasûlullah’ın eşi Hafsa’ya haber gönderildi ve durum kendisine soruldu. Hafsa, bu konuyu bilmediğini söyledi. Sonra Âişe bint Ebî Bekr’e adam gönderildi ve ona da bu durum soruldu. Âişe, “Cinsel birleşme esnasında erkek cinsel organının, en az sünnet mahalline kadar olan kısmı kadının cinsel organına girdiği zaman gusûl gerekir.” diye cevap verdi. Bu cevabı duyan Ömer b. el-Hattâb, “Bir daha kimsenin cinsel ilişkiye girip de gusûl almamış olduğunu duymayayım, fena cezalandırırım.” dedi.”²⁴⁵

Hangi rivayet olursa olsun, Ömer b. el-Hattâb’ın hadisleri sağlamlaştırıp olması gereken ölçüde kullanılması prensibinin oluşturulması konusundaki büyük gayretini daha da belirgin bir hale getirmektedir. Bu rivayette de Ömer b. el-Hattâb’ın başka çeşit bir eylemi

²⁴⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, Tahkiksiz, V, 1548; Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh et-Türkî el-Mısri el-Minhâcî ez-Zerkeşî eş-Şâfiî, *el-İcâbe li İrâdi Ma İstedrekethu Âişe ale’s-Sahâbe*, Beyrut, Müessesetü’r-Risâle, 1425/2004, s.146,147; İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî el-Kûfî, *Musannef*, Beyrut, Dâru’t-Tâc, 1409/1989, I, 85.

görülmektedir. Burada bir topluluğu sorgulamakta ve onların ortaya koyduğu argümanları yeterli bulmayarak daha sağlam bir delil aramakta ve nihayetinde de o delile ulaşmaktadır. Her zaman olduğu gibi Hz. Peygamber adına bir söz söylendiğini haber almasıyla beraber, bütün dikkat ve haşmetiyle meselenin üzerine eğilerek gereğini yerine getirmektedir.

Ömer b. el-Hattâb, şu gerçeği, bu sahada çalışan bütün bilim adamlarının ve ilgili insanların gözü önüne seriyor ki o da güvenilir olup olmamanın her zaman yanlışlıkları engellemeye yetmeyeceğidir. Yukarıda zikredilen rivayette isimleri geçen ashabın hepsi isim yapmış, hakikaten güvenilir sıfatlarını ispat etmiş, Hz. Peygamber'in beğenisini de kazanmış seçkin insanlardır. Ama görüldüğü gibi bu durum güvenilir insanlardan oluşmuş bir topluluğun dahi yanlış yapmasını önleyememiştir. Bu çok önemli bir çıkarsamadır. Yoksa Ömer b. el-Hattâb'ın sadece kişilerle bir problemi yoktur. O, bu konuda kafa yoran, problemin üzerinde düşünen ve tabiidir ki sonunda da önemli çözümler üretebilen bir profil çizmektedir.

İnsanların güvenilirliği başka bir tabirle udûl oluşu; yerine, zamanına ve kişisine göre değişen izafi bir kavramdır. Dolayısıyla bazen bir kişinin aktarımı yeterliyken, bazen toplulukların aktarımı problem teşkil edebilmektedir. Yine bir yerde birisinin durumu çok sağlam ve güvenilir kabul edilebilirken, bu kişinin başka bir yer ve durumda pozisyon farklılığı oluşturabileceği eşyanın tabiatındandır. Nitekim başka bir zamanda Ömer b. el-Hattâb'n, Zeyd b. Sâbit'i övgüyle anarak; “Şayet bir gün Osman b. Affan ve Zeyd b. Sâbit'in başına bir şey gelse veya ölecek olsa feraiz ilmi de helak olur.” demesi diğer bir durumda onu hadis rivayeti konusunda sorgulamaya mani olmamaktadır.²⁴⁶

Ömer b. el-Hattâb'ın, hadis üzerinde bir denetleme yaparken sonradan oluşturulmuş kavramlara göre hareket etmediği savı ortaya atılabilir. Yani bir disiplin halinde gelişimini tamamlamış olan hadis usûlünde geçen kavramlar ki buna belki zapt ve adalet sözcükleri de dahil edilebilir, o günkü eylemlerin açıklanıp yorumlanmasında yetersiz kalmaktadır. Çünkü ortaya konulan örnekler bu şablona uymamakta, “neden, niçin, nasıl” sorularına aldığımız yanıtlar, yukarıda ifade edilen savı fazlasıyla desteklemektedir.

²⁴⁶ Dârimî, *Sünen-ü Dârimî*, Ferâiz, 1.

2.3.2.4 Şüphe Oluşturmama Kriteri

Ömer b. el-Hattâb tarafından kabul görebilmesi için rivayet edilen hadislerin, yerinde, zamanında ve usulüne uygun olarak serdedilmesi gerekir. Ayrıca onun garipsemeyeceği bir şekilde nakledilmiş olmalıdır ki kabûlü şayan olsun.

2.3.2.4.1 Yerinde ve Zamanında, Usulüne Uygun Olarak Rivayet Edilip Yadırğanmayacak Hadisler

Hadis rivayetinde uygun yer ve zaman çok önemlidir. Böyle bir durumda serdedilmiş hadis, mutlaka bir ihtiyaca cevap olmaktadır. Ancak yersiz ve zamansız aktarılan rivayetler, hadisin güvenilirliği konusunda kuşku oluşturmaktan başka, kıssacıların iştahını kabartarak, cesaretle yalan yanlış demeden uydurdukları hadislerden bir sektör meydana getirmelerine katkı sunmaktadırlar. İşte zikredilen bu olumsuzluklardan uzak olan hadisler Ömer b. el-Hattâb tarafından kabûlü şayan olabilmektedir.

2.3.2.4.1.1 Dahhâk b. Süfyân'ın Rivâyetini Kabul etmesi

Ebû Saîd ed-Dahhâk b. Süfyân b. Avf el-Âmirî, şecaatli, cesur ve kahraman bir sahabyıdır.²⁴⁷ Hz. Peygamber onun bu kahramanlığını pek sevmiştir. Medine yakınlarında bir köyde ikamet ediyordu. Rasûlullah Dahhâk b. Süfyân'ı, kendi kabilesinden İslam dinine girmiş olanlara başkan seçmişti.²⁴⁸ Ayrıca zekat toplama memuru olarak da görevlendirilmiştir.²⁴⁹ Rasûlullah'ın yanında bulunduğu zamanlar, gerektiğinde yalınkılıç bir vaziyette onun başucunda bekler, korumalık yapardı.²⁵⁰ İyi kılıç kullanıp yüz kişiye bedel bir savaşçı olarak kabul edilmişti. Bu yüzden Hz. Peygamber Mekke'nin fethi için yola çıkarken bu sefere katılmak isteyen Beni Süleym kabilesinin 900 kişiden oluşan birliğine,

²⁴⁷İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-Ğabe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*, s.578; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XII, 296; İbn Abdilberr, *el-İstiâb fî Esmâi'l-Ashâb*, I, 445.

²⁴⁸Mizzî, Cemâlüddîn Ebi'l-Haccâc Yusuf, *Tehzîbu'l-Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl*, Tahkîk: Beşşâr Avvâr Ma'rûf, Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 1403/1983, XIII, 26; İbnü'l-Esir, age, s.578, Buhârî, *Tarihu'l-Kebîr*, IV, 331.

²⁴⁹Ebû Nuaym , Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî, *Ma'rifetü's-Sahâbe*, Tahkîk: Âdil b. Yusuf Azâzî, Riyâd, Dâru'l-Vatan, 1419/1998, III, 1538; Ebû Dâvûd, Ferâiz, 18; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XII, 296; İbni Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, Haydarâbâd, Meclisü Dâireti'l-Maârif, 1325/1906, IV, 444; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl*, XIII, 26.

²⁵⁰İbn Abdilberr, age, I, 445; İbnü'l-Esir, age, s.578; Ahmed b. Hanbel, age, XII, 296.

“Sizi 1000’e tamamlayacak yüz kişiye bedel bir adamı görmek ister misiniz?” deyip Dahhâk b. Süfyân’ı onlara komutan tayin etti.²⁵¹ Daha sonra onu başka bir seriyye için yine komutan olarak görevlendirmiş, bu seriyyeden de başarıyla dönülmüş ve yüklü miktarda ganimet getirilmişti.²⁵²

Dahhâk b. Süfyân’dan iki hadis rivayet edildiği söylenir.²⁵³ Bu iki hadisten biri bu çalışmanın konusu için delil teşkil edecek niteliktedir. Saîd b. Müseyyeb’den çeşitli hadis kitaplarında nakledilen bu hadisi ele almak faydalı olacaktır.

Saîd b. Müseyyeb şöyle anlatmaktadır: “Ömer b. el-Hattâb, diyet gerektiren öldürmeler için katil tarafından ödenen diyetten ölenin yakınlarına dağıtılması konusunda, bu diyetin sadece akîleye yani öldürülenin yakın akrabasına dağıtılacağını düşünüyorum demişti. Yine o diyetten, öldürülenin karısı pay alamaz diye görüş bildirmişti. Bunu duyan Dahhâk b. Süfyân, Ömer b. el-Hattâb’a bunun böyle olmadığını, Eşyem ed-Debabî hataen öldürüldüğünde, katili tarafından ödenecek diyetten onun karısının pay alıp alamayacağını Rasûlullah’a sorduğunu bildirdi. Rasûlullah’ın da kendisine bir yazı ile; “*Eşyem ed-Debabî’nin karısına, kocasının diyetinden vermen gerekir.*” diye açıklama yaptığını anlattı. Bunu duyan Ömer b. el-Hattâb kendi görüşünden vazgeçerek, Dahhâk b. Süfyân tarafından kendisine bildirilen Rasûlullah’ın hadisi doğrultusunda hüküm verdi.”²⁵⁴

Bu hadisin Saîd b. Müseyyeb’den ayrı olarak İbnü Şihâb’dan gelen rivayeti de vardır. Birkaç değişik tarikle aktarılmaktadır. Hadisin sıhhatinin tesbiti için olabildiğince kaynaklara müracaat edilerek temelden araştırılmıştır. Çünkü kanıt olarak kullanmak üzere toplanılan malzeme sahih ve sağlıklı olmalıdır ki sonuç da isabetli olsun.

Ömer b. el-Hattâb’ın bu rivayette tek bir kişinin ulaştırdığı hadisi kabul ederek, şartlanmış zihinlerde oluşmuş kalıpların çözülmesine yol açtığı görülmektedir. Örnek rivayette Dahhâk b. Süfyân tek başına bir hadisi Râsulullah’tan duyduğunu söyleyerek Ömer b. el-Hattâb’a iletmiştir. Ömer b. el-Hattâb ise beklenin aksine hadisi kabul etmiş ve hem de

²⁵¹ Ahmed b. Hanbel, age, XII, 296; İbnü’l-Esîr, age, s.578; İbn Abdilberr, age, I, 445.

²⁵² İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-Ğabe fî Ma’rifeti’s-Sahâbe*, s.578.

²⁵³ İsmail Lütfü Çakan, *Dahhâk b. Süfyân*, İstanbul, DİA, 1993, VIII, 411-412.

²⁵⁴ Mâlik b. Enes, *Muvatta’*, Tahkîk: Hasan Ali, Beyrut, Müessesetü’r-Risâle, 1434/2013, Ukûl, 17; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XII, 296; Ebû Dâvûd, Ferâiz, 18; Tirmizî, Ferâid, 18, Diyât, 19; İbni Mâce, Diyât, 12; İbn Abdilberr, *el-İstîâb fî Esmâi’l-Ashâb*, I, 445; İbnü’l-Esîr, age, s.578; Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl fî Esmâi’r-Ricâl*, XIII, 26; İbni Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, IV, 444; Ebû Nuaym, *Ma’rifetü’s-Sahâbe*, III, 1538.

hukuksal açıdan önem ifade eden bir hükme dayanak yapmıştır. Yani fikhî bir hükmü, duyduğu bu hadise dayandırarak oluşturmuştur. Oysa önceki sayfalarda kendisine bir kişi tarafından getirilen hadisleri ki bunların arasında hukukî anlamda ciddî bir hüküm ifade etmeyen rivayetler de olduğu halde, sorgulayıp şahit ve delil getirmesini istemiştir. O halde Ömer b. el-Hattâb'ın problem olarak kabul edip çözüm oluşturmak istediği hadis rivayeti meselesinde bulunan sorunsal, yalnızca kişi sayısı ile alakalı değildir denilebilir.

Ömer b. el-Hattâb haber-i vahidle amel etmediği için tek kişi tarafından kendisine ulaştırılan hadisleri kabul etmemiştir, diye ortaya atılan iddialar mevcuttur.²⁵⁵ Denilebilir ki haber-i vahid her zaman tek kişinin rivayet ettiği hadisi anlatmaz. Zaten hadis usûlü kitapları bu konuda gerekli ayrıntıları vermiştir.²⁵⁶ Fakat Ömer b. el-Hattâb yukarıda zikredilen Zeyd b. Sâbit rivayetinde bulunan topluluğun haberini de kabul etmemiştir. O halde Ömer b. el-Hattâb haber-i vahidi kabul etmişse neden farklı davranmıştır. Yok etmemişse yine örnekler aksini ortaya koymaktadır. Belki de Ömer b. el-Hattâb'ın haber-i vahid diye bir sorunu yoktu. O daha başka bir gaye için çalışmalarını yoğunlaştırıp kafasında bulunan sistematığı hakim kılmak adına çaba sarf ediyordu. Zaten bunda başarılı olduğu için ya da diğer bir ifadeyle kendi zamanında izafî olarak başarılı bir uygulama yaptığından dolayı kendinden sonra gelenler onu alkışlamak zorunda kalmışlardır.²⁵⁷

Ömer b. el-Hattâb'ın hadis anlayışını aktarabilmek için onun uygulamalarından, bu çalışmanın sınırları çerçevesinde bolca örnekler vererek kendiliğinden konunun aydınlanmasına katkı sunmak gerektiği bir prensip olarak düşünülmektedir. Bu bağlamda tek kişiden kabul edilen hadis rivayetlerinden birkaç tane daha sunulacaktır. Elbette bu konu yalnızca Ömer b. el-Hattâb'a sunulan veya onun tarafından fark edilen hadislerin sorgulanması ve sonrasında da şahitler, kanıtlar istenmesi yoluyla aydınlanabilecek kadar basit değildir. Dolayısıyla onun bundan başka ortaya koyduğu uygulamalar da meseleye açıklık getirmek bakımından büyük katkı sunacaktır. Şimdilik tek kişiden kabul ettiği hadis örneklerinin verilmesine devam edilecektir.

²⁵⁵Şafîî, Muhammed b. İdrîs, *el-Üm*, I, 200, 201.

²⁵⁶Suyûtî, *Tedribu'r-Râvî fi Şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, I, 69, 70.

²⁵⁷İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, II, 455, 456.

2.3.2.4.1.2 Ebû Hüreyre'nin Hadisini Kabul Etmesi

Ebû Hüreyre Abdurrahmân b. Sahr ed-Devsî (ö. 58/678), Yemen'in Devs bölgesinde doğmuş, Hayber'in fethi sırasında Müslüman olarak Medine'ye gelmiş olup müksirûn diye adlandırılan 1000'den fazla hadis rivayet eden yedi sahâbîden ilk sırada yer alanıdır.²⁵⁸

Hadis üzerinde yapılan çalışma ve tartışmalarda Ebû Hüreyre, genellikle adından bahsedilmeden geçilmeyen bir kişiliktir. Öyle ki bazen tartışmalar sadece onun çevresinde dönüp dolaşmaktadır. Bunun bir nedeni onun çok hadis rivayet etmesi ise diğeri de Medine'de Rasûlullahla beraber kalma süresidir. Bu sürenin iki veya üç yıl gibi nispeten kısa bir zaman dilimini içermesi bu tartışmaların önünü daha da açmaktadır.²⁵⁹ Tabiidir ki yeri geldiğinde bu konu biraz daha geniş ele alınacaktır. Fakat burada şunu belirtmekte fayda mülâhaza edilmektedir ki düşünebilme yetisine sahip her kişi bu konuda kuşku duymakta mazurdur. Gerçi bunun cevabı Ebû Hüreyre tarafından verilmektedir ancak yine de orada cevaplanması gereken sorular bulunmaktadır.²⁶⁰

Bu çalışmanın amacı kendi sınırları içerisinde mümkün olduğunca aydınlatıcı örnekler sunarak Ömer b. el-Hattâb'ın hadis anlayışını belirgin hale getirip bu alanda bir dayanak noktası oluşmasına katkıda bulunmaktır. Onun için Ebû Hüreyre'nin Ömer b. el-Hattâb'la olan hadis bağlamındaki ilişkisi de çok önemlidir. Bu bahiste aktaracağımız hadis, olayın bir boyutuna ışık tutacaktır.

Ebû Hüreyre'nin kendisi tarafından anlatılan hadis, *Buharî*'de geçmektedir. Ebû Hüreyre, Ömer b. el-Hattâb'ın yanında bulunduğu bir sırada vuku bulan bu olayı şöyle anlatmaktadır: “Ömer b. el-Hattâb'ın huzuruna, cildine dövme yaptırmış bir kadın geldi. Ona cilde dövme yaptırmanın hükmünü sordu. Bunun üzerine Ömer b. el-Hattâb, ayağa kalkıp bize, “Allah için bana bir cevap verin; cilde dövme yaptırma konusunda

²⁵⁸ Kâsımî, Muhammed Cemâlüddîn, *Kavâidu't-Tahdis*, Kahire, Dâr-u İhyâi Kütübî'l- Arabî, 1380/1961, S. 72; Tahhân, Teyisîr-u Mustalahi'l-Hadîs, s.200; Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, II, 588; Mehmet Yaşar Kandemir, *Ebû Hüreyre*, İstanbul, DİA, 1994, X, 160-167; İbn Sa'd, *Tabakâtü'l-Kebîr*, V, 230; İbn Abdilberr, *el-İstîâb fî Esmâi'l-Ashâb*, II, 475.

²⁵⁹ Zehebî, age, II, 588,589; İbn Abdilberr, age, II, 475; İbn Sa'd, age, V, 230.

²⁶⁰ Zehebî, age, II, 594,595, 617; Müslim, Fedailu's-Sahâbe, 160; Buhârî, İlm, 42, Buyû, 1.

Rasûlüllah'tan bir hüküm duyanınız var mı?" diye sordu. Ben ayağa kalktım ve dedim ki "Ey Mü'minlerin Emiri! Bu konuda ben Rasûlüllah'tan bir hadis duydum." Ömer b. el-Hattâb da bana, "Ne duydun? Anlat bakalım." dedi. Ben de Rasûlüllah şöyle buyurdu: "*Dövme yapmayınız, dövme yaptırmayı istemeyiniz.*" dedim."²⁶¹

Ömer b. el-Hattâb'n, bu hadisi Ebû Hüreyre'den dinledikten sonra ona başka şahit istemeden, hemen kabul ettiği görülmektedir. Halbuki ileriki sayfalarda değinileceği gibi Ömer b. el-Hattâb'ın Ebû Hüreyre ile hadis konusunda aralarında geçen gergin diyaloglar meşhurdur. Ona yaptığı tazirler, uyarılar hadisle az veya çok ilgilenen her kişinin malumudur. Hatta Hz. Peygamber'in sağlığında bile Ebû Hüreyre'ye karşı hafif şiddet uyguladığı da kaynaklarda geçmektedir.²⁶² İşte bu bakımdan bu olay çok şey ifade etmektedir. Bir kere tek kişinin rivayetinin kabulü söz konusudur ki önceki örneklerde görüleceği üzere aralarında çok önemli isimlerin de bulunduğu tek veya birden fazla kişinin hadis rivayetlerini tanıksız olarak kabul edilmediği de görülmüştür.

İbn Hacer el-Askalânî diyor ki burada Ömer b. el-Hattâb ya bu hadisi biliyordu, fakat başka bilen varsa daha sağlam olsun diye onlardan yardım istedi ya da o konuda tam bir bilgiye sahip değildi, bundan dolayı da hadisi Rasûlüllah'tan duyan birinden duyduğu şekliyle öğrenmek istedi. Ya da unutmuştu Ebû Hüreyre söyleyince hatırladı ve bu yüzden de ondan başka tanıklar istemedi.²⁶³ Bu yorum bu konuda yapılabilecek en isabetli yorumlardan biridir.

İbn Hacer el-Askalânî'nin serdetmiş olduğu yoruma paralel olarak bir iki örnek vererek konunun daha da anlaşılması hususunda adım atılması uygun olacaktır.

Bir çıkarsamada bulunmak ve olaya başka bir açıdan bakmak gerekirse yukarıda zikredilen hadis, Ömer b. el-Hattâb tarafından Hz. Peygamber'in genel ifade tarzına, İslâm dininin ruhuna, Kur'ân'a, akla ve mantığa uygun bulunmuş olmalıdır. Çünkü Ömer b. el-Hattâb'ın davranışlarında bunu gözlemek mümkündür. O, ilk duyduğunda yadırgadığı ve kendi tekniğine uyduramadığı hadisleri sorgulamıştır. Nitekim Übey b. Kâ'b'la arasında geçenler

²⁶¹ Buhârî, Libâs, 87.

²⁶² Müslim, İman, 52 .

²⁶³ İbn Hacer, *Fethu'l-Bâri*, III, 2622.

buna işaret etmektedir.²⁶⁴ Aslında Ömer b. el-Hattâb hadisleri denetime tabi tutup irdeleme konusunda kullanabileceği yüksek bir anlayış, kavrayış ve ifade kabiliyetine sahiptir.²⁶⁵ Bunu kendi zamanındakilerin bildiği gibi asırlar sonra gelenler de bilmiş olmalı ki Zehebî, Ömer b. el-Hattâb için; “Ebû Hafs gibisi nerede, Ömer gibisi evrende var mı?” sözleriyle bu konudaki tespitlerini dile getirmiştir.²⁶⁶

Ebu Hüreyre’nin hadis rivayeti konusundaki ünü malumdur.²⁶⁷ Hadis alanında otorite kabul edilenlerin çoğunluğu da bunu kabul etmişler, ona karşı en ufak bir kuşku ya da güvensizlik duymamışlardır.²⁶⁸ Fakat burada Ömer b. el-Hattâb’ın bundan dolayı Ebu Hüreyre’nin hadisini sorgusuz sualsiz kabul ettiğini iddia etmek zordur. Çünkü ortaya konan veriler bu durumu desteklemekten uzaktır. Buraya kadar serdedilen örnekler göz atıldığında, Ömer b. el-Hattâb’ın mesela yeri geldiğinde Abdullah b. Abbâs’ı sorgulayıp rivayet ettiği hadisi tanık bulmadan kabul etmediği görülmektedir.²⁶⁹ Bir başka zamanda Abdullah b. Abbâs’a çocukluğunda bile çok önem verip büyüklerin meclisine aldığı ve ona sorular yöneltip zekasını, anlayış ve kavrayışını takdir ettiği, kaynaklar tarafından ortaya konulmaktadır.²⁷⁰ Bu ve benzeri örnekler, insanı düşünmeye sevk ederek Ömer b. el-Hattâb’ın gerçek amacının ne olduğu konusunda bazı ipuçları vermektedir. Bu ipuçlarından en azından büyükçe bir kısmının, kendisinin de inandığı bu dinin temel dayanaklarının sağlam kalıp, tahrif edilme tehlikesinden tamamen uzak olabilmesi için herkesin sorgulanabileceğini düşündüğünü, gösterdiği savunulabilir.

²⁶⁴ Zehebî, *Tezkiretü’l-Huffâz*, I, 7; Beyhakî, *Sünenü’l-Kübrâ*, XII, 289, 290; İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dımaşk*, XXVI, 367-370

²⁶⁵ Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl fî Esmâi’r-Ricâl*, XXI, 324.

²⁶⁶ Ahmed el-Hürî, *Sahabenin Ravilerin Zabtı Konusunda Yaptıkları (Sebepleri ve Yolları)*, s. 188.

²⁶⁷ Kâsimî, Muhammed Cemâlüddîn, *Kavâidu’t-Tahdîs*, Kahire, Dâr-u İhyâi Kütübi’l- Arabî, 1380/1961, S. 72; Tahhân, *Teysîr-u Mustalahi’l-Hadîs*, s.200; Zehebî, *Siyerü A’lâmi’n-Nübelâ*, II, 606, 607, 621; Mehmet Yaşar Kandemir, *Ebû Hüreyre*, İstanbul, DİA, 1994, X, 160-167; İbn Sa’d, *Tabakâtü’l-Kebîr*, V, 230; İbn Abdilberr, *el-İstîâb fî Esmâi’l-Ashâb*, II, 475.

²⁶⁸ Zehebî, *age*, II, 599, 609, 618, 619.

²⁶⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, Tahkîksiz, V, 1548.

²⁷⁰ Buhârî, *Tefsir*, 110; Abdürrezzâk es-San’ânî, *Musannef*, XI, 241.

2.3.2.4.2 Güvenip İtiraz Etmediği Birkaç Kişiden Gelen Hadis

Ömer b. el-Hattâb'ın her konuda olduğu gibi özellikle din konusunda çok güvendiği birkaç kişinin rivayet ettikleri hadisleri kabul ettiği görülmektedir. Her halde bunlara güvenmesinin sebebi; onların din konusunda birincil kaynağa çok yakın olmalarından ayrı olarak, kavrayış ve anlayış kabiliyetlerinin yüksek olması, ayrıca bilgili olup yüksek itiraz gücüne sahip bir kişilik arzetmeleri, özellikle de hadis konusunda özenli davranmalarındır. Onlardan birisi de Ali b. Ebî Tâlib'dir.

2.3.2.4.2.1 Ali b. Ebî Tâlib'in Naklettiği Hadis(ler)i Kabul Edip Hüküm Değiştirmesi

Ali b. Ebî Tâlib, Hz. Peygamber'in amcasının oğlu olup on bir yaşında Müslümanlığı kabul etmiş ilk çocuk müslümandır.²⁷¹ Onun on beş veya on altı yaşında Müslüman olduğunu söyleyenler de vardır.²⁷² Hz. Peygamber'in damadı ve en yakın arkadaşlarından olup, hicret esnasında onun yerine yatağında yatıp bilahare Medine'ye hicret etmiştir.²⁷³ Lakâbı "Ebû Turâb"dır.²⁷⁴ Tebük hariç bütün büyük harplere katılmış, çoğunda sancağı da taşımıştır.²⁷⁵ Bilgili bir kişi olup Rasûlullah ve Ömer b. el-Hattâb tarafından en iyi hüküm verenlerden biri olarak ilan edilmiştir.²⁷⁶

Ömer b. el-Hattâb'ın hadis rivayetini sorgulamadığı ender kişilerden biri de Ali b. Ebî Tâlib'dir. Ahmed b. Hanbel'de geçen bir rivayette Ömer b. el-Hattâb'ın Ali b. Ebî Tâlib ile Abbâs b. Abdülmuttalib'in miras talepleri konusunda onları sorgulayıp, hadisi hatırlatıp reddettiği anlatılır, fakat bu rivayet zayıf olarak addedilmiştir.²⁷⁷

²⁷¹İbn İshâk, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, I, 182; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğabe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*, s. 872; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, I, 281; İbn Sa'd, *Tabakâtü'l-Kebîr*, III, 19.

²⁷²İbn Abdilberr, *el-İstîâb fî Esmâi'l-Ashâb*, II, 44.

²⁷³Mevsilî, *Müsned-ü Ebî Ya'lâ*, I, 225; İbnü'l-Esîr, age, s. 873.

²⁷⁴İbn Cevzî, *Keşfu'n-Nikâb Ani'l-Esmâi ve'l-Elkâb*, Tahkîk: Abdülazîz b. Râcî es-Sâidî, Riyâd, Mektebetü'd-Dari's-Selâm, 1414/1993, I, 70.

²⁷⁵İbn Abdilberr, age, II, 46; Mevsilî, age, I, 225.

²⁷⁶İbn Abdilberr, age, II, 49.

²⁷⁷Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 198.

Ömer b. el-Hattâb, Ali b. Ebî Tâlib'in ilim sahibi olduğunu kabul eder, onun görüşlerine değer verirdi.²⁷⁸ İşte buna bir örnek: “Ömer b. el-Hattâb’a, bir kadının evine sıklıkla yabancı erkeklerin girip çıktığı bilgisi ulaştı. Olayı aydınlatmak isteyen Ömer b. el-Hattâb kadını sorgulamak üzere huzuruna çağırdı. Hamile olan kadın Ömer b. el-Hattâb'ın kendisini çağırdığını duyunca korkuya kapıldı ve Ömer b. el-Hattâb'ın huzuruna giderken yolda çocuğunu düşürdü. Bu olayı öğrenen Ömer b. el-Hattâb, durum hakkında ne yapılması gerektiğini tespit için sahabe ile istişare etti. Orada bulunanlar Ömer b. el-Hattâb’a, kendisinin kamu adına hareket ettiğini dolayısıyla gerektiğinde eğitip öğretmek veya cezalandırmak gibi bir görevi olduğunu söyleyerek, kadına diyet ödemesi gerekmediğini savundular. Yalnız Ali b. Ebî Tâlib bu görüşe katılmadığını, orada bulunanların ya taraflı davranarak Ömer b. el-Hattâb'ın lehine bir görüş ortaya attıklarını ya da ictihadlarında yanıldıklarını bildirdi. Sonra da “Ey Mü'minlerin Emiri! Doğrusu kadına diyet ödemek zorundasın, çünkü içki had cezası hariç, tedip ve tazir cezası ölüme neden olmamalıdır. Kendisi hakkında ölüm cezası olmayan, tazir, tedip vb. cezalandırmalar sonucu ölene ya idarecinin akilesi tarafından ya da hazineden diyet ödenmesi gerekir.” dedi. Ömer b. el-Hattâb da bu görüşe uydu ve Ali b. Ebî Tâlib'i diyet işlemlerini yerine getirmek için görevlendirdi.”²⁷⁹

Ömer b. el-Hattâb, umre haccı ihramı konusunda kendisine soru sormaya gelen Üzeyne b. Mesleme'ye, Ali b. Ebî Tâlib'e gitmesini söylemiştir. O, Ali b. Ebî Tâlib'den sorusunun cevabını öğrenip de o cevabı Ömer b. el-Hattâb'a sunup ondan da bir cevap isteyince Ömer b. el-Hattâb; “Ali b. Ebî Tâlib'in verdiği cevaptan daha iyisini bulamıyorum.” demiştir.²⁸⁰

Ömer b. el-Hattâb'a, bir kadının evlendikten sonra altıncı Ayda doğum yaptığı haberi ulaştı. Ömer b. el-Hattâb kadına zina cezası uygulamaya karar verdi. Kadının kız kardeşi bu durumu Ali b. Ebî Tâlib'e ileterek kız kardeşinin zina yapmadığını ancak zina yapmış gibi cezalandırılacağını anlatıp buna hukuksal bir çözüm yolu bulması için ondan yardım istedi. Ali b. Ebî Tâlib, “Koş, Halife Ömer'e söyle burada bir mazeret söz konusu, zina cezası uygulanamaz.” dedi. Kadın koşarak Ömer b. el-Hattâb'a geldi ve Alî b. Ebî Tâlib'e gittiğini onun da burada bir mazeret var, zina cezası uygulanamaz, diye haber gönderdiğini

²⁷⁸ İbn Abdilberr, age, II, 59.

²⁷⁹ Beyhakî, *Sünenü'l-Kübrâ*, XII, 133, 134.

²⁸⁰ İbn Abdilberr, *el-İstâb fî Esmâi'l-Ashâb*, II, 50, 52.

bildirdi. Bunu duyan Halife Ömer, Ali b. Ebî Tâlib'den bilgi isteyerek zina cezasını ortadan kaldıracak karineyi açıklamasını istedi. Ali b. Ebî Tâlib de Kur'ân'da bulunan, “Anneler, çocuklarını iki tam yıl emzirirler.” ve “Hamilelik ve doğumdan sonraki emzirme, sütten kesme işlemleri toplam otuz aydır.” ayetlerini hatırlattı.²⁸¹ Bu ayetlere göre süreç; gebelik ve doğum altı ay, doğum sonrası işlemler yirmi dört ay olmak üzere toplam otuz ay etmektedir. Dolayısıyla bahse konu kadın için zina cezası uygulanamaz demiştir.²⁸²

Ömer b. el-Hattâb'ın davranış biçimini gözler önüne sermesi açısından yukarıda zikredilen rivayetlerin nakledilmesi bir gereklilik olarak görülmüştür. Çünkü Ömer b. el-Hattâb'ın hadis konusundaki bir nevi disiplin içeren eylemlerini anlatan rivayetler kaynaklardan aktarıldıkça, onun kimsenin sözüne güvenmeyen, kimseyi kale almayan sadece kendi sözünü geçiren bir diktatör gibi gözükmeye başlar. Ancak doğru olan, bu algının bir yanılsama da olabileceğini düşünebilmektir. Böyle tek taraflı bir algı oluşumuna sebebiyet vermemek için olabildiğince mevcut rivayetleri dengeli bir biçimde aktarmak elzemdir.

Ömer b. el-Hattâb, gerektiğinde istişare eden, önerileri dikkate alan ve kimi zaman bu öneriler doğrultusunda kendi verdiği hükümden dönen bir görüntüye de sahip olduğunu göstermiştir. Biraz önce Ali b. Ebî Tâlib'le aralarında geçtiği mevzubahis olan diyaloglar buna örneklik teşkil etmektedir. Bu minval üzere farklı tariklerden gelen birçok rivayet mevcuttur. Rivayetler içinde senet açısından problemi olan görülse de sahih senetlerle gelenleri de var olduğu için buraya kaydedilmesi uygun bulunmuştur.

Bazı şia kaynaklarında Ömer b. el-Hattâb ile Ali b. Ebî Tâlib, başta Kur'ân'ın cem edilmesi meselesi ve diğer konularda iki hasım gibi gösterilmektedir.²⁸³ Her ne kadar o kaynaklarda iki hasım gibi gösterilseler de normal durum böyle değildir. Tam aksine onlar birbirini seven, birbirlerinin değerini takdir eden iki dost olarak görülmektedir. Kur'ân'da Hz. Şuayb'ın kızlarının Hz. Mûsâ için kullandıkları, “قوي أمين” tabiri vardır.²⁸⁴ Hem güveni hem de gücü çok veciz bir şekilde anlatmaktadır. Bir keresinde Ali b. Ebî Tâlib, Ömer b.

²⁸¹ Bakara, 2/233; Ahkaf, 46/15.

²⁸² Abdürrezzâk, *Musannef*, VII, 349; İbn Abdilberr, *el-İstîâb fî Esmâi'l-Ashâb*, II, 49; Suyûtî, *Ed-Dürrü'l-Mensûr fî't-Tefsîri bi'l-Me'sûr*, XIII, 323.

²⁸³ Feyz-i Kâşânî, Molla Muhsin Muhammed b. Şâh Murtazâ b. Şâh Mahmûd-i Kâşânî, *Tefsîru's-Sâfi*, Tahran, Mektebetü's-Sadr, 1379/1960, I, 43,44.

²⁸⁴ Kasas, 28/26.

el-Hattâb'ı parmağıyla göstererek Kur'ân'da geçen o ifadeye atıfta bulunup, “هذا قوي أمين” şeklinde tavsif etmiştir.²⁸⁵ Onun hem güvenilir hem de dirayetli olduğunu ifade etmek istemiştir. Bununla birlikte Ali b. Ebî Tâlib'in, zaman zaman malumatı olduğu konularda Ömer b. el-Hattâb'ın uygulamalarında bir yanlışlık gördüğünde onu Kur'ân veya hadisle uyardığı, Ömer b. el-Hattâb'ın da Ali b. Ebî Talib'in bu uyarılarına dikkat edip, verdiği hükmü değiştirip kendisini yanlış yapmaktan men ettiği için de ondan memnun olduğu belirtilmiştir.²⁸⁶

Ömer b. el-Hattâb'ın tek kişinin rivayet ettiği hadisi kabul etmesiyle alakalı bir örnek sunarak bu bölümü noktalamak gerekmektedir.

İbn Abbâs'tan şöyle rivayet edilmektedir: “Aklî melekesi yerinde olmayan bir kadın zina yapmış olduğu gerekçesiyle Halife Ömer'in huzuruna çıkarıldı. Halife Ömer ashâbla istişare ederek kadına zina cezası verilmesini emretti. Bu ceza uygulanmak üzereyken Ali b. Ebî Tâlib, olayın farkına vardı. Ne olduğunu sorunca kadını tanıtarak Halife Ömer'in emriyle bu kadına zina cezası infazı yapılacağı söylendi. Ali b. Ebî Tâlib, aklî melekesi yerinde olmayan bir kadına zina cezası verilemeyeceğini söyleyip Halife Ömer'in yanına gitti ve ona, “Ey Mü'minlerin Emiri! Bilmiyor musun, üç kesimden kalem kaldırılmıştır? Rasûlüllah şöyle buyurmuştur: “*Şu üç kesimden sorumluluk kaldırılmıştır: Akıl başına gelinceye kadar deli, uyanıncaya kadar uyuyan, akıl baliğ olana kadar çocuk.*” dedi. Bunun üzerine infazdan vazgeçilmiştir.”²⁸⁷

Bu hadisin tek başına rivayeti oldukça fazladır.²⁸⁸ Fakat bu çalışmada esas alınan, Ömer b. el-Hattâb'ın adının da geçtiği rivayetlerdir. İşte bu haber de Ömer b. el-Hattâb'ın tek kişinin rivayet ettiği hadisi kabul ettiğinin başka bir kanıtıdır. Ömer b. el-Hattâb, kendi kontrol sisteminde geçiş uygunluğu bulunan hadisleri hiç tereddüt etmeden uygulamaya sokmaktadır. Bunlar ister tek kişi tarafından nakledilsin, ister iki kişi, ister bir grup tarafından nakledilmiş olsun. Yine eğer bu kontrol sistematğine uymuyor ise o haber, kaç kişi tarafından nakledildiğine bakılmadan ya reddedilmektedir ya da kanıtlama sürecine havale edilmektedir. Mesela Halife Ebû Bekr b. Ebî Kuhâfe zamanında Kur'ân cem

²⁸⁵Taberî, *Târîhu't-Taberî*, IV, 20; İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimâşk*, XLIV, 274, 275.

²⁸⁶İbn Abdilberr, *el-İstîâb fî Esmâi'l-Ashâb*, II, 49.

²⁸⁷Buhârî, Hudûd, 22; Ebû Dâvûd, Hudûd, 17; Tirmizi, Hudûd, 1; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 133.

²⁸⁸İbn Mâce, Talak, 15; Ahmed b. Hanbel, age, I, 133; Dârimî, Hudûd, 1.

edilmeye başlandığında Ömer b. el-Hattâb, Zeyd b. Sâbit ile beraber ayet diye getirilen metinleri kontrol eden heyetteydiler.²⁸⁹ Medine halkına, kimin yanında Kur’ân’dan bir ayet varsa onu bu kontrol heyetine getirmesi için duyuru yapılmıştı. Ömer b. el-Hattâb’ın kızı da olan Hz. Peygamber’in eşi Hafsa, Bakara sûresi 238. Ayetini kastederek onun düzenlemesine sıra geldiğinde kendisine haber verilmesini, bu konuda kendisinin vereceği bir bilgi olduğunu söyledi. Sıra o ayete gelince Hafsa bint Ömer’e haber verildi. O gelince ayette bulunan “والصلاة الوسطى” ifadesinden sonra “وهي صلاة العصر” ibaresini eklemelerini çünkü Rasûlullah’tan öyle duyduğunu söyledi. Kur’ân’ı ezbere bilen heyet ve aynı zamanda ona çok iyi vakıf olan Ömer b. el-Hattâb kızından bir kanıt istedi. O inandırıcı bir kanıt ortaya koyamayınca Ömer b. el-Hattâb, birisinin önerisiyle ayetten bir parça olduğu kesin olmayan bir ibarenin Kur’ân’a eklenemeyeceğini ifade ederek öneriyi reddetti.²⁹⁰ Demek ki Mü’minlerin annesi, Rasûlullah’ın hanımı ve aynı zamanda kendi kızı bile olsa getirdiği haberi sorgulayıp gerekirse reddetmektedir.

2.3.3 Tam Emin Olmadığı veya Unuttuğu Hadisler Konusundaki Tavrı

Ömer b. el-Hattâb, eğer hadisleri dikkate almayacak olsaydı, onlardan tamamen uzak dururdu. Oysa o, tam emin olamadığı hadisleri bile sağlamlaştırmak için ashâba sorardı.

2.3.3.1 Hz. Ömer’in İstinşâdları

Ömer b. el-Hattâb, bildiği hadisleri zaman zaman başkasına sorar ve bir anlamda sağlamasını yapardı. Bu tür istinşadlarından birinde Hz. Peygamber’in; “*Biz Peygamberler, miraslık mal bırakmayız.*” dediğini nakledip sonra da Talha b. Ubeydullah, Zübeyr b. Avvâm, Ali b. Ebî Tâlib ve Abbâs b. Abdülmuttalib’e bu hadisi biliyor musunuz? diye sormuştur. Onlar da evet demişlerdir.²⁹¹ Burada dikkat edilirse Ömer b. el-Hattâb’ın ya kesin bildiği ya da malumatı olduğu şeyleri sorup cevap almak gibi bir eyleme başvurduğu anlaşılmaktadır. Birisinden bir şey talep etmek, tanıklığını istemek, yeminle bilgisini

²⁸⁹İbn Hacer, *Fethu’l-Bari*, III, 3069.

²⁹⁰Suyûtî, *Ed-Dürrü’l-Mensûr fi’t-Tefsîri bi’l-Me’sûr*, III, 80.

²⁹¹Bezzâr, Ebûbekir Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik, *Müsned-ü’l-Bezzâr*, Medine, Mektebetü’l-Ülûm ve’l-Hikme, 1425/2004, I, 51.

isteyip cevap beklemek gibi manalara gelen “istinşâd” kelimesinin kullanımı bu alanda yaygındır.²⁹² Ömer b. el-Hattâb’ın zaman zaman bu istinşâdlara başvurduğu görülmektedir. Bu aynı zamanda yukarıdaki İbni Hacer el-Askalânî’nin yorumunu da bir bakıma kuvvetlendirmiş olmaktadır.

Yezîd b. Havtekiye anlatıyor: Bir gün Ömer b. el-Hattâb, yanındakilere şöyle seslendi: “A’râbînin biri Rasûlullah’a bir tavşan getirmişti ya onu hatırlayanınız var mı?”. Soruyu duyan, Ömer b. el-Hattâb’ın yanında bulunanlardan birisi dedi ki “Ben hatırlıyorum. O gün o adam tavşanı temizleyip Râsulullah’a hediye olarak sunmuştu. Rasûlullah bize, “*Buyurun yiyelim!*” dedi. Oradaki adamlardan biri de Ey Allah’ın Rasûlü! Ben onun üstünde hala kan olduğunu gördüm dedi. Neyse herkes tavşandan yemeye başladı ama a’râbî yemedi. Bu kez Rasûlullah ona: “*Sen neden yemiyorsun?*” diye seslenince o, “Ben oruçluyum.” diye cevap verdi. Bu kez Rasûlullah: “*Ne orucu tutuyorsun?*” diye sorduğunda o, her ayın üç günü oruç tuttuğunu söyledi. Bunun üzerine Rasûlullah: “*Sen orucu eyyamu’l-biyz’de tut, o da her ayın onüç, ondört ve onbeşinci günleridir. Bu gün de o günlerden biri değildir.*” dedi²⁹³

Yukarıdaki iki aktarım da farklı birer zaviye sunmasından dolayı uygun olmuştur. Zaten konunun şekillenip bir sonuca ulaşılabilmesi için böyle değişik rivayetlerin sunulması kolaylık sağlayacaktır. Şimdi de Ömer b. el-Hattâb’ın unuttuğu hadislerin kendisine hatırlatıldığında ortaya koyduğu tepkiyi gösteren örnek rivayet serdedilecektir.

2.3.3.2 Hz. Ömer’in Rasûlullah’tan Duyduğu Bir Hadisi Unutması ve Ammâr b. Yâsir’in Hatırlatması

İnsanların bir takım eksikliklerinin olabileceği, bunun da insan olmanın bir gereği olduğu kuralının ihlal edilerek onlara birtakım kutsal vasıflar izafe etmek, telafisi mümkün olmayan sosyal çürümeler oluşmasına zemin teşkil etmektedir. Çünkü bir insana kutsallık sıfatları yüklenmeye başlandı mı bunun nerede duracağı belli değildir. Bir bakılır ki ilahi özelliklere bürünmüş ve kendisinde ilahlık olduğunu vehmeden insanlar türeyip ortaya

²⁹²İbn Manzûr, Ebû’l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî el-İfrikî el-Mısırî, *Lisânu’l-Arab*, Beyrut, Daru’s-Sadr, 1414/1994, III, 422,423.

²⁹³Nesâî, Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî, *Sünen-ü Nesâî*, Riyâd, Beytü’l-Efkâri’d-Devliyye, 1320/1999, Sayd ve Zebâih, 25; Ebî Ya’lâ, *Müsned*, I, 166.

çıkıştır. Arkasında bazen milyonları sürükleyen bu tipler, içinde bulundukları toplumu cehalete doğru yönlendirmekte ve zaten ancak böyle bir toplumda istediklerini yapabilecek oldukları için bu eylemlerini bilinçli bir şekilde sürdürmektedirler.

Tanrısallık algısını oluşturup onun dokunulmaz ve sorgulanamazlığını kullanarak kendilerine istedikleri şekilde hareket etme kabiliyeti sunan bir alan oluşturanlar, istismarcı olarak nitelendirilebilirler. Aslında ilahi temele dayandığı kabul edilen dinler de bu ve benzer sosyal yapılarla mücadele iddiasıyla ortaya çıkmışlardır.²⁹⁴

Dinlerin ve onları tebliğ etmekle görevlendirilmiş Peygamberlerin, insanları aldatarak sömürmeye çalışan kişi veya topluluklarla yapmış oldukları mücadeleler sonucunda şayet başarılı olurlarsa insanı normal sınırları içine döndürüp Allah'a ait olanı da Allah'a bırakma vâ'dleri vardır.²⁹⁵ Bunun gerçekleşmesi durumunda Allah'ın vasıflarının kendinde toplandığı algısını oluşturarak sosyal, siyasal, ekonomik vb. çıkarlar elde etmiş olan çevreler, varlıklarını kaybetmeye başlarlar. Çoğu kez bu durumda emellerinden vazgeçmeyip savaşmayı düşünürler. Eğer açıktan yaptıkları savaşta başarılı olma şansları bulunmazsa bahsedilen bu dinlerin içine girerek, bilinçli ya da bilinçsiz o dini dönüştürmeye başlarlar ki bu da gizli savaştır. Gizli olduğu için bazen o dinin tam inanmış müntesipleri de bilmeden bunlara alet olur ve aslında kendisinin şiddetle karşı çıktığı bir durumun ortaya çıkma ihtimaline katkı sunmuş olur. Bu istenmeyen oluşumun başarılı olamaması için o dinin yöneticilerinin veya o dinde söz sahibi olan ileri gelenlerin basiretli ve dirayetli davranmaları gerekir. İşte Ömer b. el-Hattâb'ın, tam da bu tanıma uyduğu iddiası ciddiye alınabilecek bir söylemdir.

Ömer b. el-Hattâb, inandığı dinin elçisi olan Hz. Peygamber'i bir kenara bırakacak olursak hiç kimseyi hatadan ve kusurdan amade saymadığı izlenimi vermektedir. Hz. Peygamber'in de Allah'ın koruması altında olduğuna inandığı için itiraz edebileceği konularda bile en nihayetinde ona tabi olduğu söylenebilir.²⁹⁶ İnsanların hata, kusur ve bir takım zaafiyetlerden amade olmadığını kabul ettiği için olsa gerek, yukarı da zikredilen sorumluluk bilincinin de oluşturduğu sevki tabii sonucu bir takım tedbirler almak durumunda kalmış olduğu düşünülebilir. Bu tedbirlerin amaçlarından birinin de kişinin

²⁹⁴ Âli İmrân, 3/104, 110; Enfâl, 8/39.

²⁹⁵ Fâtır, 35/15.

²⁹⁶ Mevsîlî, *Müsned-ü Ebi Ya'lâ*, I, 169; Ebû Dâvûd, Akdiye, 7.

kusur, hata ve zaafını ortaya çıkarıp onu toplum nezdinde mahkûm etmek değil, bu çalışma özeli için düşünüldüğünde hadislerin belli bir disiplin içerisinde tedavüle sokulmasını sağlamak olabilir. Bütün bunların sonucunda Ömer b. el-Hattâb'ın da bir insan olduğunu düşünmek gerekirse onun da zaman zaman unuttuğu hadisler bulunduğu bir gerçektir. İşte bu durumda ya yukarıda verilen örnekte görüldüğü gibi kendisi başkasından yardım talep edip istinşâd yapıyor ya da birazdan belirtileceği üzere başkası tarafından kendisine hadis hatırlatılıyordu.²⁹⁷

Halife makamında bulunması ve o dönemin sayılı hukukçularından biri olması hasebiyle zaman zaman Ömer b. el-Hattâb'a, karşı karşıya geldikleri problemlerin çözülmesi konusunda müracaatlar oluyordu.²⁹⁸ Yine kendisine bir hüküm sorulma esnasında yanında bulunan Ammâr b. Yâsir'in (ö. 37/657) konuyla ilgili hadisi hatırlatma hadisesi buna bir örnektir. Hadis kitaplarında birçok tarikle gelen bu rivayeti en açık şekliyle anlatan Abdurrahmân b. Ebzâ'dan (ö. 70/689) aktarmak uygun görülmüştür. O şöyle demektedir: “Bir gün Ömer b. el-Hattâb'ın yanında oturuyorduk. Bir adam geldi ve Halife Ömer'e cünüp olduğunu fakat su bulamadığını, bu durumda ne yapacağını sordu. Halife Ömer de “Su bulana kadar namazı erteleyip su bulduğun zaman gusül yaparsın.” dedi. Bunun üzerine orada bulunan Ammâr b. Yâsir, “Ey Mü'minlerin Emiri! Hatırlamadınız mı? Hani sizinle beraber bir yolculuk yaparken gusül yapmamız gerekmişti de ben toprakta yuvarlanıp bu suretle bütün vücudumu mesh etmiştim ve böylece teyemmümle namazımı kılmıştım. Siz de böyle yapmayıp namazı tehir etmişsiniz. Daha sonra Rasûlullah'ın yanına geldiğimizde ben, ona durumu anlatıp fikrini sormuştum. Rasûlullah da bana: *“Bütün vücudunu toprakla mesh etmene gerek yoktu. Tıpkı abdestteki gibi ellerini temiz toprağa sürüp yüzünü meshedip, sonra tekrar toprağa vurup kollarını dirseklerine kadar meshetseydin bu yeterli olurdu.”* demişti.” Ammâr bu hadisi söyleyince Halife Ömer hatırlamamış olacak ki “Allah'tan kork Ey Ammâr!” dedi. Ammâr b. Yâsir ise Halife Ömer'e şöyle cevap verdi: “Ey Mü'minlerin Emiri! Vallahi şayet istersen ondan bir daha

²⁹⁷ Buhârî, Teyemmüm, 4.

²⁹⁸ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğabe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*, s. 18.

ebedi olarak bahsetmem.” Bu cevabı duyan Halife Ömer şöyle dedi: “Hayır hayır sakın öyle yapma! Vallahi bundan sonra ben de senin söylediğin gibi yapacağım.”²⁹⁹

Bu hadisin ana temasıyla yani teyemmümle gusül konusuyla ilgili yirmi kadar rivayet söz konusudur. Ömer b. el-Hattâb’ın, içinde adının geçtiği rivayetler de yine hayli fazladır. Bunların tamamına yakını nakledildiği eserlerde sahih olarak addedilmektedir.³⁰⁰

Tekrar hatırlatmakta fayda mülâhaza edilmektedir ki yukarıda zikredilen rivayetlerin temaları bu çalışmanın konusuyla alakalı değildir. Burada yapılmakta olan, Ömer b. el-Hattâb’ın bu anlatımlar içindeki adının yer aldığı diyalog bölümleri üzerinde gözlem yaparak, onun bu hadisler konusunda ki tavrını belirleyebilmektir. Lakin bu demek değildir ki rivayetini aktardığımız hadislerin, iç bağlamsal ve dış bağlamsal açıdan tutarlılığı konusunda kafalarda kalan soru işaretleri üzerinde hiç durulmamalıdır. Aksine kendisine dayanılan malzeme ne kadar sağlam ve tutarlı olursa ona dayanarak yapılan çıkarsama ve elde edilen sonuç da o kadar inandırıcı ve güvenilir olur. Bu bakımdan Hz. Peygamber’e ait olan asıl hadis kısmı yani italik olarak belirtilen cümleler dahil, bu rivayetler üzerindeki soru işaretlerini mümkün olduğunca gidermeye gayret etmek çok büyük önem arz etmektedir.

Kur’ân’da teyemmümü anlatan ayet bulunmaktadır.³⁰¹ Teyemmüm konusunu işleyen hadislerin bir kısmında teyemmüm ayetinin nazil oluş şekli de anlatılmaktadır.³⁰² Hatta bu ayetin inişi sırasında Ömer b. el-Hattâb’ın da orada bulunduğu aktarılmaktadır.³⁰³ Hal böyleyken nasıl oluyor da İslam’ın ileri gelenlerinden olan, aynı zamanda halifelik makamında bulunan bir kişi, teyemmüm ayeti de yanında inmiş olduğu halde gusül yapması gereken bir kişinin su bulamadığında teyemmüm yapabileceğini bilemez. Bunun nedeni, ayette belirtilen teyemmümün, kimi sahâbe tarafından abdest için münhasır olduğu

²⁹⁹Buhârî, Teyemmüm, 4, 5, 7, 8; Ebû Dâvûd, Tahâre, 121; Müslim, Hayz, 110; Nesâî, Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî, *Sünen-ü Nesâî*, Beytü’l-Efkârî’d-Devliyye, Riyâd, 1320/1999, Tahâre, 195, 198, 199, 200, 201; İbn Mâce, Tahâret, 91.

³⁰⁰Buhârî, Teyemmüm, 4, 5, 7, 8; Ebû Dâvûd, Tahâre, 121; Müslim, Mesâcid, 312; Nesâî, Tahâre, 195, 198, 199, 200, 201; İbn Mâce, Tahâret, 91.

³⁰¹ Mâide, 5/6.

³⁰²Buhârî, Teyemmüm, 1, 2, 6, Ebû Dâvûd, Tahâre, 121; Müslim, Mesâcid, 312, Hayz, 108; Nesâî, Tahâre, 196; Nesâî, Tahâre, 204; İbn Mâce, Tahâre, 90.

³⁰³Buhârî, Teyemmüm, 6; Müslim, Mesâcid, 312.

düşünölüp bu yönde ictihâd edilmesidir.³⁰⁴ Çünkü ayetin metni bu yoruma müsaittir.³⁰⁵ İşte tam da burada Rasûlüllah'ın ve dolayısıyla ondan sadır olan hadislerin açıklayıcılığının olmazsa olmaz olduğı ortaya çıkmaktadır. Dinin hükümlerinin anlaşılmalığı hadisler tarafından açıklanmakta ve Ömer b. el-Hattâb da bunu bilip kabul etmektedir.³⁰⁶

Ömer b. el-Hattâb'ın yüksek bir anlayış ve kavrayışa sahip olduğı zikredilmişti. Yine bilgili, değerdendirme ve eleştiri gücü yüksek bir kişilik seviyesinde bulunduğı için övgölere mazhar olduğı vurgulanmıştı. Bu durum insanın aklına şu soruyu getirebilir: Madem öyleydi de yaşadıkları bir olaydan sonra, o konuda yapmış oldukları ictihad üzerinde Rasûlüllah'ın verdiğı hükmü nasıl unuttur veya hiç hatırlamaz. Buna da şöyle yanıt verilebilir: Mezkur rivayette geçen cünüplük halinde su bulunmadığında teyemmüm yapma konusunda, orada bulunan iki kişiden her biri kendi ictihadının doğrultusunda hareket etmiş ve sonra Rasûlüllah'ın yanına gelindiğinde bu iki kişiden biri olan Ammâr b. Yâsir, olayı Rasûlüllah'a aktardığında ondan yukarıdaki cevabı almıştı. Muhtemeldir ki bu esnada Ömer b. el-Hattâb'ın dikkati başka yerde idi ve Ammâr b. Yâsir ile Rasûlüllah arasında geçen diyaloga fazla muttalî olamamıştı. Bu, normal insan yapısına ve davranışına uygun bir durumdur.

Ammâr b. Yâsir, Ömer b. el-Hattâb'a, "Eğer dilerseñ ebedî olarak bu hadisi söylemem." dediğinde de insan aklında bazı soru işaretleri oluşabilir. Bu, doğru öğrenilmiş bir hadis ise Ammâr b. Yâsir neden rivayetten vazgeçmeyi düşünüyor? Ya da Ömer b. el-Hattâb bir diktatör gibi davranıp da mı onu susturuyor? Bu istifhamların ikisi de doğru değildir. Çünkü hukukta maslahat denilen bir kavram vardır. Bu kavram kısaca; temel kanunlara ters düşmemesi ve kanun koyucunun amacına uygun olması koşuluyla, insanlığın faydasına olanı tercih ederek, olabilecek zararı da giderici bir düzenlemeyi tercih etmektir.³⁰⁷ Bunun uygulaması da kamu otoritesine aittir. Dolayısıyla Ammâr b. Yâsir, acaba Ömer b. el-Hattâb böyle bir uygulama yapıyor da benim haberim mi yok diye

³⁰⁴Nevevî, *Minhâc*, s. 327; İbn Hacer, *Fethu'l-Bâri*, I, 449; Râzî, Ebu Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin, *Mefâtihu'l-Gayb*, Beyrut, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Tsz. XI, 173.

³⁰⁵Mâide, 5/6.

³⁰⁶Zehebî, Hüseyin Muhammed, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, Kuveyt, Dâru'n-Nevâdir, 1431/2010, I,50, 55; Ebû Dâvûd, Akdiye, 7.

³⁰⁷İbrahim Kâfi Dönmez, *Maslahat*, İstanbul, DİA, 2003, XXVIII, 79.

tereddüt ettiği için o şekilde bir cevap vermiş olabilir. Nitekim Nevevî (676/1277) de buna benzer bir yorum yapmaktadır.³⁰⁸

Buraya kadar Ömer b. el-Hattâb'ın kendisine sunulan hadisleri kabul edip etmemesiyle alakalı örnekler incelendi. Ayrıca unuttuğu hadislerin kendisine hatırlatılması anında ortaya koyduğu tavır göz önüne serildi. Yine kendisinin bildiği veya malumatı olduğu bir hadisi başkalarına sorarak sağlama yaptığı durumlara dair örnekler sunuldu. Şimdi de bundan sonraki bölümü oluşturan malzemenin işlenmesine geçilecektir. Yani Ömer b. el-Hattâb'ın hadis rivayet edenlere karşı uyguladığı yaptırımlar veya kontrol altına alma işlemlerini içeren örnekler işlenecektir.

2.3.4 Hz. Ömer'in Kendi Hadis Anlayışına Göre Almış Olduğu Tedbirler

Rasûlullah'tan sâdır olan ya da ona isnad edilen hadislerin, her halukarda Kur'ân'a nisbetle çok fazla olduğu belirtilmişti. Aslında o asırda hadislerin sayısı hakkında kesin bir bilginin olmadığı açıktır. Fakat Rasûlullah tarafından tesbit edilmemiş, bireysel olarak yapılan kayıtların ne oranda olduğu da meçhul olan, aynı zamanda duyuma dayalı bir bilgi olduğu için de kimin ne kadar duyduğu, kimin ne kadar duymadığının belirlenmesi mümkün olmayan bu rivayetler, duyarlı bazı kişiler için endişe kaynağı oluşturunuyordu.³⁰⁹ Bu durum hadislerin kontrol altına alınıp tesbit edilmesini de zorlaştıran bir etkendi. Hatta belki bu yüzden Ömer b. el-Hattâb önce hadis yazımını düşünüp sonra vazgeçmişti.³¹⁰ Daha doğrusu vazgeçme nedenlerinden birisinin bu olduğu düşünülmelidir.

Hadis olarak rivayet edilen sözlerin azaltılarak kontrol edilebilir seviyeye çekmek adına bazı girişimlerin yapıldığının bilinmesi gerekir. Bunun öncülüğünü yapıp en ciddi bir şekilde uygulamaya koyan da Ömer b. el-Hattâb'tır. Aslında başta Ebû Bekr b. Ebî Kuhâfe, Ömer b. el-Hattâb, Sa'd b. Ebî Vakkâs, olmak üzere ashâbın ileri gelenleri çok hadis rivayet etmekten imtinâ ederlerdi.³¹¹ İmran b. Husayn, eğer istesem iki gün peşpeşe

³⁰⁸ Nevevî, *Minhâc*, s. 329.

³⁰⁹ Zehebî, *Tezkiretü'l-Huffâz*, I, 3, 5.

³¹⁰ Hatîb el Bağdâdî, *Takyîdu'l-İlm*, s. 50.

³¹¹ Râmezhürmüzî, Hasan b. Abdîrrahmân, *el-Muhaddisul Fâsıl Beyne'r-Râvî ve'l-Vâî*, Tahkîk: Muhammed Accâc el-Hatîb, Beyrut, Dâru'l-Fîkr, 1404/1983, s. 557; İbn Kuteybe, *Te'vîlü Muhtelifi'l-Hadîs*, s. 90.

hiç durmadan hadis, aktarırım, fakat korkarım, çünkü Rasûlüllah adına rivayet eden nice insanlar görüyorum ki benim de şahit olduğum hadisleri yalan yanlış naklediyorlar.³¹²

Ömer b. el-Hattâb'ın hadis rivayetini azaltarak kontrollü bir şekilde daha sağlıklı tedavüle sokma tedbiri herkesi kapsamaktaydı. Fakat çok hadis rivayetiyle ünlü olan Ebû Hüreyre bu tedbirlerden en fazla etkilenmiştir. Çok hadis rivayeti dolayısıyla onun Ömer b. el-Hattâb'tan başka, Osman b. Affân, Alî b. Ebî Tâlib ve en çok da Âişe bint Ebîbekr tarafından yalancılıkla suçlandığı iddialarına karşı verilen cevaplar ikna edicilikten uzaktır.³¹³ Her halde bu yalancılık isnadı da onun bütün sözlerini değil bazı rivayetlerini kapsamış olmalıdır.

2.3.4.1 Ebû Hüreyre'yi Çok Hadis Zikrettiği İçin Azarlaması veya Tehdidi

Hiz. Peygamber'in vefatından sonra onun bıraktığı sistem içerisinde yeni ihtiyaçlara matuf veya eskiden tesis edilmiş hükümleri içeren hadislerin tesbit edilmesi zorunluluğu doğmuştur. Önceki sayfalarda verilen bazı örnekler, günlük hayatla ilgili veya ibadetlere dair kuralların uygulamaya konulması sırasında hadislerin nasıl bir fonksiyon icra ettiğini ortaya koymuşlardır. Dolayısıyla bir kere daha işin başında hadis malzemesinin kullanılması elzem olan bir gerçeklik olarak yadsınması kabili mümkün değildir. Hadis madem dinin dayandığı ana temel olarak ikinci sırada yer almaktadır.³¹⁴ O halde onu yok sayarak işe başlamanın imkanı yoktur. Evet İslamî öğretilerde Kur'ân ilahi bir mesaj olarak ana kaynak olma hüviyetini haizdir.³¹⁵ Ancak Kur'ân'ın Kur'ân olduğunu insanlara bildiren bir görevli de vardır. Nasıl ki onun ilahi bir eser olduğu o görevliden öğreniliyor, kabul ediliyorsa Kur'ân'ın ayetlerinin ne anlama geldiğini açıklaması durumunda da o görevlinin söylediğine teslim olmak zorunluluğu vardır. Çünkü görevli de yetkili de odur.³¹⁶

Allah tarafından Kur'ân'ı getirip İslam dinini tebliğ etmekle görevlendirilmiş olan Hiz. Peygamber, bu dinin kitabını da açıklamak, kurallarını iletme, kural koymak, tatbikatını

³¹² Age, s. 91.

³¹³ İbn Kuteybe, *Te'vilü Muhtelifi'l-Hadîs*, s. 89, 91-92.

³¹⁴ Vâkîdî, *Kitâbü'l-Meğâzî*, s. 434; Beyhakî, *Delâilu'n-Nubuvve*, V, 436, 448, 449; İbn İshâk, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, II, 671; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, IV, 249.

³¹⁵ Vâkîdî, age, s. 434.

³¹⁶ Haşr, 59/7; Ahzâb, 33/40.

yapmakla da emredilmiştir.³¹⁷ Kur'ân ayetleri belli olduğuna göre bunun dışında kalan buyruklar ve açıklamalar da hadis olarak değerlendirilmektedir.³¹⁸ Dolayısıyla Kur'ân'da açıkça geçmeyen bir meselenin çözümü hadis tarafından yapılmış olmaktadır.³¹⁹ O halde Hz. Peygamber'in getirdiği din için hadislerin olmazsa olmaz fonksiyonu her şeyden önce mantıki bir zorunluluktur.³²⁰

Muhaddislere göre Ebû Hüreyre, Hz. Peygamber'in ashâbı içerisinde en fazla hadis rivayet eden kişidir.³²¹ 6000'e yakın hadis rivayetiyle kendisinden sonra gelen ravinin iki katından fazla hadis nakli yapmıştır.³²² Bu hadisleri yazarak nakletmemiş, hepsini irticalî olarak aktarmıştır.³²³ Aslında Ebû Hüreyre, Abdullah b. Amr'ın hadisleri yazarak kaydettiği için kendisinden daha fazla hadis bildiğini söylemiştir.³²⁴ Ancak iş nakletmeye sıra gelince Ebû Hüreyre'nin altıda birinden az bir hadis rivayet ettiği ortaya çıkmaktadır.³²⁵

Ebû Hüreyre'nin, hadisın kaynağı olan Hz. Peygamber'in yanında iki, üç veya dört sene kaldığının iddia edildiği bilinmektedir.³²⁶ Kendisi de üç sene kalmış olduğunu anlatmaktadır.³²⁷ Burada da ilginç bir yaklaşım olarak Ebû Hüreyre'nin kendi ifadesine rağmen onun Hz. Peygamber'le beraber dört sene kaldığını iddia edenler vardır.³²⁸ İki sene veya daha az kaldığını iddia edenler, muhalif bir yaklaşım tarzı sergiledikleri için bu görüşü ortaya atıyor olabilirler ve bunun da doğru bir bilgi olup olmadığı bir yana makul

³¹⁷Nahl, 16/44, 64; Arâf, 7/157; Tevbe, 9/29.

³¹⁸Suyûtî, *Tedribu'r-Râvî fî Şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, I, 25-27.

³¹⁹Buhârî, Ezân, 17, 18, Mevâkîtü's-Salât, 1; Müslim, Mesâcid, 166, 167, 168, 169, 170, 173, 292; Beyhakî, *Sünenü'l-Kübrâ*, III, 20, 21; Taberânî, Ebû Kâsım Süleymân b. Ahned, *Mu'cemü'l-Kebîr*, Tahkik: Hamdî Abdülmecîd Selefi, Kahire, Mektebetü İbn Teymiye, 1436/2015, XIX, 284,285,286.

³²⁰Zehabî, Hüseyin Muhammed, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, I, 50, 55.

³²¹Suyûtî, *Tedribu'r-Râvî fî Şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, II, 675.

³²²İbn Abdilberr, *el-İstîâb fî Esmâi'l-Ashâb*, II, 476; Suyûtî, age, II, 675, 676.

³²³Buhârî, İlm, 39; İbn Kuteybe, *Te'vîlü Muhtelifi'l-Hadîs*, s. 11; İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XI, 370.

³²⁴Buhârî, İlm, 39; İbn Kuteybe, age, s. 11; İbn Kesir, age, XI, 370.

³²⁵ Suyûtî, age, II, 676.

³²⁶ *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, II, 589.

³²⁷ Age, II, 589.

³²⁸ Age, II, 589, 590.

karşılanma ihtimali vardır.³²⁹ Ancak Ebû Hüreyre'nin kendi ifadesi bir kenarda dururken, onun bilgilendirmesine aykırı olarak Rasûlüllah'ın yanında dört yıl kaldığı iddiasının anlaşılması mümkün görülmemektedir.³³⁰

Ebû Hüreyre'nin, Hz. Peygamber'in yanında bu kadar kısa süre kalmasına rağmen diğer sahabeye nispetle oldukça çok hadis rivayet etmesi, tartışmaları da beraberinde getirmektedir. Çünkü onun yanında çok uzun yıllar kalan sahabiler bile bu sayının çok çok aşağısında rivayette bulunmuşlardır. Başta Hz. Peygamber'in eşleri olmak üzere, damadı ve amcasının oğlu Ali b. Ebî Tâlib, kayınpederleri Ebû Bekr b. Ebî Kuhâfe, Ömer b. el-Hattâb ki bunlar İslâm'ın ilk yıllarından itibaren ona inanıp mütemadiyen onun yanında onunla birlikte hareket etmiş insanlar olarak bilinirler. Onlar da hadis rivayetinde mezkur sayının oldukça altında bir rivayet yekununa sahiptirler.³³¹

Hadislerin Ebû Hüreyre tarafından bu kadar çok nakledilmesi bazı çevrelerce dile getirilen bir kuşkuyu doğurduğu inkar edilemez. Hadislerin sağlıklı şekilde aktarılabilmesi için hadis ilmiyle ilgilenen muhaddislere yaş sınırının getirilmesi bile tartışılmıştır, dolayısıyla bu kadar çok hadis rivayet edilmesinin bazı sakıncalara yol açabileceği savunulmaktadır.³³² Bu yüzden hadis rivayetinin kontrol altına alınması gerektiği düşünülmektedir.³³³ İşte Ömer b. el-Hattâb'ın yaptığı da budur. Gerçi bu kontrol sadece Ebû Hüreyre ile sınırlı bir eylem değildir.³³⁴ Yalnız önce Ebû Hüreyre ile alakalı olan olayın anlatımı ve tartışması ele alınacak olup daha sonraki sayfalarda da diğer örnekler serdedilecektir.

Ebû Hüreyre'nin kendisine yöneltilen çok fazla hadis rivayet etme suçlamasına verdiği cevaplar mevcuttur. Elbette o cevapları da nakletmek bir zorunluluktur ve konunun akışına uygun olarak gerektiği yerde zikredilecektir.

Ömer b. el-Hattâb, hadis faaliyetleri üzerinde bazı uygulamalar gerçekleştirmiştir. Bu uygulamalar arasında hadis rivayetinin yavaşlatılıp kontrollü bir şekilde akışının

³²⁹ Ebû Reyye, Mahmûd, *Edvâu Ala's-Sünneti'l-Muhammediyye*, Kahire, Dâru'l-Maârif, 1377/1957, s.8.

³³⁰ Mehmet Görmez – Mehmet Emin Özafşar, *Ebu Reyye ve Kitabı Üzerine*, İslamî Araştırmalar Dergisi, Ocak, 1991, Cilt 5, Sayı 1, s. 63-72.

³³¹ Suyûtî, *Tedribu'r-Râvî fi Şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, II, 677; Târihu'l-Hulefâ, s. 90.

³³² Kâdî İyâz, Ebû'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî, *el-İlmâ ilâ Ma'rifeti Usûli'r-Rivâye ve Takyîdi's-semâ*, Tahkik: Seyid Ahmed Sakar, Kahire, Dâru't-Turâs, 1389/1970, s.200.

³³³ Zehebî, *Tezkiretü'l-Huffâz*, I, 2, 3, 5.

³³⁴ Age, I, 7.

sağlanması da vardır. Bu noktadan olmak üzere Ebû Hüreyre'ye yapmış olduğu talimat bir perspektif kazandırabilmesi açısından söz edilmeğe değer bir belge niteliğindedir.

Sâib b. Yezîd'den şöyle söylediği rivayet ediliyor: “Ömer b. el-Hattâb'ın, Ebû Hüreyre'ye; ya Rasûlullah'tan hadis aktarmayı terk edersin ya da seni Devsî'lerin memleketine sürerim, yine Ka'b el-Ahbâr'a ya hadis ve israiliyyat rivayet etmekten vazgeçersin ya da seni maymunlar ülkesine sürerim dediğini duydum.”³³⁵

Ebû Hüreyre ile Ömer b. el-Hattâb arasında geçen diyalogu anlatan Sâib b. Yezîd rivayeti, üzerinde çok tartışılmasına rağmen tanınmış birçok eserde geçmemektedir. Bu yüzden de rivayetin problemli olduğu düşünülebilir. Fakat mezkur habere çok önem atfedilmesi, bu çalışma için kullanılacak temel malzemelerden biri olarak da kabul edilmesi sebebiyle özellikle senedinde bulunan isimler tek tek incelenmiş ve sika olduğu tespit edilerek rivayetin sıhhati açısından hiçbir problemin bulunmadığı kanıtlanmıştır.³³⁶ Bu çalışmada, özellikle ana temayı ilgilendiren hadislerin sıhhatli olup olmadığı araştırılıp tatmin edici bir sonuca ulaşmadan o malzemeyi kullanma yoluna gidilmemektedir. Ancak sıhhati tespit edilmiş hadisin senedinin tahriri de burada gösterilmemektedir. Bununla birlikte bu rivayete münhasır olmak koşuluyla önemine binaen mevcut hadisin tek tek senet tahririnin yapılması daha isabetli olacaktır.

Rivayetin senedi şu şekildedir:

حدثني محمد الرعيني قال: حدثنا مروان بن محمد قال: حدثنا سعيد بن عبد العزيز عن اسماعيل بن عبيد الله عن السائب بن يزيد

Muhammed b. Zûr'a er-Ruayniyyü (ö. 216): Sikadır.³³⁷

Mervan b. Muhammed (ö. 210): Sikadır.³³⁸

³³⁵Ebû Zûr'a, *Târîhu Ebi Zûr'a ed-Dimeskî*, II, 544; Zehebî, *Siyerü A'lami'n-Nübelâ*, II, 600, 601; İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XI, 370,371.

³³⁶Zehebî, *Siyerü A'lami'n-Nübelâ*, II, 601.

³³⁷İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, LIII, 41,42; Ebû Zûr'a, *Târîhu Ebi Zûr'a ed-Dimaşkî*, I, 286; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XV, 367; İbn Hibbân, Muhammed b. Hibbân b. Ahmed Ebû Hatim et-Temîmî, *Kitabu's-Sikât*, Tahkîk: Muhammed Abdu'l-Muid Hân, Haydarâbâd, Dâiretu'l-Maârifî'l-Osmaniyye, 1393/1973, IX, 79.

³³⁸Zehebî, *el-Kâşif fi Ma'rifeti Men lehu Rivâyetün fi'l-Kütübi's-Sitte*, Cidde, Dâru'l-Kıbleti Li's-Sekâfeti'l-İslâmiyye, 1413/1992, II, 254; İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, LVII, 313-319; Zehebî, *Siyerü A'lami'n-Nübelâ*, IX, 511; İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, s.932; İbn Hibbân, *Kitabu's-Sikât*, IX, 179.

Sâid b. Abdü'l-Azîz (ö.167): Sikadır.³³⁹

İsmâil b. Ubeydullah (ö. 131): Sikadır.³⁴⁰

Sâib b. Yezîd (ö. 86, 88, 91 veya 71 olarak ihtilaflıdır.): Sikadır.³⁴¹

Sâib b. Yezîd'in Ömer b. el-Hattâb zamanında çocuk olduğu ve dolayısıyla ondan rivayet edemeyeceği konusunda bazı ihtilaflar olabilir. Fakat kaynaklar, onun yedi yaşındayken anne babasıyla beraber Veda Haccı'na katıldığını aktarmaktadır.³⁴² Hz. Peygamber'in Tebük Seferi'nden dönüşünü Seniyyetü'l-Veda tepesinden diğer arkadaşlarıyla beraber izlediğini de kendisi anlatmaktadır.³⁴³ Yine onun, Ömer b. el-Hattâb tarafından Medine çarşısında görevli (veya yönetici) olarak atandığı bilinmektedir.³⁴⁴

Sahih rivayetlerin kullanılması yapılan çalışmanın güvenilirliğini artırdığı için prensip olarak bu yol tercih edilmiştir. Yukarıdaki rivayet üzerinde yapılan tartışmalarda bu rivayetin sahih olmadığı ve Sâib b. Yezîd'in yaşça küçük olması nedeniyle problemli olduğu iddia edilmekte ise de, kaynaklar bunun böyle olmadığını göstermektedir.³⁴⁵ Bundan ayrı olarak da Sâib b. Yezid bu rivayeti Hz. Peygamber'den değil Ömer b. el-Hattâb'tan nakletmektedir. Dolayısıyla burada bir problemin olması mantıki olarak da pek mümkün görülmemektedir.

Ömer b. el-Hattâb, Ebu Hüreyre'nin çok hadis rivayet ettiği kanısına varmış olmalı ki ona hadis rivayetini kesmesini aksi halde cezalandıracağını söylüyor. Bu durumu kabul etmeyip Ömer b. el-Hattâb'ın böyle bir şey yapmayacağını savunanlar bulunmaktadır. İbn Hazm (ö. 456/1064), bunlardan biridir. O, Ömer b. el Hattâb'ın genel olarak hadis rivayetini azaltma veya bir kısım insanlar için yasaklama ya da çok hadis rivayet edenlerin men edilip hatta hapsedilmesi eylemlerini gerçekleştirmediğini iddia etmektedir. Çünkü

³³⁹Zehebî, *el-Kâşif*, I, 440,441; İbn Hibbân, age, VI, 369; İbn Asâkir, age, XXI, 193,213; İbn Hacer, age, s.383.

³⁴⁰İbn Hacer, age, s.142; Zehebî, *el-Kâşif*, I, 248; İbn Hibbân, age, VI, 41.

³⁴¹Zehebî, *el-Kâşif*, I, 425; İbn Hacer, age, s.364; İbn Hibbân, age, III, 172; İbn Asâkir, age, XX, 106-122.

³⁴²İbn Hibbân, *Kitabu's-Sikât*, III, 172; İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimâşk*, XX, 110, 112.

³⁴³İbn Asâkir, age, 108,109.

³⁴⁴İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, s.364; İbn Hibbân, age, III, 172; İbn Asâkir, age, XX, 117.

³⁴⁵İbn Hacer, age, s.364; İbn Hibbân, age, III, 172; İbn Asâkir, age, XX, 108, 109, 117.

ona göre bu, aklen ve naklen mümkün olmadığı gibi böyle bir eylemde bulunmak da dini açıdan insanı tehlikeye sokar.³⁴⁶

Ömer b. el-Hattâb, hadisleri kabul etmiyor değildir. Geçen sayfalarda verilen örneklerle sergilendiği ve daha sonra serdedilecek kanıtlarda gözlemleneceği gibi onun hadislerle amel ettiği kesindir. Hz. Peygamber'in hayatta olduğu zamanlarda direkt ona tabi olmuştur. Hz. Peygamber'in vefatından sonra da uyguladığı hükümlerde daima “Kur’ân” ve “Hadis”i temel iki kaynak olarak dikkate almıştır. Zaten almış olduğu bütün bu önlemler de Ömer b. el-Hattâb'ın, Hz. Peygamber'den geriye kalan iki temel kaynağa verdiği önemi göstermektedir. Hadis, Hz. Peygamber'in sözü olması hasebiyle çok etkili bir enstrümandır. Bundan dolayı da istismar edilmeğe müsait olup din için çok tehlikeli bir araca dönüştürülebilir. İşte bundan dolayı da onun kontrollü bir şekilde arza tabi edilmesi zorunlu olabilir. Böyle bir durumda zaman zaman bazı kişiler için hadis rivayetinin yasaklanması veya azaltılması hadis karşıtlığı olarak algılanmamalıdır. Yoksa İbn Hazm'ın dediği gibi, bir müslümanın Rasûlullah'tan gelen hadisleri ortadan kaldırması söz konusu değildir.

İbn Hazm, hadis konusundaki tessebbüte en fazla reaksiyon gösterenlerdendir. Dolayısıyla bu konuyla ilgili her hadisi zikretmediği gibi, zikrettikleri hadisleri de sağlıklı saymayarak tenkide tabi tutmuştur.³⁴⁷ Yorumlarını çok dar bir mecra üzerinde geliştirerek tavizsiz bir görüntü oluşturmaktadır. Yer yer bu görüşler çerçevesinde, eğer Ömer b. el-Hattâb sünneti engelleme konusunda bir eylemde bulunmuşsa onun küfürle bile karşılaşacağı intibahını oluşturmaktadır.³⁴⁸ Her ne kadar Ömer. b. el-Hattâb'ı bu durumdan tenzih etmek için bazı mantıki önermeler oluşturmuşsa da bunların pek isabetli olmadığı görülmektedir.³⁴⁹ Tabir caiz ise İbn Hazm'ın felsefe yaparak konuyu biraz karmaşık hale getirdiği söylenebilir. Oysa bazı İslam alimlerinin de yaklaşımında bulunduğu gibi konu bir tedbir meselesi olup üstlendiği görev gereği bunu en iyi şekilde yapmak isteyen birisinin tercih ettiği bir metot

³⁴⁶İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd, *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, Tahkik: Ahmed Muhammed Şâkir, Beyrut, Daru'l-Âfâki'l-Cedîde, 1403/1983, II, 134-140.

³⁴⁷İbn Hazm, *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, II, 139.

³⁴⁸Age, II, 142.

³⁴⁹Age, II, 135-138.

uygulamasıdır.³⁵⁰ Ömer b. el-Hattâb'ın uyguladığı yöntem bu şekildedir. Bu yöntemin İslam dininin kurallarına uygun olup olmadığı tartışması elbette normal karşılanmalıdır. Fakat abartılı reaksiyonlar objektif yaklaşımları engelleyebilir.

Ebû Hüreyre'yi belli bir zamanda hadis rivayet etmekten men etmesi dolayısıyla Ömer b. el Hattâb'ı, hadisleri neredeyse bütünüyle ortadan kaldırmaya niyetli bir figür olarak sunmak ne kadar temelsiz ise ondan hadis konusunda duyarsız bir davranış sergileyerek Kur'ân'ın tamamen devre dışı kalması, aynı zamanda onun yerini sağlıklı veya sağlıklısız bir şekilde tedavüle sokulan hadislerin almasına göz yummasını beklemek de bir o kadar beyhudedir.

Mahmûd Ebû Reyze, Ebû Hüreyre için aşırı ifadeler kullanarak onun yalancı, uydurukçu vs. olduğunu belirtmektedir.³⁵¹ Dolayısıyla Ömer b. el-Hattâb'ın, Ebû Hüreyre hakkında uyguladığı bu yaptırımları çok değerli bulmaktadır. Fakat burada da bir yanlış söz konusu olabilir. Çünkü Ömer b. el-Hattâb, Ebû Hüreyre'yi mutlak olarak yalancı yahut da kötü niyetli birisi olarak görmemektedir. Ancak onun da bir insan olması hasebiyle bazı zaaflarının olabileceği ve bu yüzden bazı önlemler almanın kaçınılmazlığını düşünmüş gibi görünmektedir. Yine diğer taraftan Ebû Hüreyre'yi yanlış ve zaafa uğramaz kabul edenler de Ömer b. el-Hattâb'ın böyle bir tedbir alamayacağını düşündükleri için bu tür rivayetleri ya inkar ya da te'vil yoluna gitmişlerdir.³⁵²

Hz. Peygamber'in eşi Âişe bint Ebî Bekr, Ebû Hüreyre'nin çok hadis rivayet ettiğini düşünenlerden biridir. Bu durumu da uygun bulmadığını ifade edip şöyle dert yanmaktadır: "Ebu Hüreyre, yaptığını beğeniyor musun! Gelip odamın dibinde oturup Rasûlullah'tan hadis nakletmeye başlıyorsun. Bana da işittiriyorsun. Halbuki ben o zaman namaz kılıyorum ve sonra tesbihimi yapıyorum. Eğer tesbihle meşgul olmasam söylediklerinden reddettiğim olur. Unutma Rasûlullah senin gibi böyle hadisleri durmadan serdetmiyordu!"³⁵³ Âişe bint Ebî Bekr'in de Ebû Hüreyre'yi ikaz ederek çok hadis rivayet

³⁵⁰Biltacî, Muhammed, *Menhecû Ömer b. el-Hattâb fî t-Teşrî'*, Kahire, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 1390/1970/, s. 113,114; Nevevî, *Minhâc*, s. 329.

³⁵¹Ebû Reyze, Mahmûd, *Edvâu Ala's-Sünneti'l-Muhammediyye*, Kum, Müessesetü Ansâriyân, 1375/1995, s. 18, 19.

³⁵²Mehmet Görmez – Mehmet Emin Özafşar *Ebu Reyze ve Kitabı Üzerine*, İslamî Araştırmalar Dergisi, Ocak, 1991, Cilt 5, Sayı 1, s. 63-72.

³⁵³Buhari, Menâkib, 23; Müslim, Fedâilü's-Sahâbe, 160.

etmemesi gerektiğini çünkü Rasûlullah'ın da bu şekilde bir tavır sergilemediğini bildirmesi, Ömer b. el-Hattâb'ın haklı olduğuna bir kanıt olarak gösterilebilir. Bu hadisi tenkid edenler de vardır fakat ikna edicilikten uzaktır.³⁵⁴

Her şeyin mutlaka bir ölçüsü olmalıdır. İslâm dinine göre evren de Allah tarafından bir ölçü üzere yaratılmıştır.³⁵⁵ Ayrıca yine Kur'an'a göre insanlar bu ölçülü olma halini örnek alıp ölçünün bozulmaması için gayret etmelidirler.³⁵⁶ O halde bu ölçülü olma durumu hadis rivayeti için de geçerli olsa gerektir. Sabahtan akşama kadar mütemadiyen hadis rivayet etmenin bazı sakıncaları olabilir. Esasında her şeyi kıvamında yani en uygun halinde bırakmak gerekir.³⁵⁷ Bunun hem anlatan hem de dinleyenler açısından bir takım problemler doğurabileceği ihtimal dahilindedir.³⁵⁸ Sürekli hadis bombardımanına tutulmuş hissine kapılan bir şuuraltında nefret oluşması kaçınılmaz olabilir. Yine çok laf söyleyenin hele başkasından aktarıyorsa bazı hatalar içine düşmesi olasıdır.

Ebû Hüreyre hakkında şöyle rivayet edilmektedir: “Ebû Hüreyre, Âişe bint Ebî Bekr'in odasının önüne gelip oturmuş hadis rivayet ediyordu. Hadisleri rivayet ettikten sonra Âişe bint Ebî Bekr'e şöyle seslendi: “Ey bu odanın sahibesi! Söylediklerimde bir acaiblik sezdin mi?” Bunun üzerine Âişe bint Ebî Bekr namazını tamamlayıp ona şöyle cevap verdi: “Hayır, şu anda rivayet ettiklerinden yadırgayacağım bir şey bulamadım. Fakat unutma! Rasûlullah, böyle senin usulünde ve bu kadar çok hadis serdetmiyordu.”³⁵⁹

Kaynaklardan edinilen izlenime göre Ebû Hüreyre, kendisine bir konu hakkında sorulan bir soru üzerine değil her fırsatta hadis serdeden bir imaj oluşturmaktadır. Oysa eğer yeri ve zamanı geldiğinde hadis rivayetinde bulunmuş olsaydı bir takım itham ve yaptırımlara muhatap olmayacaktı. Çünkü önceki sayfalarda belirtilen örnekte olduğu gibi böyle bir durumda Ömer b. el-Hattâb kendisinden duyduğu hadisi üstelik şahit istemeden kabul etmiş ve ona göre hüküm ikame etmiştir. Demek ki Âişe bint Ebî Bekr gibi Ömer b. el-Hattâb'ın da amacı Ebû Hüreyre'nin makul sınırlar içinde kalarak hadis aktarımında

³⁵⁴İbn Adî, *el-Kâmil*, I, 95.

³⁵⁵ Furkan, 25/2; Kamer, 54/49; Ra'd, 13/8.

³⁵⁶ Rahmân, 55/7,8.

³⁵⁷ TDK, *Büyük Türkçe Sözlük*, <http://www.tdk.gov.tr/>, erişim tarihi: 19.11.2016, 22:54.

³⁵⁸ İbn Kesir, *el-Bidâye ve 'n-Nihâye*, XI, 376, 377.

³⁵⁹ Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, II, 607.

bulunması olduğu söylenebilir. Burada İbn Hazm'ın itirazları akla gelse bile ikna edicilikten ve tutarlılıktan oldukça uzak bir noktada duruyormuş görünümü oluşturmaktadır.

İbn Hazm, aslında biraz karışık gibi duran Fatma bint Kays rivayetinde Ömer b. el-Hattâb'ın yanıldığını ifade etmektedir.³⁶⁰ Ona göre Ömer b. el-Hattâb'ın sözüyle Fatma bint Kays'ın iddiası eşit olup biri birinden üstün değildir. Ayrıca Ömer b. el-Hattâb hatalı icthad yapmış olup Fatma bint Kays'ın dayanağı daha sağlamdır. İbn Hazm'ın bu görüşleri fevri gibi durmaktadır. Çünkü bu konuyu aktaran rivayetler bir araya getirildiğinde Ömer b. el-Hattâb'ın daha isabetli bir karar verdiği izlenimi oluşmaktadır.³⁶¹ Âişe bint Ebî Bekr de bu doğrultuda görüş belirtmiştir.³⁶² Bu olayda Fatma bint Kays'ın kesin olarak kaç talakla boşandığı tartışma konusu olmaktan ayrı, Rasûlullah'ın ona sağladığı barınmanın, kendisini boşayan kocanın kamu adına bir göreve gönderildiği ve maddi imkanlarının yetersiz olduğundan dolayı kocası adına yerine getirildiği bile söylenebilir. Dolayısıyla Hz. Peygamber tarafından isabetli görüşleri nedeniyle takdir edilmiş, kendi icthadlarına muvafık olarak ayetler inmiş, entelektüel bir kişi olan Ömer b. el-Hattâb ile Fatma bint Kays'ı birbirine denk iki müctehid gibi göstermek inandırıcılıktan uzaktır.³⁶³

Yahyâ b. Abdillâh babasından, Ebû Hüreyre'nin şöyle söylediğini nakletmektedir: “Çok hadis rivayet etmem Ömer b. el-Hattâb'ın kulağına gidince beni çağırıp şöyle dedi: “Seninle bir gün falancanın evinde Rasûlullah'la beraberdik hatırlıyor musun?” Ben, “Evet.” dedim, “Bunu bana neden sorduğunu da biliyorum.” Ömer b. el-Hattâb, “Niye soruyorum peki?” deyince ben dedim ki “Çünkü Rasûlullah o evde, “*Kim ki taammüden bana yalan isnad ederse cehennemde yerini hazırlasın.*” demişti.” O da “İyi o zaman ona göre hadis rivayet et.” dedi³⁶⁴ Ömer b. el-Hattâb'ın bu uyarıları bir sonuç vermemiş ve Ebû Hüreyre alışkanlığından vazgeçmemiş görünmektedir. Eğer Ömer b. el-Hattâb'ın bu uyarılarına kulak asmış olsaydı kuvvetle mihtemeldir ki bu yasaklamayla karşı kaşıya

³⁶⁰İbn Hazm, *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, II, 137.

³⁶¹Müslim, Talak, 36, 37, 38.

³⁶²Müslim, Talak, 40.

³⁶³Suyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, s. 100.

³⁶⁴İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XI, 371.

gelmemiş olacaktı. Zaten kendisi de Ömer b. el-Hattâb zamanında hadis rivayet etmekten yasaklanmış olduğunu onun vefatından sonra itiraf ederek şöyle diyor: “Eğer Halife Ömer zamanında böyle hadis rivayet etseydim kafamı koparırdı.”³⁶⁵

Ebû Hüreyre diyor ki “İnsanlar benim çok hadis rivayet ettiğimi söylüyorlar; eğer Bakara 159. Ayeti olmasaydı bu kadar çok hadis aktarmazdım, yine ben Rasûlullah’ın yanında karın tokluğuna dolaşırken onlar çarşıda pazarda ticaret yapıyor, mal mülk peşinde koşuyorlardı, bu yüzden onların işitmediğini işittim, ezberleyemediğini ezberledim, dolayısıyla tabî ki çok hadis aktaracağım.”³⁶⁶ Ebû Hüreyre’nin buna benzer birçok açıklaması mevcuttur. Yalnız bu savunmalar tam olarak tatmin edici olamamaktadır. Çünkü Ebû Hüreyre’nin hafıza gücüne ve ezber gayretine itiraz edilememektedir. Fakat Rasûlullah’ın yanında üç yıl kaldığını söylediğine göre onun adına rivayet edilen hadisler göz önünde bulundurulduğunda her gün ortalama beş ya da altı hadis ezberlemesi gerekir ki bunun imkansız olduğunu söylemek zor olmakla beraber mümkün olduğunu kabullenmek de kolay olmasa gerektir. Bu durum onun durmadan hadis rivayet etme alışkanlığıyla bir araya getirilince Ömer b. el-Hattâb’ın aldığı tedbirler makul karşılanmalıdır. Çünkü Ömer b. el-Hattâb, onu zaten ahlaksızlıkla itham etmiyordu. Bununla beraber kişiliğinin oluşturabileceği zaafıtan kaynaklanan, Âişe bint Ebûbekr’in de yadırgadığı gibi potansiyel hataların mevcut olabileceğini düşünmek sorumluluk gereğidir ki bu sorumluluğun da Ömer b. el-Hattâb tarafından yüklenmiş olduğu gözlemlenmektedir.

Ebû Hüreyre’nin hadis rivayetinde ölçüyü kaçırdığının anlaşılması sadece Ömer b. el-Hattâb ile Âişe bint Ebû Bekr’in tesbitiyle ortaya çıkan bir durumun olmadığı Ebû Hüreyre’nin kendini savunmasından ortaya çıkmaktadır. Bu demek oluyor ki bir çok çevreden eleştiriler geldiği için Ebû Hüreyre de kendini savunmak mecburiyetinde hissetmiş olmalıdır. Ömer b. el-Hattâb’ın uygulamasındaki isabet de böylece kendiliğinden daha belirgin bir hale gelmektedir.

Ebû Hüreyre, şayet Kur’ân’da: “İndirdiğimiz açık delilleri ve hidâyet yolunu kitapta onu insanlara apaçık göstermemizden sonra gizleyenler yok mu, işte onlara hem Allah hem de bütün lânet ediciler lânet eder.”³⁶⁷ Ayeti olmasaydı bu kadar hadis rivayet etmezdim

³⁶⁵ Zehebî, *Tezkiretü'l-Huffâz*, I, 7; *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, II, 601; İbn Kesîr, age, XI, 372.

³⁶⁶ Buhârî, İlm, 42 (118), İ'tisâm, 22; Müslim, Fedâilü's-Sahâbe, 160.

³⁶⁷ Bakara, 2/159.

demektedir.³⁶⁸ Fakat mezkur ayetin manasını bu şekilde yalnızca Ebû Hüreyre yorumlamış olmalı ki ondan başka kimse bu ayete dayanarak hadis rivayetinde bulunmamıştır. Eğer böyle bir manayı ihtiva ettiği açık olsaydı başta Ömer b. el-Hattâb olmak üzere sahâbenin ileri gelenleri herhalde bu ayetin gereğini yerine getirmekten kaçınmazlardı.

İbn Kesîr, Bakara 159. Ayetin tefsirini yaparken Rasûlullah'ın şöyle dediğini aktarıyor: “Kendisine bir ilim sorulduğunda onu saklayan kişiye, o bilgi ateşten bir gem olup ağzına vurulur.”³⁶⁹ Daha sonra da Ebû Hüreyre'nin, bu ayete dayanarak çok hadis rivayet ettiğini aktaran sözü yer alıyor. Doğrusu ayet okunduğunda ilk akla gelen, hadiste de bildirildiği gibi sorulan bir bilginin gizlenmesidir. Ayrıca ayetin geçmiş kitaplarda açıklanan ve Hz. Peygamber'in geleceğini de bildiren ilahî mesajların gizlenmesiyle ilgili olduğu bildirilmiştir.³⁷⁰ Bu da Ebû Hüreyre'nin korkmasını gerektiren bir durum olmadığı halde niye korktuğunu anlamayı zorlaştırmaktadır.

Bakara Sûresi 159. Ayeti tebliğ görevini zorunlu kılıp kılmadığı da tartışılmış, bu tebliğin de ölçülü ve yeterli olması gerektiği konusunda fikir belirtilmiş, önceki sayfalarda geçen Âişe bint Ebî Bekr'in Ebû Hüreyre'yi uyararak Rasûlullah'ın metodunu anımsatması, yine Halife Ebû Bekr b. Ebî Kuhâfe ile Ömer b. el-Hattâb'ın bu konudaki ölçülü tavırlarının baz alınması gerektiği savunulmuştur.³⁷¹

Ebû Hüreyre'nin kendisine yönelik çok hadis rivayet etme suçlamasına karşı yapmış olduğu savunma tam tatmin edici değildir. Bununla birlikte Ebû Hüreyre'nin Rasûlullah'tan öğrenmiş olduğu fazlaca bir yekûna ulaşan hadis birikimine sahip olduğu da yadsınamaz bir gerçektir. Zaman zaman kendisine kuşkuyla bakan insanların dahi onun hakkındaki bu gerçeği teslim ettikleri bilinmektedir.³⁷² Aynı zamanda hafızasının nisbeten daha güçlü olduğu ve yukarıda anlatmış olduğu diğer nedenlerden dolayı da çok hadis öğrenme imkanına sahip olduğu kabul edilemeyecek bir durum değildir.³⁷³ Fakat Âişe bint

³⁶⁸ İbn Adî, *el-Kâmil*, I, 94; İbn Kesîr, *Tefsîrul-Kur'ani'l-Azîm*, s. 225.

³⁶⁹ İbn Kesîr, *Tefsîrul-Kur'ani'l-Azîm*, s. 225.

³⁷⁰ Zemahşerî, Ebu'l-Kâsim Mahmûd b. Ömer, *el-Keşşâf an hakâiki gavâmizi't-tenzîl ve uyûni'l-ekâvîl fî vüçûhi't-te'vîl*, Tahkîk: Âdil Ahmed Abdü'l-Mevcûd – Ali Muhammed Muavviz, Riyâd, Mektebetü'l-Abikân, 1418/1998, I, 351;

³⁷¹ İbn Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, I, 73, 74.

³⁷² İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XI, 373.

³⁷³ Hâkim en-Nîsâbü'rî, *Müstedrek*, III, 581,582; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XI, 370.

Ebû Bekr'in de dediği gibi onun hadis aktarma stili ve aynı zamanda çokluğu ister istemez bir kuşku oluşmasına sebebiyet vermektedir.³⁷⁴

Ömer b. el-Hattâb'ın, Ebû Hüreyre'ye ve diğer kişilere uyguladığı yaptırımın gayesi dinin, dolayısıyla Kur'ân ve sahih hadisin korunmasına yöneliktir. Fakat daha sonra farklı mezhebî vs. oluşumlar kendi anlayış ve yorumlarına uymayan hadisleri rivayet ettiği için Ebû Hüreyre'yi ağır bir şekilde eleştirmiş, dayanak olarak da Ömer b. el-Hattâb'ın uygulamasını ortaya atmışlardır.³⁷⁵ Oysa iki eylem arasında hiçbir paralellik olmayıp hedefleri de farklıdır. Bu bakımdan Halife Ömer'in Ebû Hüreyre'ye karşı olan tutumuyla bunların karıştırılması hakikatin engellenmesi sonucunu doğurabilir. Çünkü kaynaklardan çıkarılan sonuç Ömer b. el-Hattâb'ın mani olmak istediği ya da reddettiği hadis değil onun aktarılma biçimi ve kalitesidir. Yoksa yukarıdaki sayfalarda defaatle belirtildiği üzere Ömer b. el-Hattâb, Ebû Hüreyre'den hadis kabul etmiş ve uygulamıştır. Ancak Ebû Hüreyre, belli sınırlar içinde hareket etmeyi başaramamış ve başta Ömer b. el-Hattâb olmak üzere birçok kişinin yadırgayacağı bir davranış içerisinde bulunmaya devam etmiştir.³⁷⁶ Bunun sonucunda da Ömer b. el-Hattâb zorunlu olarak ona yaptırım uygulamayı gündeme getirip uygulamıştır.

Ebû Hüreyre'nin çok hadis naklettiği için bazen bağlamı dışında yahut birbirinin yerine rivayetleri karıştırdığı iddiası da mevcuttur.³⁷⁷

Bükeyr b. Eşec, Büsr b. Saîd'den şöyle dediğini naklediyor: “Allahtan korkun ve hadisi dikkatli ezberleyin! Ebu Hüreyre ile oturduğumuz zaman onun Rasûlüllah'tan hadis rivayet ettiğini görüyoruz. Aslında bize Kâ'b el-Ahbâr'dan rivayet ediyor. Bazen Rasûlüllah'ın hadisini Kâ'b'danmış gibi söylüyor. Bazen Kâ'b'ın sözünü Rasûlüllah'ın hadisiymiş gibi anlatıp karıştırıyor.”³⁷⁸ Nakledilen bu rivayet kitabın muhakkiki Şuayb el-Arnâvût tarafından aynı sayfanın dipnotunda sahih olarak addedilmiştir.

Bu çalışmanın hedefi Ebû Hüreyre'nin yaşam hikayesini anlatmaya yönelik değildir. Bununla beraber Ebû Hüreyre'nin hadis alanıyla ilgili olması onun tanınmasını gerekli

³⁷⁴ Age, XI, 373.

³⁷⁵ Hâkim en-Nisâbü'rî, *Müstedrek*, III, 587.

³⁷⁶ Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, II, 601.

³⁷⁷ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XI, 376.

³⁷⁸ Zehebî, age, II, 606.

kılmaktadır. Çünkü onun üzerinden bazı şeylerin açıklanması mümkün olabilirse, Ömer b. el-Hattâb'ın hadis anlayışının da gözlerde netleşmesi daha kolay olabilecektir. İşte bu yüzden zaman zaman Ebû Hüreyre üzerinde incelemeler yapıp bir sonuca ulaşılması düşünülmüştür.

Ömer b. el-Hattâb, zaman zaman farklı nedenlerden dolayı valilerini değiştirdi.³⁷⁹ Görevden aldığı valilerden birisi de Alâ b. Hadramî (ö. 21/642) idi. Kendisinden habersiz Farslılara karşı başarısız bir deniz seferi düzenlediği için onu görevden alıp yerine Ebû Hüreyre'yi atamıştır.³⁸⁰ Bu olayda önemli olan Ebû Hüreyre'nin valilik yapabileceğine güvenilerek bu göreve atanmasıdır. Demek ki Ömer b. el-Hattâb, Ebû Hüreyre'ye karşı kişisel bir husumet içerisinde olmadığı gibi ona karşı olumsuz duygular da beslemiyordu. Ancak bu, Ömer b. el-Hattâb'ın her hangi birine sonsuz itimad ederek onun farklı alanlarda hata yapmasına göz yumacağı veya din için gerekli gördüğü bazı tedbirleri almayı düşündüğünde bu tedbirleri uygulamaya mani olanları cezalandırmayacağı anlamına gelmemektedir.³⁸¹ Kaynaklardan elde edilen bilgilere göre Ebû Hüreyre, biraz miskin, kendini fazla taşıyamayan, sürekli başkasının yardımıyla geçinmeyi dert edip önemsemeyen, çok konuşan dolayısıyla sabahtan akşama kadar hikayeci bir gezgin gibi durmadan hadis anlatan, insanlar tarafından fazla önemsenmeyen bir profil çizmektedir.³⁸² Ancak Ömer b. el-Hattâb'ın onu valilik makamına uygun görmesi bu konudaki oluşmuş fikirlerin biraz revize edilmesini gerekli kılmaktadır. Evet yukarıdaki bilgiler hemen hemen bütün sahih kabul edilen kaynaklarda aktarılmaktadır. Fakat Ömer b. el-Hattâb'ın onu vali olarak atadığı bilgisi de hiç kimse tarafından itiraz edilmeyen kesin bir bilgi olarak ortadadır.³⁸³ Tabii ki onun vali olarak atanmasında Ömer b. el-Hattâb'ın valilik anlayışının da etkisi söz konusudur ve belki de bir deneme yapmıştır. Her ne kadar daha sonra valilikten azledilmişse de bu onun vali olabileceği gerçeğini ortadan kaldırmamaktadır. Nitekim daha sonra Mervan b. Hakem'in (ö. 65/685) onu kendi yerine vali olarak

³⁷⁹İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, LX, 16; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ* (*Siyeru Hülefâi'r-Râşidîn*), s. 98; *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, II, 601,602; Halife b. Hayyât, *et-Târih*, s. 153, 154.

³⁸⁰Belâzürî, *Fütûhu'l-Buldân*, s. 111, 112; İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XI, 387.

³⁸¹Halife b. Hayyât, age, s. 122, 135, 153, 154; Zehebî, age, II, 601,602, 612; İbn Kesir, age, XI, 370, 371, 386.

³⁸²Zehebî, age, II, 591, 592, 608, 609, 611, 613, 614; Müslim, *Fedâilü's-Sahâbe*, 160; İbn Kuteybe, *Te'vilü Muhtelifi'l-Hadis*, s. 92; İbn Kesir, age, XI, 381.

³⁸³Belâzürî, age, s. 111, 112.

Medine'ye vekil olarak bıraktığı da bilinmektedir.³⁸⁴ Yalnız o zaman da Ebû Hüreyre hakkında bir takım mîzahî denilebilecek, yadırganan davranışlar içinde olduğunu gösteren rivayetler, anlatılmaktadır.³⁸⁵ Buradan bir çıkarsamada bulunmak gerekirse hülâsa ne Ebû Hüreyre, yalancı, iftiracı, ne dediğini bilemeyen bir serseri; ne de Ömer b. el-Hattâb durup dururken gereksiz yasaklar koyan, insanları baskı altında tutup hoşlanmadıklarının faaliyetlerini yasaklayıp onları yeri geldiğinde keyfe ma yeşa hapseden bir diktatördü. Yapılan; yüksek öngörüye sahip, başarılı, kudretli ve rivayetlere göre de bir o kadar kendisini işine adanmış, mütevazî bir devlet adamının öncelikle Kur'ân'ı koruma ve hadisin Kur'ân'a karışmadan, Hz. Peygamber'e isnadı kesinleştirilen, geçmiş dinlerin rivayetlerinden arınmış, uydurma sözlerle karışmamış, sahih bir şekilde muhafaza edilip her ikisiyle de amel edilmesini sağlamaktır. İşte Ömer b. el-Hattâb'ın hadis anlayışı da budur. Bu uğurda başarıya ulaşmak için hatır gönül dinlememiş ve gereğini yerine getirmekten çekinmemiştir. Şurası da bir gerçektir ki Ömer b. el-Hattâb'ın uygulamalarına muhatap olmuş olanlar, daha sonra onun hakkında incitici, hakaret veya şikayet içeren nitelermelerde bulunmamışlardır. Daha doğru bir ifade ile bu çalışmanın çerçevesinde yapılan araştırmalar da böyle bir duruma rastlanmamıştır. Denilebilir ki onun gücü karşısında insanların bu şekilde davranması normaldir. Böyle bir iddia gerçek olsa bile yalnızca onun sağlığında geçerli olabilir, ölümünden sonra Ömer b. el-Hattâb'ın engelleyici bir fonksiyonunun olduğunu düşünmek inandırıcılıktan uzaktır.

Ömer b. el-Hattâb şöyle diyor: “Kim ki bir hadis duyar da o hadisi tam duyduğu gibi aktarır ve onunla amel ederse muhakkak o selamete ermiştir.”³⁸⁶ Bu cümle Ömer b. el-Hattâb'ın hadis ile ilgili görüşleri hakkında bir başka ipucu vermektedir. Ömer b. el-Hattâb'ın belki bu konuda nicelik değil nitelik aradığı söylenebilir. Muhammed b. İdris eş-Şafî (ö. 204/820), Mâlik (ö. 179/795)'in kuşkulandığı hadisleri terkettiğini söylemiştir.³⁸⁷ Yine Mâlik'in; ilim, çok rivayet etmekle değil, ancak Allah'ın kalplere koyduğu nur ile olur, dediği rivayet edilmektedir.³⁸⁸

³⁸⁴Zehebî, age, II, 614.

³⁸⁵Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, II, 614.

³⁸⁶Ebû Zür'a, *Tarîhu Ebi Zür'a ed-Dimeşkî*, II, 545.

³⁸⁷Kâdî İyâz, *el-İlmâ*, s.218.

³⁸⁸Age, s.217.

Abdullah b. Mes'ud, kalbi Kur'an'la doldurmak gerektiğinden bahsetmektedir. Ayrıca hadis yazarken çok dikkatli olmak gerektiğinden, bunlara israiliyyat karıştırılmaması gerektiğinden geçmiş muharref dinlerde olduğu gibi bu yazıların Kur'an'ın yerine ikame edilebileceği tehlikesinden söz etmektedir.³⁸⁹

2.3.4.2 Ka'b el-Ahbâr'ın Rivayetten Men Edilmesi

Tam adı Ebû İshâk Ka'b b. Mâti' b. Heynû el-Himyerî el-Yemânî (ö. 32/652) olup tabiîndendir. Aslen Yemenli olup Halife Ebû Bekr b. Ebî Kuhâfe zamanında Müslüman olmuş, Halife Ömer b. el-Hattâb'ın hilafetinde Yemen'den Medine'ye gelmiştir.³⁹⁰ İslam'a girmeden önce Yahûdî idi.³⁹¹

Ömer b. el-Hattâb'ın, kendisinden öğüt istediği ve tavsiyelerine uyduğu iddia edilmiştir.³⁹² Fakat bu inandırıcılıktan uzaktır. Çünkü bu hadisenin anlatıldığı rivayetin senedinde problem vardır. Rivayette geçen bir ifade ayete ters düştüğü için aynı kitabın dipnotunda belirtilmiştir.³⁹³ Senet zincirinde bulunan Muhammed b. Amr, Yahyâ b. Maîn'e göre hadisi hüccet kabul edilemez diye nitelendirilmektedir.³⁹⁴ Kaldı ki Ömer b. el-Hattâb'ın rivayetler konusundaki tutumu çok açıktır. Şayet bir topluluk içinde oturulduğu esnada bir anlık samimi bir sohbette bulunulmuşsa buna, Ömer b. el-Hattâb onun tavsiyelerine uydu demek ne derece doğru olabilir?

Ka'b el-Ahbâr, Tevrat'ı çok iyi bildiği için israiliyyat denilen havadisi aktarmakta idi.³⁹⁵ Ka'b el-Ahbâr ve Vehb b. Münebbih'in (ö. 114/732) bu ümmete eski kitaplardan aktardıklarının doğru olup olmadıkları, tahrif edilip edilmedikleri, sağlam mı uydurma mı

³⁸⁹ Hatîb el-Bağdâdî, *Takyîdu'l-İlm*, Tahkîk: Sa'd Abdulgaffâr Ali, Kahire, Dâru'l-İstikâme, 1429/2008, s. 58.

³⁹⁰ Zehebî, *Tezkiretü'l-Huffâz*, I, 52; İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, I, 151.

³⁹¹ Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, III, 489.

³⁹² Mehmet Yaşar Kandemir, *Kâ'b el-Ahbâr*, İstanbul, DİA, 2001, XXIV, 1-3.

³⁹³ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 49.

³⁹⁴ Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, VI, 136.

³⁹⁵ Age, III, 490.

olup olmadıkları belli değildir. Dolayısıyla Allah bu ümmete o rivayetlerin sağlıklı olanını denk getirsin diye dua eden İbn Kesîr (774/1301) bir olguya işaret etmektedir.³⁹⁶

Ömer b. el-Hattâb'ın mensup olduğu din adına taşıdığı kaygılardan dolayı hadis rivayetlerini kontrol altına almak ve ravilerini sorgulamak istemesi yine bu meyanda geçmiş dinlerden aktarılan ve aynı zamanda tahrif edilmiş bilgileri havi olduğundan kuşku duyulan nakillere yasaklama getirmesi İslâm'ın ruhuna uygun bir tavır olarak görülebilir. Nitekim Rasûlüllah'ın da zaman zaman benzer kaygılar taşıdığı gözlemlenmiştir. Buhârî'de Ebû Hüreyre ve Ebû Saîd el-Hudrî, Hz. Peygamber'in; *"Ümmetim, kendinden önceki bozuk ve tahrif edilmiş sistemleri adım adım, kulaç kulaç taklit etmeden kıyamet kopmaz."* buyurdu. Denil di ki *"Ya Rasûlellah! Bunlar Farslar ve Rumlar mıdır?"* O zaman O: *" Kim olacak, işte onlar."* Dedi ve yine bir başka sefer: *"Sizden öncekilerin bozulmuş tahrif edilmiş sünnetlerine mutlaka tabi olacaksınız. Hatta onlar bir hayvan deliğine girseler siz de öyle yapacaksınız."* buyurmuştu. Kendisine, Yahudi ve Hristiyanları mı kastettiği sorulunca: *"Başka kim olacak?"* diye cevap verdi.³⁹⁷ Burada kesin olarak gerçekleşecek bir olayın haberini vermekten ziyade bir uyarı yapıldığı kuvvetle muhtemeldir.

Yukarıda aktarılmış olan hadis değerlendirilecek olursa sanki Ömer b. el-Hattâb'ın düşündüğü önlemlerin dayanak bulduğu bir temel mesabesindedir. Eğer bu konuda gereken dikkat gösterilmezse Müslümanların her alanda, belki farkına varmadan başka inanış ve uygulamaları taklit edip onlara tabi olmaları tehlikesi vurgulanmıştır. İbn Hacer el-Askalânî, Farslar ve Rumlar'ın anılması siyasi yönetim alanında ve insanlar arasında uygulanan hükümlere yönelik taklidin onlardan alınacağına, yine dini konularda, usul ve fîrûa ait meselelerde de Yahûdî ve Hristiyanların taklit edileceği endişesine yönelik bir çıkarsama yapılabileceğine işaret ediyor.³⁹⁸ İşte bu büyük bir tehlike olarak algılanmıştır. Zaten Ömer b. el-Hattâb'ın en büyük endişesi önceki din mensuplarının yolundan gidip, tıpkı onların yaptığı gibi dini tahrif ederek ilahî niteliğini bozmaktır. Çünkü Yahûdî ve Hristiyanlar kendi dinlerinin buyrukları gereği ellerinde bulunan ilahi metinleri muhafaza ederek onlardan yararlanma yerine neredeyse tamamına yakını kendi oluşturdukları ve

³⁹⁶ İbn Kesir, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Beyrut, Dâru İbn Hazm, 1420/2000, s.1398.

³⁹⁷ Buhârî, İ'tisâm, 14.

³⁹⁸ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, III, 3273.

kutsadıkları sözlü veya yazılı literatüre tabi olmuş ona göre dini kuralları belirleme yoluna gitmişlerdir.³⁹⁹ O halde bunun bir tehlike olarak kabul edilmesi ve Ömer b. el-Hattâb'ın rivayetler konusunda hassas davranıp bir takım endişeler taşıması doğal kabul edilmelidir.

Hiz. Peygamber'in öğretisinde yetişmiş olan Ömer b. el-Hattâb duyduğu bu kaygılar adına hiç beklemeden bazı adımlar atmaya karar vermiştir. Bu doğrultuda önce Kur'an'ı cem etmeyi sonra hadisleri Kur'an'a karıştırmadan kontrollü ve sağlıklı bir şekilde tedavülde tutmayı hedeflemiş olduğu da çok belirgindir. Hadisin Kur'an'a karışmasını; uydurma ve eski dinlerden rivayet edilen tahrifata uğramış rivayetlerin de hadislere karışmasını önlemek için büyük çaba sarfettiği ortadadır. Bu itibarla almış olduğu tedbirlerden bir tanesi de bazı kişilerin kontrolsüz ve çokça yapmış oldukları hadis rivayetini yasaklamak dışında israiliyyat denilen önceki dinlerden nakledilen tahrifata uğramış olma ihtimali çok fazla olan ehâdisin nakledilmesini yasaklamak olmuştur. Bu bağlamda rivayet yasağı koyduğu kişilerden birisi de Kâ'b el-Ahbâr'dır.⁴⁰⁰

Ömer b. el-Hattâb, Kâ'b el-Ahbâr'ın ehâdis rivayetini yasaklamış ve O'nu uyarmıştır. Sâib b. Yezîd'den şöyle söylediği rivayet ediliyor: "Ömer b. el-Hattâb'ın, Ebû Hüreyre'ye; ya Rasûlullah'tan hadis aktarmayı terk edersen ya da seni Devs memleketine sürerim, yine Ka'b el-Ahbâr'a ya hadis ve israiliyyat rivayet etmekten vazgeçersen ya da seni maymunlar ülkesine sürerim, dediğini duydum."⁴⁰¹

Ömer b. el-Hattâb'ın, Ebû Hüreyre ve Ka'b el-Ahbâr'ı ikaz ederek rivayeti kesmeleri talimatı vermesi hadis çevrelerinde çokça bahsi geçen bir olay olmakla beraber yukarıdaki rivayet tanınmış hadis kitapları tarafından tercih edilmemiştir. Bunun nedenleri üzerinde durmak ayrı bir çalışmanın konusu olabilir. Fakat bu rivayet üzerinde yapılan tetkikleri yukarıda arz edip bu haberin sıhhatli olduğu vurgusu yapılmış ayrıca senet tahririnin çıkarılarak ayrıntılı olarak gösterilmesi bir zorunluluk olarak addedilmiştir.

Ömer b. el-Hattâb, Rasûlullah'ın huzuruna geldi. Dedi ki "Bir Yahûdî arkadaşına uğramıştım. Bana Tevrat'tan bazı özlü sözler yazdı. Onları size arz etmemi ister misiniz?"

³⁹⁹ Heyet, *Karşılaştırmalı Dinler Tarihi*, Ankara, MEBy, 2010, s. 117,118; Bakara, 2/79; Al-i İmrân, 3/70, 78; Maide, 5/15.

⁴⁰⁰ Burada "ehadis" kelimesi özel olarak, Hiz. Peygamber'in hadislerinin dışında nakledilen israiliyyatı ifade etmektedir. Bu yüzden, olduğu gibi kullanılmıştır.

⁴⁰¹ Ebû Zûr'a, *Tarîhu Ebi Zûr'a ed-Dimaşkî*, II, 544; Zehebî, *Siyeru A'lami'n-Nübelâ*, II, 602.

Rasûlullah memnun olmadığı için yüz ifadesi değişti. Ömer b. el-Hattâb'a, "Allah sana akıl versin, görmüyor musun Rasûlullah memnun olmadığı için yüz ifadesi değişti." dediler. Bunun üzerine Ömer b. el-Hattâb, yaptığıının yanlış olduğunu anlayıp, "Rab olarak Allah'a, din olarak İslam'a, rasûl olarak Muhammed'e inanıp razı oldum." dedi. Bunu duyan Rasûlullah sevindi ve: "*Nefsim yed-i kudretinde olan Allah'a yemin olsun ki eğer Musa sizin aranızda olsaydı her halde O'na inanır beni terk eder ve sapıttırınız. Ancak ümmetlerden benim payıma düşen ümmet sizsiniz, elçilerden sizin payınıza düşen Rasûl de benim.*" buyurdu.⁴⁰²

Ali Şehristânî (ö.1967) diyor ki bu olaydan Ömer b. el-Hattâb çok etkilenmiş ve bu yüzden ileride halife olduğunda, Allah'ın dinini tahrif ediyorsunuz ve geçmiş dinlerde olduğu gibi Kur'an'a alternatif rivayetler oluşturuyorsunuz diye bir takım yasaklar ihdas etmiştir.⁴⁰³ Rasûlullah'ın hadislerini "*Mişna*"ya benzetmiştir.⁴⁰⁴ Şehristânî'nin bu iddiası için temel bulmak kolay değildir. Çünkü Ömer b. el-Hattâb'ın hadislerle amel ettiği ve onları İslam'ın temel kaynaklarından biri olarak gördüğü gayet açıktır.⁴⁰⁵ Dinin ana kaynaklarının korunması faaliyeti bu örnek de dahil olmak üzere bir çok kaynakta görülmektedir ki Hz. Peygamber tarafından başlatılmıştır.⁴⁰⁶ Dolayısıyla onun halifesinin de inanmış olduğu Peygamber'inin yolundan gitmesinde şaşırılacak bir durum görülmemektedir.

Sahih hadis denildiğinde o hadisin içeriğinin sahihliğine işaret edilmediği senet denilen bölümdeki ravi zincirinin sıhhatinden bahsedildiği bilinmektedir.⁴⁰⁷ Bu yüzden de kimi zaman eleştiriler yapılmış bunların içinde bazen şiddeti yüksek olanlara da rastlanılmıştır.⁴⁰⁸ Yine bir hadisin Hz. Peygamber'in ağzından çıkan lafızlarla mı aktarılmalı yoksa aynı manaya gelen başka ifadelerle aktarılsa da olur mu konusunda İslam alimleri arasında ihtilaflar vardır.⁴⁰⁹ Bütün bunlar göz önünde bulundurulursa hadisler

⁴⁰² Abdürrezzâk, *Musannef*, X, 313; Ali Şehristânî, *Men'u Tedvini'l-Hadis*, Müessesetü Ansâriyân, 1422/2002, s.22.

⁴⁰³ Age, s.23,24.

⁴⁰⁴ Age, s.24.

⁴⁰⁵ İbn Cevzî, *Menâkibü Emîri'l-Mü'minîn Ömer b. el-Hattâb*, s.114; Nesâî, *Âdâbi'l-Kudât*, 11.

⁴⁰⁶ Buhârî, *İ'tisâm*, 14, 25.

⁴⁰⁷ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadis*, s. 11, 12; Meyâncî, *Mâ lâ Yese'u'l-Muhaddise Cehlüh*, s. 11.

⁴⁰⁸ Ebû Reyve, *Edvâu Ala's-Sünneti'l-Muhammediyye*, s.7.

⁴⁰⁹ Meyâncî, age, s. 8.

konusunda Ömer b. el-Hattâb'ın kullandığı metod ve aldığı tedbirlerin makul olduğu ortaya çıkar.

2.3.4.3 İbn Mes'ûd, Ebû Derdâ ve Ebû Zer'in Hapsedilmesi

Abdullah b. Mes'ûd, ilk Müslümanlardandır, altıncı sırada Müslüman olduğunu söylenmektedir.⁴¹⁰ Mekke'den Habeşistan'a ve daha sonra da Medine'ye yapılan hicretlere katılmıştır.⁴¹¹ Übey b. Kâ'b ile beraber Rasûlullah tarafından Kur'ân'ı hakkıyla okuyanlardan olduğu ilan edilmiştir.⁴¹² Ebû Mûsâ el-Eş'arî, Medine'ye geldiğinde Abdullah b. Mes'ûd'u annesiyle birlikte sürekli Rasûlullah'ın evinde gördüğü için onu Ehl-i Beyt'ten sanmıştı.⁴¹³ Ömer b. el-Hattâb Ammâr b. Yâsir'i, Kûfe'ye emir olarak gönderdiğinde Abdullah b. Mes'ûd'u da ona vezir ve insanlara muallim olarak göndermiş, ikisini de överek Abdullah b. Mes'ûd'un ilimle dolu olduğunu bildirmiştir.⁴¹⁴ Medine'de vefat etmiştir.⁴¹⁵

Ebû Derdâ (ö. 32/652), Medineli olup Bedir yahut Uhud Gazvesi'nden sonra Müslüman olduğu söylenir.⁴¹⁶ Fakîh, âkil ve bilgin bir kişi olarak bilinmiş, Rasûlullah tarafından Selmân-ı Fârisî ile kardeş yapılmıştır.⁴¹⁷ Hâfız olup Halife Ömer tarafından Dimaşk'a kadı olarak atandığı da söylenen Ebû Derdâ, Osman b. Affân'ın halifeliği sırasında Dimaşk'ta vefat etmiştir.⁴¹⁸

Ebû Zer el-Gıfârî (ö. 32/653), ilk Müslümanlardandır, Gıfâr kabilesine mensup olup 5. Sırada İslama girdiği söylenir.⁴¹⁹ Müslüman olduktan sonra Rasûlullah tarafından kavmine tebliğ için geri gönderildiği, orada tebliğine devam ederken Rasûlullah'a hicret emri

⁴¹⁰ İbn Abdilberr, *el-İstiâb fî Esmâi'l-Ashâb*, I, 592.

⁴¹¹ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XI, 250; İbn Abdilberr, age, I, 592.

⁴¹² Age, I, 594.

⁴¹³ Buhârî, *Fedâilu's-Sahâbe*, 27, Meğâzî, 74; Müslim, *Fedâilu's-Sahâbe*, 110.

⁴¹⁴ İbn Abdilberr, age, I, 595.

⁴¹⁵ İbn Kesîr, age, XI, 252; İbn Abdilberr, age, I, 596.

⁴¹⁶ Age, II, 394.

⁴¹⁷ Zehebî, *Tezkiretü'l-Huffâz*, I, 24; İbn Abdilberr, age, II, 394.

⁴¹⁸ Age, II, 394, 395.

⁴¹⁹ Zehebî, *Tezkiretü'l-Huffâz*, I, 17; *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, II, 46; İbn Abdilberr, age, II, 399.

verilince onun da Medine'ye hicret ettiği kaydedilir.⁴²⁰ İri yarı, heybetli ve gösterişli birisidir.⁴²¹

Hız. Peygamber, tarihin tanıklık ettiği bir toplum yetiştirmişti. Kendisiyle beraber yaşayan bu toplumu oluşturan insanlara “Sahâbe” ismi verilmişti.⁴²² Tabiidir ki her toplumda olduğu gibi burada da bazı özelliklerinden olsa gerek bir kısmı diğerlerine göre ileri gelenler olarak kabul edilebilecek nitelikte idi. İşte o ileri gelenlerden üçü de yukarıda kısaca tanıtımı yapılan kişilerdi. Yapılan çalışmanın amacından sapmaması için kişilerin tanıtımını, ancak konuya sağlayabileceği katkı kadar yapmak zorunluluğu vardır. Bu itibarla Ömer b. el-Hattâb'ın bu üç kişiyle hadis rivayeti konusunda arasında geçen hadiseyi anlatarak bu çerçevede kaynaklardan derlenilen malzemelerin el verdiği ölçüde meseleye bir açıklık kazandırmak yerinde olacaktır.

Hız. Peygamber, Ömer b. el-Hattâb'ın dini konularda ashâbının içinde en disiplinli, en dikkatli ve en ciddi kişi olduğunu söylemektedir.⁴²³ Bu ciddiyet onun yaratılışından gelen bir hususiyet olmalıdır. Çünkü onun biyografisini anlatan eserlerde İslam'a girmeden önce de işini iyi yapan biri olarak vasıflandırıldığı kaydedilmektedir.⁴²⁴ Bu ciddi yaklaşım sebebiyle doğru bildiği yolda giderken önüne çıkan engelleri de kaldırmaya kararlı bir görüntü oluşturmaktadır. Eğer yaptığına doğru olduğu konusunda düşünüp ve belkide istişare edip bir sonuca ulaşmışsa adaleti gereği kimseye tolerans göstermemiştir. Bu sebeple yukarıda adları zikredilen üç önemli sahâbî, Ömer b. el-Hattâb'ın Rasûlullah'tan rivayet edilen hadisleri azaltın talimatına uymadıkları için onun tarafından ta'zir edilmişlerdir.

İbrâhîm b. Sa'd babası vasıtasıyla dedesinden şöyle dediğini rivâyet ediyor: “Ömer b. el-Hattâb: “Rasûlullah'tan ne kadar da çok hadis rivayet ediyorsunuz?” diyerek Ebû Zer el-Gıfârî, Abdullah b. Mes'ûd ve Ebû Derdâ'ya çıkıştı.”⁴²⁵ Ya da başka bir tarikle yine

⁴²⁰Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, II, 46. İbn Abdilberr, *el-İstîâb fî Esmâi'l-Ashâb*, II, 399.

⁴²¹Zehebî, *age*, II, 50.

⁴²²İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 293.

⁴²³Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, III, 262.

⁴²⁴İbn Cevzî, *Menâkibü Emîri'l-Mü'minin Ömer b. el-Hattâb*, s. 15.

⁴²⁵Ebû Zûr'a, *Târihu Ebi Zûr'a ed-Dimaşkî*, II, 545; Zehebî, *Tezkiretu'l-Huffâz*, I, 7; *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, II, 345.

İbrâhîm b. Sa'd babasından naklediyor: "Ömer b. el-Hattâb, ölçüsüz ve çok hadis rivayet ediyorsunuz diye Ashâb'tan bazılarını hapsedti ki onların arasında Abdullah b. Mes'ûd ve Ebû Derdâ da vardı."⁴²⁶

İbn Asâkir, İbrâhîm b. Sa'd'ın babasından naklettiği hadisin farklı tariklerini eserine almıştır.⁴²⁷ Bazı tariklerde Ömer b. el-Hattâb'ın bu üç sahabîyi hapsedtiği, bu hapsin kimisine göre onları hadis rivayetinden men ettiği yahut Medine'den dışarı çıkmalarına müsaade etmediği anlamına geldiği, kimisine göre ise bir evde hapsedtiği şeklindedir.⁴²⁸ Halife Ömer zamanında hapishane olmadığı için onları hapsedti demek yani hadisten men etti demektir diye açıklama yapan da vardır.⁴²⁹

Halife Ömer'in Abdullah b. Mes'ud'u takdir edip beğendiğini söyleyerek ona karşı böyle bir muamelede bulunamayacağını iddia edenler vardır⁴³⁰ Ebubekir Sifil de doktora tezinde, bu rivayetin birçok tarikini serdedip tahricini yapıp sonuç itibariyle muzdarip olduğunu, ayrıca bu değerli üç sahâbiye Ömer el-Hattâb'ın böyle bir muamelede bulunmayacağını savunmaktadır.⁴³¹ Oysa Ömer b. el-Hattâb, önceki başlıklarda örneklerini sunduğumuz gibi bundan başka birçok sahâbiye de yeri geldiğinde eğer gerekiyorsa benzer muameleleri yapmaktan çekinmemiştir. Nitekim *el-Kâmil*'de bazı nedenlerle bu hadis tenkide tabi tutulmuş fakat sayfanın dipnotunda sahih olduğunu belirten ve aynı yorumu yapan İbn Hacer'den alıntı yapılmaktadır.⁴³² Ayrıca Şuayb el-Arnâvût da tahkikini yaptığı *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*'da dipnot olarak rivayetin ricalinin sika olduğunu belirtmektedir.⁴³³

Ömer b. el-Hattâb, Rasûlullah'tan hadis rivayetinin azaltılmasını onun yerine hadislerle amel edilmesini tavsiye etmektedir.⁴³⁴ Ömer b. el-Hattâb, hadislerle amel etmeyip yerli

⁴²⁶ Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisul Fâsıl Beyne'r-Râvî ve'l-Vâî*, s. 553; Kâdî İyâz, *el-İlmâ*, s. 217.

⁴²⁷ İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimâşk*, XLVII, 141, 142.

⁴²⁸ Age, XX, 141, 142; Kâdî İyâz, age, s. 217; Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, II, 345.

⁴²⁹ Râmeihürmüzî, age, s.553; Kâdî İyâz, age, s. 217.

⁴³⁰ Mehmet Görmez – Mehmet Emin Özafşar, *Ebu Reyve ve Kitabı Üzerine*, İslâmî Araştırmalar Dergisi, Ocak, 1991, Cilt 5, Sayı 1, s. 63-72; İbn Hazm, *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, II, 142.

⁴³¹ Ebubekir Sifil, *Hiz. Ömer'in Sünnet Anlayışı*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya, 2006, s. 109-126.

⁴³² İbn Adî, *el-Kâmil*, I, 82.

⁴³³ Zehebî, age, II, 345.

⁴³⁴ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XI, 372.

yersiz aktaranların, ola ki hadisleri bağlamından çıkarıp ruhsat verilmiş konuların inceliğini gözetmeden ve belki bazen galat bir şekilde hatalı aktarım yapabileceklerinden korktuğu için bu yola başvurmuş olabilir.⁴³⁵ İbn Kesîr'in bu yorumu kaynaklarda geçen Ömer b. el-Hattâb hakkındaki malumatla uyuşmaktadır.

Zehebî (ö. 748/1374), Ömer b. el-Hattâb'ın hadis anlayışını değerlendirirken şöyle diyor: “Zannımca Halife Ömer hadisi azaltın demek istiyordu. Bu konuda Ebû Hüreyre'nin dışındakilere de böyle bir mecburiyet getirmişti. Bu, Halife Ömer'in hem kendisi için hem de başkaları için tercih ettiği bir yoldur. Şuna kesin kanaat getirmen gerekir ki Ömer b. el-Hattâb'ın devletinde ölçüsüzce ve kontrolsüzce çokça hadis rivayet edildiği vakit, bütün doğruluklarına, adil oluşlarına, senet zincirine ihtiyaç duyulmamasına rağmen o insanlar bundan men edilirdi. Fakat şunu unutmamak gerekir ki bu kadar çok senet zincirine rağmen zamanımızda dinin usul ve furûu konularında bile garip, münker, zayıf, uydurma, batıl ve uygunsuz hadisler rivayet edilmektedir.”⁴³⁶

Ömer b. el-Hattâb'ı, hadisin kontrollü bir şekilde rivayet edilmesini arzu ediyor diye eleştirenler bazı şeyleri göz ardı ediyor olabilirler. Ondan asırlar sonra gelip Kur'ân'ın iki kapak arasında Mushaf şeklinde tesbit edilip çoğaltılıp, şehirlere, beldelere hatta köylere kadar yayılmış; hadisler tasnif edilip kitaplar halinde eksikliğiyle fazlasıyla bir araya getirilmiş ve her iki temel kaynak da yerli yerine oturmuş olduğu bir zamanda henüz bunların neredeyse ilk adımlarının atıldığı bir dönemin sorumluluğunu unutarak abartılı eleştiriler yapmak ciddiye alınmaktan uzaktır.

Hiz. Peygamber'den sonra Ebû Bekr b. Ebî Kuhâfe ve Ömer b. el-Hattâb'ın yönetici olmalarının Müslümanlık adına bir şans olarak addedilmesi hiç de abartılı görünmemektedir. Çünkü bu gün eğer Kur'ân ve nisbeten hadisler sağlıklı bir şekilde tesbit edilmiş bir halde ise bunda özellikle Ömer b. el-Hattâb'ın çok büyük rolünün olduğu ortadadır. Onun bu sıkı uygulamaları olmadan fitne devri olarak da anılan daha sonraki devrelere geçilmiş olması halinde özellikle hadislerin aktarılmasında bu günden çok daha büyük problemlerin yaşanıyor olabileceği kuvvetle muhtemeldir.

Eleştirme ve sorgulama yapma doğal bir davranış şeklidir. Bundan dolayı geçmiş zamanda yaşamış olan ve büyük kabul edilen kişiler de sorgulanmalıdır. Onlar da zaman zaman açık

⁴³⁵ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XI, 371.

⁴³⁶ Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, II, 601,602.

ve ağır bir dille ravileri eleştirmişlerdir. Mesela şöyle bir rivayet belki bu konuyu anlatmaya yeter: Haddesena Mahmud b. Ğaylane, Haddesena Ebû Yahya el-Himaniyyu, o, Ebû Hanîfe'yi şöyle derken duyduğunu söyledi: "Câbir el-Cu'fi'den daha yalancı, Atâ b. Ebî Rabâh'tan da daha faziletli bir ravi görmedim."⁴³⁷ Fakat bu rivayetin altına Tirmizî, Cârûd'dan onun da Veki''den şöyle duyduğunu ekliyor: "Câbir el-Cu'fi olmasaydı Kûfe ehli hadissiz kalırdı ve yine Hammâd olmasaydı Kûfe ehli fıkıhsız kalırdı."⁴³⁸

Meselelere kesin çizgilerle yaklaşarak siyahla beyazın arasında bir de grinin olduğunu unutmak çözümsüzlük oluşturarak insanları çıkmaza sokabilir. Bu yüzden yukarıdaki örnek dikkate alınacak olursa bir kişi veya bir mesele hakkında herkesin aynı düşünmesinin mümkün olamayacağı görülmelidir. Bunula beraber yeri geldiğinde özellikle kamu otoritesinin birlik ve beraberliği sağlayabilmek, kuşkulanan bazı yıkıcı ve bozucu akımların tahribatlarını önlemek adına uygulamaya sokacağı kesin önlemler anlayışla karşılanmalıdır. Çünkü bu da eşyanın tabiatına uygun bir durum olup yeri geldiğinde zorunluluk ifade eder. Böyle bir noktada kamu otoritesinin toleranslı ve gevşek davranması zafiyet olarak ortaya çıkar ki telafi edilmesi mümkün olmayan sonuçların doğmasına yol açabilir. Bu aynı zamanda adaleti sağlamanın da gereğidir. İşte Ömer b. el-Hattâb'ın yapmış olduğu da budur ve bunun içindir ki onun yaptırımlarına muhatap olanlar dahil neredeyse hiç kimse yaptıklarının yanlış olduğunu savunmamaktadırlar. Aksine onun yönetiminden ve adaletinden övgüyle bahsetmektedirler.⁴³⁹

Adaleti ve düzeni sağlayıp Hz. Peygamber'in getirmiş olduğu dinin orijinalliğinin bozulmaması için Ömer b. el-Hattâb, arkadaşlarıyla da istişare ederek bazı programlar oluşturup uygulamaya koymuştur.⁴⁴⁰ Bu meyanda mensubu ve aynı zamanda halifesi olduğu Müslümanlık için çok büyük önemi haiz olan, Rasûlullah'tan nakledildiği iddia edilen sözler için de kendi usulüne göre bazı uygulamalar geliştirip yürürlüğe sokmuştur.⁴⁴¹ Burada gözden kaçırılmaması gereken bir realite olarak adaletin ve düzenin sağlandığı yerde bazı kesimlerin zaman zaman canının yanabileceği düşünülmelidir. Fakat

⁴³⁷ Tirmizî, İlel, s. 609.

⁴³⁸ Tirmizî, İlel, s. 609.

⁴³⁹ İbn Sa'd, Tabakât, III, 345; Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, I, 382; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, II, 455.

⁴⁴⁰ Hayrettin Karaman, *Hz. Ömer*, <http://www.hayrettinkaraman.net/>, Erişim Tarihi: 29.12.2016, 21: 53.

⁴⁴¹ Muhammed Biltâcî, *Menhecü Ömer b. el-Hattâb fi't-Teşri'*, s. 70.

normatif olarak uygulanan bu tedbirler eğer amaca hizmet edebiliyorsa herkesin takdir ve desteğini sağlayabilir. Bu noktadan olmak üzere yukarı sayfalarda bahsedilen Abdullah b. Mes'ûd'un yaptırımlara muhatap olmasına karşın Ömer b. el-Hattâb'a desteğini bildirmesi çok çarpıcı bir durum olarak ortaya çıkmaktadır.⁴⁴² Ebu Zer el-Ğıfarî de isimleri yanında anılınca, Rasûlüllah, Ebû Bekr b. Ebî Kuhâfe ve Ömer b. el-Hattâb'tan başkasına sena eylemezdi.⁴⁴³

Ömer b. el-Hattâb'ın hadislere karşı olduğu için bu tür eylemler içinde olduğunu ve bir takım uygunsuz niyetler dolayısıyla bu şekilde davrandığını iddia edenler, bu sanılarına kanıt oluşturabilecek belgeleri sunamamaktadırlar.⁴⁴⁴ Oysa başta Ömer b. el-Hattâb olmak üzere halifelerden hiçbiri hadise karşı olup ve amaçları da hadisi ortadan kaldırmak değil bilakis, hadislere bir şey karışmaması, tedlis tehlikesi, cahil, münafık, facir Arapların hadis uydurmaması için tedbir almaktı.⁴⁴⁵

Bilimsel çalışmalar yapılırken savunma stratejisine göre tavır alınmamalı, gerçek neyse o ortaya konmaya çalışılmalıdır. Fakat yukarıda zikredilen rivayet, bazen bir eserde Ömer b. el-Hattâb'a saldıranlar tarafından abartılı ve bağlamından çıkarılarak kullanılmaya çalışılmıştır.⁴⁴⁶ Ya da O'nu savunmak veya mezhepsel refleks adına inkar edilme yoluna gidildiği izlenimi oluşmuştur.⁴⁴⁷ Oysa bu Ömer'in yoludur, yeri gelince valileri azleder mallarını böler, onlara talimnameler yazar ve böylece mülkün temelini sağlam tutardı.

2.3.4.4 Valilere Hadisi Azaltın Talimatının Verilmesi ve Karaza b. Ka'b Rivayeti

Halife Ömer valilerini sıkı kontrol altında tutuyordu. Gördüğü eksiklikleri bildiriyor ve düzeltmeleri talimatını da veriyordu.⁴⁴⁸ Halktan kendisine ulaşan şikayetleri ciddiye alıyor

⁴⁴²İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, II, 103 (6984)

⁴⁴³İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimâşk*, XLIV, 377.

⁴⁴⁴Şehristânî, *Men'u Tedvîni'l-Hadis*, s. 33.

⁴⁴⁵İbn Kuteybe, *Te'vilü Muhtelifi'l-Hadis*, s. 89, 90.

⁴⁴⁶Şehristânî, *age*, s. 21- 33.

⁴⁴⁷İbn Hazm, *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, II, 139.

⁴⁴⁸Buhârî, *Libâs*, 25 (5828, 5829, 5830); Ali Ahmed Hatîb, *Ömer b. el-Hattâb*, s. 312, 313.

ve bir halife sorumluluğuyla inandığı sistemin adalet anlayışına bağlı kalarak icraatını sürdürüyordu. Bir şehrin “Emîr”i adına göndermiş olduğu talimatlar da herkesi kapsıyordu.⁴⁴⁹ Bir gün hutbeye çıkıp şöyle söylediği rivayet edilir: “Ey Allahım sen şahitsin ki ben şehirlere yöneticiler tayin ediyorum. Bu yöneticileri oranın halkına haksız vergi koysun, mallarına el koysun, onları aşağılasın, işleriyle ilgilenmesin, onlara zulmetsin diye göndermiyorum. Onlara Allah’ın Kitabını ve Rasûlüllah’ın sünnetini öğretsinler, adaleti dağıtsınlar, problemlerini çözsünler diye gönderiyorum. Çözemedikleri problemleri de bana arz etmelerini bekliyorum”⁴⁵⁰

Ömer b. el-Hattâb, valilere Kur’ân’ı ve hadisleri insanlara öğretmelerini emrediyor ve bunu çok önemsiyordu. Hadislerin öğretilmesi demek Hz. Peygamber’in sünnetinin halka belletilmesi anlamı taşımaktadır. Kur’ân’ın ve hadisin öğretilmesinde tercih ettiği metod ise onları öğrenerek, iyice hazmederek, benimseyip onlarla amel ederek bu aktiviteyi tamamlamalarıdır. Vara yoğa, yerli yersiz ağzına ve aklına geldiği her yerde bir tekerleme gibi değil, yeri ve zamanı geldiğinde bağlamından koparmadan, eksiklik veya fazlalık yapmadan dikkatli bir şekilde aktarılması konusuna riayet edilmesini ve gerekirse valilerin bu konuda önlem almasını istiyordu. Çünkü bu onun benimsediği bir davranış biçimidir. Kendisinin de Kur’ân ve hadisi tedebbür ederek öğrendiği ve onlardan öğrendiklerini yaşamında uyguladığı rivayet edilmektedir. Oğlu Abdullah şöyle nakletmektedir: “Ömer b. el-Hattâb, Bakara suresini on iki yılda ta’lim ve tedebbür etti. Ne zamanki onun ta’limini başarıyla tamamladı, bundan dolayı bir deve kurban etmişti.”⁴⁵¹

Müracaat edilen kaynaklar, Ömer b. el-Hattâb’ın hadisi benimsemeyip onunla amel etmeyen, mümkünse onu ilga edip ortadan kaldırmaya çalışan bir profil çizmediğini te’yîd etmektedirler. Aksine buraya kadar serdedilen örnekler bunun tam tersini ortaya koyacak bilgileri sunmaktadırlar. Daha sonraki sayfalarda da yine Ömer b. el-Hattâb’ın, Hz. Peygamber’e ve onun buyruklarına ne kadar önem verip boyun eğdiğini gösteren veriler arz edilecektir. Dolayısıyla Ömer b. el-Hattâb’ın hadis anlayışına bakarak o anlayışı kafalarındaki şablona uyduramayanlar onu hadis yasaklayıcısı olarak takdim edebilirler. Fakat biraz önce değinildiği gibi kaynakların sunularına göre bu bir yanılgıdan öteye

⁴⁴⁹İbn Hacer, *Fethu’l-Bâri*, III, 2584.

⁴⁵⁰Taberî, *Târîhu’t-Taberî*, IV, 204.

⁴⁵¹Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ (Siyeru Hülefâi’r-Râşidîn)*, s. 81.

geçmemektedir. İşte yukarıda arzedilen rivayete göre Ömer b. el-Hattâb, yöneticilerine Kur’ânı ve hadisleri ki bu aynı zamanda Hz. Peygamber’in yolunu ifade etmektedir, halka öğretmelerini istemektedir. Yalnız bu öğretim süreci kantitatif bir sonuca ulaşmak amacıyla yapılmamalıdır.⁴⁵² Çünkü onun tercihi bu yönde değildir.

Hadisleri geri planda bırakarak ortadan kaybolması maksadını taşıyan bir plana sahip değilse ve böyle bir bulguya da rastlanamıyorsa o zaman Ömer b. el-Hattâb’ın niyeti ne olabilir? Bu sorunun yanıtının doyurucu olabilmesi adına Hz. Peygamber’in uygulamasından bir örnek takdim etmek isabetli görülebilir. Ebu Katâde rivayetinde şöyle diyor: “Rasûlullah’ın şu şekilde konuşuyor olduğunu duydum: *“Sizi uyarıyorum! Benden ölçüsüzce çok fazla hadis rivayet etmenizden sakındırıyorum!”*”⁴⁵³ Buradaki ifadeler, hadis rivayetinin yasak olmadığını fakat ölçülü davranmak gerektiğini vurgulamaktadır. Ölçüsü iyi ayarlanmamış bol hadis rivayetinin olaki Kur’ân eğitimi ve hıfzı üzerinde olumsuz bir etki oluşturabileceği düşünülmüş olabilir. Bu savı destekleyebilecek bir rivayet Mâlik b. Ubâde’den aktarılmaktadır. O, Rasûlullah’ın şöyle söylediğini naklediyor: “*Kur’ân öğrenmeniz sizin için daha çok gereklidir. Oysa siz büyük bir iştahla benden hadis nakletmeyi istiyorsunuz. Buna rağmen kim benden iyice belleyerek bir hadis öğrenmişse onu rivayet etmesinde bir sakınca yoktur. Fakat kim ki bana bir yalan iftira ederse yani benim adıma hadis uydurursa cehennemde yerini hazırlasın.*”⁴⁵⁴ Bu rivayetlerin zikredilmesinden sonra Ömer b. el-Hattâb’ın hadis anlayışının Hz. Peygamber’in hadis anlayışına paralel olduğunu iddia etmek hiç de abartılı bulunmamalıdır.

Ömer b. el-Hattâb, valilere mektup yazarak hadis rivayetini ölçülü bir şekilde kontrollü olarak yaptırmalarının talimatını vermişti. Şöyle diyordu: “Sizi Ümmet-i Muhammed’e onların derisini yüzersiniz, kanını emip sömüresiniz diye yönetici yapmadım. Ancak onlara namaz kıldırasınız, aralarında hakla hükmedesiniz, adalet dağıtasınız diye gönderdim. Onları toplayıp aşağılamayın, suçsuz yere dövüp kırbaçlamayın, hapsetmeyin! Onlardan sürekli haberiniz olsun asla onları unutup hallerinden gafil olmayın. Onları Kur’ân’a teşvik

⁴⁵² Vikipedi, *Kantitatif Araştırma Yöntemi*, tr.wikipedia.org, Erişim Tarihi: 28.11.2016.02:23.

⁴⁵³ Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisul Fâsıl Beyne’r-Râvî ve’l-Vâî*, s.558.

⁴⁵⁴ Buhârî, *Târîhu’l-Kebîr*, VII, 301,302; Taberânî, *Mu’cemü’l-Kebîr*, XIX, 296; Râmeihürmüzî, *age*, s. 172; Ebû Zûr’a, *Târîhu Ebi Zûr’a ed-Dimaşkî*, s. 268, 269.

edin, Kur'ân'dan soyutlamayın. Rasûlüllahtan hadis rivayetini ölçülü yapıp azaltın, gözüm üzerinizdedir!"⁴⁵⁵

Ömer b. el-Hattâb'ın hadisi azaltıp Kur'ân'ı iyice yerleştirmeye çalışmasına itiraz edip hadisin Kur'ân'ı açıkladığını dolayısıyla hadissiz Kur'ân olamayacağını iddia edenler haklı gibi görünmekle beraber, meselenin iyice irdelenip genişlemesine analiz edilmesinden sonra yanılabilirlerinin kuvvetle muhtemel olduğu ortaya çıkabilir.⁴⁵⁶ Çünkü eğer Kur'ân varsa açıklamaya ihtiyaç olur, onun için önce Kur'ân'ı yerleştirip muhafaza etmek daha akıllıca gibi durmaktadır. Yine Kur'ân'ı açıklayacak olan hadisin içerik ve senedinin problemsiz olması temel şarttır. Yoksa mesela; "Kim baklayı kabuğuyla yerse Allah, onun kadar bir derdi ondan giderir, ya da patlıcan her derde devadır."⁴⁵⁷ türünde ki Hz. Peygamber adına uydurulmuş olma ihtimali çok yüksek olan hadislerin Kur'ân'ı nasıl açıklayabileceği merak konusudur. Bu itibarla Ömer b. el-Hattâb'ın hadisleri kontrollü bir şekilde rivayetinin gerçekleşmesini sağlayarak sağlıklı olanının yaşayabileceği bir mekanizma kurması daha isabetli görünmektedir.

Karaza yahut Kurza b. Ka'b (ö. 41/661), Halife Ömer tarafından on kişilik bir muallim heyeti olarak Irak'a yani Kûfe'ye gönderilenler içerisindeydi.⁴⁵⁸ Oraya giderken Ömer b. el-Hattâb tarafından Medîne'nin dışına kadar uğurlandılar. Olayı Karaza b. Ka'b şöyle aktarıyor: "Ömer b. el-Hattâb bizi muallim olarak Kûfe'ye gönderirken Medîne'nin çıkışına kadar uğurladı. Sonra bize şu soruyu sordu: "Sizinle beraber buraya kadar niçin yürüdüm biliyor musunuz?" Biz de: "Bizi onurlandırmak için." dedik. Ömer b. el-Hattâb, "Size nasihatim var. Bakın siz öyle bir kavme gidiyorsunuz ki onlar Kur'ân'ı çok okuyup sanki arılar gibi uğulduyorlar. Sakın ola ki onlara haddinden fazla ölçüsüzce hadis rivayet edip de Kur'ân'dan soğutmayın. Gözüm üzerinizdedir ona göre!" dedi."⁴⁵⁹ Karaza b. Ka'b diyor ki oraya gittikten sonra bizden hadis rivayet etmemizi istediklerinde Ömer b. el-Hattâb'ın hadisi azaltmamızı istediğini söyledim.

⁴⁵⁵Taberî, *Târîhu't-Taberî*, IV, 204.

⁴⁵⁶Şehristânî, *Men'ü Tedvîni'l-Hadîs*, s. 21-33.

⁴⁵⁷Zehebî, *Telhîsü Kitâbi'l-Mevzûât*, Tahkîk: Ebû Temîm Yâsir b. İbrâhim b. Muhammed, Riyad, Mektebetü'r-Rüşd, 1419/1998, S. 242,244.

⁴⁵⁸İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-Gabe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*, s. 1007.

⁴⁵⁹İbn Mâce, *Mukaddime*, 3; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl*, XXIII, 565; Dârimî, *Sünen-ü Dârimî*, I, 328, 329; Râmezhürmüzî, *el-Muhaddisul Fâsıl Beyne'r-Râvî ve'l-Vâî*, s.553; Zehebî, *Tezkiretu'l-Huffâz*, I, 7.

Ebû Mûsâ el-Eş'arî'ye nisbet edilen bir rivayet de vardır. Hemen hemen yukarıdaki anlatımın aynısı olup onunla örtüşmektedir.⁴⁶⁰

Ömer b. el-Hattâb, sahâbenin ve diğer Müslümanlar'ın, hadis rivayetinde aşırı gitmeleri sebebiyle, hata yapabileceklerinden ve Kur'ân hıfzını terk edeceklerinden endişe ediyordu.⁴⁶¹ Bu konuda haksız da sayılmazdı. Çünkü Hz. Peygamber'in getirmiş olduğu bu son dinden önce gelen ve semavî olup aynı kökten geldiği kabul edilen diğer dinlerin başına gelenler onu haklı çıkarmaktaydı. Eğer onlar kendi peygamberlerine gelen ilahi mesajları titizlikle kaydedip koruyabilselerdi, ayrıca o mesajları peygamberlerin ve ileri gelenlerin diğer sözlerinden tamamen ayırabileselerdi, o kutsal kitaplar orijinalliğini muhafaza etmiş bir şekilde mevcut olabilecekti. Hz. Peygamber'in getirdiği dine göre her ne kadar onların tedavülden kalktığı ve ilga edildiği bilinse de yine de o kitapların orijinal bir şekilde muhafaza edilmiş olmasından en fazla Müslümanlar fayda görebilirdi. Çünkü Kur'ân'da, geçmiş kitapların içinde beyan edilen, bu güne dair bilgi verebilecek ve Hz. Peygamber'i te'yd edecek veriler olduğu bildirilmektedir.⁴⁶²

Hz. Peygamber'in, İslâm'ın peygamberi olması hasebiyle yetkili kılınmış olması ve sözlerinin bağlayıcılığının bulunması Kur'ân'da belirtilmektedir.⁴⁶³ Bununla birlikte her ne kadar böyle bildirilse de Kur'ân'la Hz. Peygamber'in sözleri arasında bir fark bulunduğu kesindir. Mesela, ona iman etmiş mü'minler namazlarında kıraat zorunluluğunu yerine getirmek için Kur'ân yerine Hz. Peygamber'in sözlerinden yani hadislerden okumak isteseler namazın rükünleri yerine getirilmediği için yapılan ibadet geçersiz olur.⁴⁶⁴ Elbetteki Hz. Peygamber'in sözleri bağlayıcı olup hüküm ifade etmektedir.⁴⁶⁵ Ancak ana kaynağın Kur'ân olduğu belirlenmiş olup, bunun için de bizzat Rasûlullah tarafından ayrı bir şekilde kayda alınıp yazdırılmış ve hadislerle karışmaması için titiz davranılmıştır.⁴⁶⁶

⁴⁶⁰İbn Kesîr, *el-Bidâye ve 'n-Nihâye*, XI, 372.

⁴⁶¹Zehebî, *Tezkiretu 'l-Huffâz*, I, 6.

⁴⁶²Saff, 61/6.

⁴⁶³Necm, 53/ 3,4; Haşr, 59/7.

⁴⁶⁴Mevsilî, Abdullah b. Mahmûd b. Mevdûd, *el-İhtiyâr li Ta'lîli'l-Muhtâr*, Ta'lik: Mahmûd Ebû Dakîka, Kahire, Mektebetü veMatbaatü Mustafâ el-Bâbî el-Halebî, 1370/1951, I, 56.

⁴⁶⁵Necm, 53/ 3,4; Haşr, 59/7.

⁴⁶⁶Buharî, *Fedâilu'l-Kur'ân*, 4.

İslâm'da sistemin Kur'ân üzerine kurulduğu, hadislerin de onu açıklama ve onda bildirilmemiş olanı belirleme noktasında bir fonksiyon içerdiği, aynı zamanda bağlayıcı da olduğu görülmektedir.⁴⁶⁷ Ne var ki Kur'ân'ın şekli, biçimi, seçilen sözcükler tamamen Allah'a aittir. Yine peygamberlik görevine başlama komutu Kur'ân ayetiyle verilmiştir.⁴⁶⁸ İnsanları neye çağıracağı bu çağırışı nasıl yapacağı da Kur'ân ayetleriyle belirtilmiştir.⁴⁶⁹ O halde öncelikli olarak Kur'ân'ın bellenmesi ve muhafazası gereklidir. Hz. Peygamber'in metodu da budur.⁴⁷⁰ O'na inanmış ve onun vefatından sonra, bıraktığı devleti yönetebilecek birkaç kişiden biri olabilen Ömer b. el-Hattâb'ın da bu yolda yürümesi garipsenmemelidir. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in öğretisinde yetişmiş olan Ömer b. el-Hattâb da kendi sorumluluğu gereği Kur'ân'ın korunup orijinalliğini kaybetmeden insanların hayatında yerini alması için gereğini yapmıştır. Bunu yaparken amaç hiçbir zaman hadisleri hafife alıp ortadan kaldırmak değildir. Aksine onları da sağlıklı bir şekilde tedavüle sokmak ve gereğiyle amel etmek niyeti çok belirgindir.⁴⁷¹

Sâib b. Yezîd, Ömer b. el-Hattâb'ın şöyle dediğini duydum diyor: “Sizin yapmış olduğunuz hadis faaliyeti faydalı bir aktivite değildir. Yine sözlerinizi de hayırlı görmüyorum. İnsanlara durmadan hadis aktarıyorsunuz. Bunun sonunda da insanlar birbirleriyle yarışır gibi, falan bana böyle rivayet etti, filan bana şöyle rivayet etti diyerek gününü geçiriyor. Allah'ın kitabını neredeyse tamamen unutup hiç ilgilenmiyorsunuz. Sizin eğer kendisiyle kaim olacağınız bir şey varsa o öncelikle Allah'ın Kitabı olmalıdır. Onunla ayakta kalın. Yoksa oturun durun. O zaman da Kur'ân'ı terk edip sağlam sahte demeden bir kıssacı gibi durmadan rivayet etmiş olursunuz ve kelamınız en faydasız kelam olur, hadisinizden de bir fayda bir hayır hasıl olmaz.”⁴⁷²

İslâm Dininin karşısında yer alıp onun gelişmesini kendi varlıkları için bir tehlike olarak görenler, Kur'ân'ın cem edilip muhafaza altına alınarak bir kitap şeklinde çoğaltılmasına şahit oldukları zaman, ilk fırsatta hadisler üzerinde oyun oynayıp onların arasına İslâm'ın

⁴⁶⁷ Nahl, 16/44; Haşr, 59/7.

⁴⁶⁸ Müddessir, 74/1-5.

⁴⁶⁹ Nahl, 16/125.

⁴⁷⁰ Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisul Fâsıl Beyne'r-Râvî ve'l-Vâî*, s. 172.

⁴⁷¹ Ebû Zür'a, *Tarîhu Ebî Zür'a ed-Dimaşkî*, II, 545.

⁴⁷² Age, I, 269.

ana gayesine uygun olmayan ve onu bozmaya matuf hadisler üreterek veya var olan hadislere ekleme veya çıkarma yaparak içlerindeki öç alma duygusunun saikiyle harekete geçtiler.⁴⁷³ Osman b. Affân'ın halifeliğinin ikinci altı yıllık bölümünde ya da onun h. otuz beşinci yılda katledilmesiyle birlikte fitne hareketinin de ortaya çıktığı savı, genel bir kabul görmektedir.⁴⁷⁴ Bunun Ali b. Ebî Tâlib devrinde yaşanan Cemel ve Sıffin Vakalarından sonra başladığı da hemen hemen herkes tarafından kabul edilmektedir.⁴⁷⁵ İşte bu fitne hareketinin başlamasıyla hadislerle ilgili ortaya çıkabilecek potansiyel tehlike olan hadis uydurma, var olan hadis üzerinde değişiklik yapma vb. faaliyetler de kendini göstermeye başlamıştır. Din adına büyük bir tehlike oluşturabileceği mümkün olan bu faaliyetler karşısında kaygı duyan insanlar, Ömer b. el-Hattâb'ın ve ondan önce de Ebû Bekr b. Ebî Kuhâfe'nin ne denli önemli bir işlev gördüklerini daha iyi anlamış olmalıdır.⁴⁷⁶

Ömer b. el-Hattâb'ın öneri ve girişimleriyle Kur'ân'ın cem edilerek iki kapak arsında Mushaf şekline getirilmesi ve sonra Osman b. Affân tarafından çoğaltılması Kur'ân üzerinde oluşabilecek tahrifat tehlikesini ortadan kaldırmıştır. Fakat Ömer b. el-Hattâb'ın büyük bir avantaj teşkil eden dirayetli kişiliği ve din adına uyguladığı adalet ve disiplin, hadisler için sürdürdüğü sağlamlaştırma politikası tam meyvelerini verecek iken hayatının sona ermesi işin rengini değiştirmiştir.⁴⁷⁷ İslâm'ın sahip olduğu toprakların muazzam bir şekilde çok kısa süre içerisinde geometrik olarak artması, mevzubahis olan tedbirleri daha da artırarak ciddiyetle uygulamasını gerektirirken tam tersi olmuş ve gittikçe Ömer b. el-Hattâb'ın sağladığı o disiplin gevsemeye başlamıştır. Târihî olarak geriye doğru bakıldığında Ömer b. el-Hattâb'ın Rasûlullah'tan aldığı ilham ile kendi kişiliğinin gerektirdiği davranış biçiminin harmanlanmasıyla ne kadar isabetli önlemler aldığı ve bu bağlamda O'nun hadis anlayışının da yine o kadar sağlıklı olduğunun düşünülmesi gerçekçilikten uzak olmasa gerektir. Eğer bu düşüncenin abartılı olduğu iddia edilirse bu iddiaya temel bulmak pek kolay görünmemektedir.

⁴⁷³Dârekutnî, *ed-Düa'fâ ve'l-Metrûkîn*, s. 9.

⁴⁷⁴Mehmet Yaşar Kandemir, *Mevzû Hadisler*, Ankara, Ayyıldız Matbaası, 1980, s. 31.

⁴⁷⁵Age, s. 32.

⁴⁷⁶Talat Koçyiğit, *Hadis Tarihi*, s.105.

⁴⁷⁷İbn Cevzî, *Menâkibü Emîri 'l-Mü'minîn Ömer b. el-Hattâb*, S. 220.

Ömer b. el-Hattâb valilerine birçok şey hakkında talimat veriyordu. Bunların sözlü talimat yanında mektuplar şeklinde yazıldığı ve bazısının kayıtlarda geçtiği bilinmektedir.⁴⁷⁸ Bu mektupların ve sözlü talimatların hepsinin hadis rivayeti üzerine olmadığı ancak çok az bir kısmının hadisi azaltmaları doğrultusunda verilen talimatları içerdiği kaynakların taranmasıyla ortaya çıkmış olmaktadır. Diğer talimatlar da valilerin uygulamalarının tarif edildiği ve bunlarda da hükümetin diğer işlerinde olduğu gibi Kur'ân ve Hadis'ten elde edilen hükümlere göre uygulamaların yapılması istenmektedir.⁴⁷⁹ Yoksa Ömer b. el-Hattâb hadisi ortadan kaldırıp uygulamasını engelleme niyetinde değildir. Bunun aksine ortaya atılan görüşler, inanılması mümkün olmayan, hiçbir geçerli belgeye de dayanmayan temelsiz bir iddia olmaktan öteye gidememektedir.

2.3.5 Hz. Ömer'in Hadis Konusunda Çok Güvendiği İsimlerden Birkaçı

İnsanlar için kendisine tamamen güvenip dayanacağı bazı arkadaşlar seçmek ve güvenebileceği kişileri tanımak yaratılıştan gelen bir melekedir. İşte Ömer b. el-Hattâb'ın da bu türden güvendiği insanlar olmuştur. Fakat burada daha çok hadis rivayeti açısından kendisine itimad ettiği isimlerden bahsedilecektir.

2.3.5.1 Ebû Bekr b. Ebî Kuhâfe (ö. 13/634)

Ömer b. el-Hattâb'ın Hz. Peygamber'den sonra en fazla güvenip tabi olduğu kişi Ebûbekir b. Ebî Kuhâfedir. Hz. Peygamber'in sağlığında da ona saygı duyduğu bilinmektedir.⁴⁸⁰ Benî Saîde Sakîfesi'nde Ebû Bekr b. Ebî Kuhâfe'yi halife olarak öneren, seçilmesini sağlayan ve ona ilk biat eden de Ömer b. el-Hattâb'tır.⁴⁸¹

Ebû Bekr b. Ebî Kuhâfe'nin hadis konusundaki tavırları, Ömer b. el-Hattâb'la neredeyse tıpatıp aynıdır.⁴⁸² Bu yüzden ondan sadır olan rivayetlere güvenip onun uygulamalarını bir delil olarak kabul etmiş ve Rasûlüllah'tan sonra ona uymuştur.⁴⁸³

⁴⁷⁸Ali Ahmed Hatîp, *Ömer b. el-Hattâb*, s. 512; İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, XLIV, 277, 279.

⁴⁷⁹Ali Ahmed Hatîp, *age*, s. 512.

⁴⁸⁰İbn Asâkir, *age*, XLIV, 431, 435.

⁴⁸¹İbn İshâk, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, II, 717.

⁴⁸²Talat Koçyiğit, *Hadis Tarihi*, s.105.

2.3.5.2 Âiše bint Ebî Bekr (ö. 58/678)

Hz Peygamber'in eşi olan Âiše, Ümmü'l-Mü'minîn'dir.⁴⁸⁴ Çok aktif bir kişiliğe sahip olup hadisin kaynağının da en yakınında bulunması hasebiyle 2000'den fazla hadis rivayet etmiştir.⁴⁸⁵ Özellikle kadınları ilgilendiren veya ailevî ve mahrem konularda onun hadisleri neredeyse yegane kaynaklık oluşturmaktadır.⁴⁸⁶

Ömer b. el-Hattâb, Âiše'nin hadis rivayetine güvenmiş, tereddüt ettiği konularda onun hakemliğine başvurmuştur. Âiše de Ömer b. el-Hattâb'ın güvenilir olduğunu belirtmiştir, bununla birlikte ashâbın diğer bireyleri gibi onun da rivayet ettiği hadislere veya pratikteki uygulamalarına istidrâk yaptığı olmuştur.⁴⁸⁷

Abdullah b. Ömer, Ömer b. el-Hattâb'ı şöyle derken duyduğunu söylemektedir: “Hacda Cemrelere taş atıp traş olduğunda cinsel birleşme ve güzel koku hariç her şey helal olur.”⁴⁸⁸ Fakat bu haber Âiše'ye ulaşınca şöyle dedi: “Cinsel birleşme hariç her şey helal olur. Çünkü ben bu durumda iken Rasûlullah'a güzel koku sürmüştüm.”⁴⁸⁹

2.3.5.3 Ali b. Ebî Tâlib

Ömer b. el Hattâb'ın hadis konusunda en güvendiği insanlardan biri de Ali b. Ebî Tâlib'dir. O'na danışıp istişare eder, nasihatini dinlerdi.⁴⁹⁰ Ali b. Ebî Tâlib de Ömer b. el-Hattâb'a saygı duyar, sever ve kendisine destek verirdi.

⁴⁸³ İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimâşk*, XLIV, 259.

⁴⁸⁴ Ahzâb, 33/6.

⁴⁸⁵ Suyûtî, *Tedribu'r-Râvî fî Şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, II, 677.

⁴⁸⁶ Müslim, Hayz, 88; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, Tahkîksiz, V, 1547; Zerkeşî, *el-İcâbe*, s.146,147; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, I, 84, 85.

⁴⁸⁷ Müslim, Cenâiz, 23.

⁴⁸⁸ Beyhakî, *Sünenü'l-Kübrâ*, X, 135.

⁴⁸⁹ Zerkeşî, age, s. 152; Beyhakî, age, X, 136.

⁴⁹⁰ İbn Abdilberr, *el-İstîâb fî Esmâi'l-Ashâb*, II, 49, 59; Beyhakî, age, XII, 134, 135; Abdürrezzâk, *Musannef*, VII, 349; Suyûtî, *Ed-Dürü'l-Mensûr fî't-Tefsîri bi'l-Me'sûr*, XIII, 323; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 200.

Abdullah b. Seleme, Ali b. Ebî Tâlib'ten şöyle dediğini duydum dedi: “Bu ümmetin Râsûlüllah'tan sonra en hayırlısı Ebûbekir'dir. Ebûbekir'den sonra en hayırlısı Ömer b. el-Hattâb'tır. üçüncüsünü söylemek isteseydim yine O'nun ismini söylerdim.”⁴⁹¹ *Siyerü A'lami'n-Nübelâ*'da bu sözün Ali b. Ebî Tâlib'den aktarılan mütevatir bir rivayet olduğu söylenmiştir. Buna benzer rivayetler sahih hadis kitaplarında geçmektedir.⁴⁹²

2.3.5.4 Sa'd b. Ebî Vakkâs (ö. 55/675)

İlk Müslümanlardan olan Sa'd b. Ebî Vakkâs, Ömer b. el-Hattâb'ın güvendiği isimlerden biridir. O'nu Kûfe valisi yapmıştır.⁴⁹³ Tabii ki bu güven duygusu, Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın uygulamada yaptığı hataları görmezden gelmeyi gerektirecek bir durum değildir. İşte Ömer b. el-Hattâb da O'nun vali iken oturduğu evin önüne yaptırdığı kapıyı, kendisine şikayet gelince derhal yıktırmıştır.⁴⁹⁴

Abdullah b. Ömer şöyle anlatmaktadır: “Sa'd b. Ebî Vakkâs abdest alırken mestlerinin üzerine mesh ediyordu. Bu da benim garibime gidiyor ve yadırgıyordum. Derken bir gün Ömer b. Hattâb'la beraber oturuyorduk. Sa'd b. Ebî Vakkâs bana dönerek, “Benim mesh yapmamı yadırgıyordun. İstersen babana soralım.” dedi. Durumu anlatınca Ömer b. el-Hattâb, “Sa'd b. Ebî Vakkâs sana herhangi bir hadis rivayet ederse tereddüt etmeden onu kabul edebilirsin. Bu konuya gelince Rasûlüllah, mestlerinin üzerine mesh yapardı.” dedi.”⁴⁹⁵

2.3.5.5 Ebû Ubeyde b. Cerrâh (ö. 18/639)

İlk Müslümanlardan olup, İslâm'ın yayılması için büyük gayret sarfetmiştir.⁴⁹⁶ Mekke'de şiddetli işkencelere maruz kaldığından Habeşistan'a hicret etmiş, daha sonra Mekke'ye

⁴⁹¹İbn Mâce, Mukaddime, 11; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ* (*Siyeru Hülefâi'r-Râşidîn*), s.78.

⁴⁹²Buhârî, Fedâilu's-Sahâbe, 6.

⁴⁹³Ali Ahmed Hatîp, *Ömer b. el-Hattâb*, s. 314, 315.

⁴⁹⁴Belâzürî, *Fütûhu'l-Buldân*, s. 391; Ali Ahmed Hatîp, age, s. 314, 315.

⁴⁹⁵Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 202,203.

⁴⁹⁶İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, I, 287;Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, I, 5, 8.

gelerek Medine'ye yapılan hicrete katılmıştır.⁴⁹⁷ Hz. Peygamber tarafından ümmetin en emîni olarak nitelendirilmiştir.⁴⁹⁸

Ömer b. el-Hattâb, Ebû Ubeyde b. Cerrâh'a çok güvenirdi. O'nu ünlü komutan Halid b. Velîd'in yerine başkomutan olarak atadı.⁴⁹⁹ Hatta öyle ki vefatına yakın, Ebû Ubeyde b. Cerrâh sağ olsaydı hiç çekinmeden O'nu halifelîğe aday gösterirdim, demiştir.⁵⁰⁰

⁴⁹⁷ Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, I, 8.

⁴⁹⁸ Age, I, 9.

⁴⁹⁹ Age, I, 15.

⁵⁰⁰ Age, I, 10.

SONUÇ

Bu çalışma sonucunda Ömer b. el-Hattâb'ın hadis konusundaki tavrının net olarak ortaya konmaya çalışılmıştır. O, İslâm'a iman etmesinden itibaren dinine önem vermiş öyle ki Rasûlullah tarafından bu durum dile getirilmiştir. Hz. Peygamber'i iyi takip etmiş, gerektiği yerde iyice anlamak için sorgulamış, belki itiraz etmiş ama sonunda o Allah'ın elçisidir ve en iyisini bilir diyerek teslim olmuştur. Kendisini onun yanında beraber yürüdüğü bu din için vakfetmiş ve aktif bir rol üstlenmiştir. Bu demektir ki o Hz. Peygamber'in hayatta olduğu dönemde, her ne kadar zaman zaman bazılarını sorgulasa da hadisleri sonuç itibarıyla itirazsız kabul etmiş ve yaşamı için kılavuz olarak benimsemiştir. Ona göre hadis, Rasûlullah'tan sadır olan hak söz olup kesin emir ihtiva ettiğinde uymak zorunludur.

Ömer b. el-Hattâb girmiş olduğu bu yeni dinin, terk etmiş olduğu eski dinden farklı olarak atalardan aktarılan gelenekleri taklit etmekten ibaret olmayıp her şeyin bir hikmetinin var olduğunu ve neye inanıp inanmadığını bilmesinin daha doğru olacağını kendisine telkin ettiğini kavramıştır. Bu anlayışı nedeniyle Rasûlullah tarafından kınanıp azarlanmamış aksine övülüp takdir edilmiştir. Böylece mensubu bulunduğu bu inanç sistemini derinlemesine inceleyip anlama ve kavrama fırsatını yakalamış görünmektedir. Buradan yola çıkarak dini ayakta tutan direklerden ikisinin çok önemli olduğunu, onların olmaması durumunda diğer ayaklarla bu dinin ayakta kalamayacağını tespit etmiştir. Onlardan birincisi vahiy yani lafzen Allah'a ait olan kelimeler, diğeri onları insanlara ulaştıran Hz. Peygamber ve dolayısıyla onun tatbikatını, sözlerini ihtiva eden hadistir.

Hz. Peygamber'in hayatta olduğu süre içerisinde din adına telaşlanıp korku duymağa gerek olmadığını bilenlerden biri de hiç kuşkusuz Ömer b. el-Hattâb idi. Çünkü bu konuda Allah tarafından her bakımdan yetkilerle donatılarak gönderilmiş bir görevli bulunduğunu ve onun da yaşadığını; olsa olsa olumsuz bir durum için ona müracaat edileceğini, bir hata

varsa onun tarafından düzeltilebileceğini, eğer o da olmazsa Allah'a havale edilerek tartışmasız buyruk ifade eden bir vahiy geleceğini bilen Ömer b. el-Hattâb, yalnızca kendince uygun bulmadığı konularda itiraz edip alternatif fikirler ortaya atıyor, bir önerisi olursa onu bildiriyordu. Oysa Hz. Peygamber'in vefatından sonra her şey değişecekti. Vahiy kesilmişti. Lakin o zamana kadar gelen vahiyler hem yazıyla hem de hafızalarda ezberlenerek kesin bir şekilde kaydedilmişti. Fakat hadis için aynı şeyi söylemek mümkün değildi. O halde hadis için bazı tedbirlerin alınması kaçınılmazdı.

Vahiy yani Kur'ân, kesin tesbit edilmesi ve lafız olarak da Allah'a ait olması bakımından tartışmasızlık ifade etmekte ve bunu da başta Ömer b. el-Hattâb olmak üzere İslâm Dinine inanmış bütün mü'minler kabul etmekteydi. Rasûlullah'ın ölümünden sonra, bu dinin ileri gelen birkaç kişisinden biri olan ve kendini sorumlu hisseden Ömer b. el-Hattâb Yemâme savaşında şehit olan hafızlar dolayısıyla Kur'ân'ın bütünlüğünün tehlikeye düşeceğini düşünerek önce Kur'ân'ı cem edip Mushaf haline getirmeyi bir zorunluluk olarak görmüştü. Bu hedefi gerçekleştirdikten sonra hadisler için bazı tedbirler alınması gerektiğini düşünmüştü ki onun desteğiyle seçilen zamanın halifesi Ebû Bekr b. Ebî Kuhâfe de aynı görüşte idi. Yalnız hadislerin durumu Kur'ân'dan biraz daha farklıydı. Bu yüzden hadisleri kontrol altına alıp tesbit etmenin çok büyük zorlukları vardı.

Hadisler Kur'ân gibi Hz. Peygamber'in denetiminde yazıya geçmiş değillerdi. Onun gibi ezberlenip hafızlar tarafından belli sayıdaki ayetler gibi kontrol edilip hatim okunur gibi sağlaması yapılamıyordu ki belki bu mümkün de değildi. Kur'ân'ın bir süreç içinde belli aşamalardan geçerek tamamlanması, dolayısıyla ayetlerin hangisinin önce hangisinin sonra indiği ve eğer bir birlerinin manaları üzerinde değiştirme yapmışlarsa bunun bilindiği aşıkardı. Halbuki hadis için bunu söylemenin imkanı yoktur. Birisi Rasûlullah'tan bir söz aktardığını iddia ediyorsa ve eğer başka kaydı ve tanığı yoksa onun gerçek bir hadis olmadığını iddia etmek ne kadar zorsa kabul etmek de o kadar bir zorluk içermektedir. Yine hadis olduğu iddia edilen bu sözün ne zaman, ne için söylendiği, daha sonra Rasûlullah tarafından hükmünün değiştirilip değiştirilmediğinin tam olarak tesbit edilemeyeceği de inkar edilemez bir gerçeklik ifade etmektedir. İşte Ömer b. el-Hattâb böyle bir meseleyle karşı karşıya olduğunun bilinci içerisinde hareket etmeye çalışmıştır.

Hadisleri koruyup sağlamasını yapabilmek için yapılacak işlerden birisi, öncelikle Kurân'ı korumaktır. Ömer b. el-Hattâb da insanlara önce Kur'ân'la ilgilenmelerini ve iyi öğrenmelerini telkin etmiştir. Çünkü Kur'ân'dan uzak duran kendisine hadis diye sunulan

bir sözün hadis olup olmadığını, ilahi bir koku taşıyıp taşımadığını anlama yetisini kaybeder. Bundan dolayı da Kur'ân birincil olarak düşünölmüş ve onunla olabildiğince hemhâl olunması önceliğı olan bir ödev olarak kabul edilmiştir.

Ömer b. el-Hattâb kendisine daha önce duymadığı bir hadisin sunulması durumunda raviden tanık getirmesini istemekten çekinmemiştir. Çünkü kendi tabiriyle, Rasûlüllah'a atfedilen söz çok önemlidir ve büyük sorumluluk gerektirir. Bu tanık bulunup nakledilen sözün hadis olduğı belirginleşirse onu kabul etmiş yoksa reddetmiş ve tereddütle hadisi bir arada barındırmamıştır. Rivayet edilen hadislerin içinde yanlış kelimeleri tesbit ederse o hadisin tamamını yok saymış ve rivayetini yasaklamıştır.

Hadislerin dindeki bağlayıcılığını göz önünde bulunduran Ömer b. el-Hattâb, yalan yanlış sözlerin onlara karışmamasını sağlayabilmek için zaman zaman hadis arzını yavaşlatmış böylelikle denetimin daha iyi sağlanacağını düşünmüştür. Alınan bu tedbire riayet etmeyen kim olursa olsun affetmemiş ve onun hadis rivayetini geçici olarak durdurmuştur.

Hz. Peygamber'den yanlış bir söz rivayet edildiğini duysa, ya da nesh edilmiş bir hadisin hala geçerliymiş gibi aktarıldığı kulağına gelse, umursamazlık yapmayıp büyük bir ciddiyetle onun kaynağını bulur, rivayet eden kaynak bir topluluk dahi olsa gereğini yapardı.

Ömer b. el-Hattâb, hadislerin rivayet edilme usulünü de kontrol etmiş, gezgin kıssacılar gibi sabahtan akşama kadar yerli yersiz mütemadiyen hadis okuyanları uyarmıştır. Bunun yerine ihtiyaç duyuldukça hadislerin kullanılmasının daha doğru olacağını düşünmüştür.

Rasûlüllah'ın yolundan gitmenin onun sözlerini aktarmaktan ziyade yaşamakla olacağını anlatmış bunu hem kendi hayatında uygulamış hem de başkalarına tavsiye etmiştir.

Hadis alanında yapılan bu gayretlerin amacı sağlıklı ve sahih hadislerin diğerlerinden ayrılması, gerçek hadislerin yaşayıp mü'minlerin yolunu aydınlatması, diğerlerininse yok olup bu aydınlığa gölge etmemesidir. Bu konuda kaynaklardan elde edilen bilgiler, Ömer b. el-Hattâb'ın bunu gerçekleştirmek için uğraştığını ortaya koymaktadır. Eğer bir cümle ile bu materyali ifade etmek gerekirse şöyle denilebilir: O bu dine kendi isteğıyle girmiş, Rasûlüllah'a büyük bir aşkla bağlanmış, onun yolundan gitmeye, sözünden çıkmamaya, sözlerini dinleyip tereddüt etmeden gereğini yapmaya and içmiş, bazı durumlarda aklına yatmasa bile severek ona tabi olmuş ve bu büyük mirası gelecek nesillere sağlıklı bir şekilde aktarmak için malını ve canını feda etmeye hazır bir mü'min olarak görölmektedir.

Ömer b. el-Hattâb, hadisın dinde bir kaynak olduğuna inanmış, herhangi bir metodla sıhhati ispat edilmiş hadisle amel etmiş, kendisi de ölçülü bir şekilde hadis rivayetinde bulunmuştur. Kur'ân'a, Hz. Peygamber'in uygulamalarına uymayan, sıhhati ispat edilmemiş, kuşkulu, akla ve mantığa uzak olan hadisleri de reddetmiştir.

Buraya kadar yazılanlardan, maddeler halinde bir sonuç listesi çıkarılmak istense aşağıdaki gibi bir düzenleme yapılabilir. Bu bağlamda Ömer b. el-Hattâb, hadis alanında:

- 1- Hz. Peygamber adına yalan uydurulması.
- 2- Kur'ân'ın ihmal edilerek, zamanla terk edilip unutulması.
- 3- Hadislerin uyulup amel edilmekten ziyade, kıssacıların yaptığı gibi bir rivayet aracı olarak kullanılması.
- 4- Dinin tahrif edilip, Allah'ın murad ettiği uygarlık yolundan sapılması.

Kaygılarından yola çıkarak, ancak şu şartları taşıyan hadisleri kabul etmiştir:

- 1- Dinin amacını kavrayabilmiş, hadisleri doğrudan Rasûlullah'tan işitme konumunda olabilecek, güvenilir kişilerden varid olanlar.
- 2- Bir veya daha çok tanık tarafından teyid edilmiş, uygun yer ve zamanda rivayet edilenler.
- 3- Kur'ân ve Rasûlullah'ın tatbikatıyla uyumlu olup aynı zamanda akla mantığa aykırılık teşkil etmeyen rivayetler.

Buradan hareketle hadis alanında kendi zihin dünyasındaki hedeflere ulaşabilmek için de şu tedbirleri uygulamaya koymuştur:

- 1- Hadis rivayetini azaltma tavsiyesi.
- 2- Kur'ân'ın bir an önce cem edilmesine önayak olması.
- 3- Kendini kontrol edemeyip fazla rivayete devam edenlere karşı bazı yaptırımlar uygulaması.
- 4- İsrailiyyat diye adlandırılan rivayetleri yasaklaması.

Ömer b. el-Hattâb, kendi hadis anlayışını yansıtan bu söylemler doğrultusunda, yaratılışından gelen özen, ciddiyet ve cesaret melekelerinin verdiği avantajla da kolaylıkla adım atabilmiş ve büyük ölçüde uygulayabilmiştir.

KAYNAKÇA

ABDU'L-BÂKÎ Muhammed Fuâd, *el-Mu'cemu'l-Mufehres li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, Kâhire, 1364/1945.

ABDÜRREZZÂK ES-SAN'ÂNÎ Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi' es-San'ânî el-Himyerî, *Musannef*, 2. Baskı, I-XII, Meclisü'l-İlmî, Karaçi, 1403/1983.

AHMED B. HANBEL Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-MERVEZÎ *Müsned*, I-III, Beytu'l-Efkârî'd-Devliyye, Riyâd, 1419/1998.

-----, *Müsned*, 1. Baskı, I-XX, Şerh ve Tahkîk: Ahmed Muhammed Şâkir, , Dâru'ı-Hadîs, Kahire, 1416/1995.

AHMED EL-HÜRÎ Muhammed Avde, *Sahabenin Ravilerin Zabtı Konusunda Yaptıkları (Sebepleri ve Yolları)*, Çeviri: Mustafa Karabacak, Mütefekkir AÜİİF Dergisi, Haziran 2015, Cilt:2, Sayı: 3.

ALBÂNÎ Muhammed Nâsiruddîn, *Silsiletü Ehâdisi's-Sahîha*, I-XIV, Mektebetü'l-Maârif, Riyâd, 1415/1995.

AYCAN İrfan, *Muğîre b. Şu'be*, DİA, İstanbul, 2005, c. XXX.

AYNÎ Ebû Muhammed Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed, *Umdetü'l-Kârî fi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, 1. Baskı, I-XXV, Tahkîk: Abdullah Mahmud Muhammed Ömer, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1421/2001.

BAYRAKLI Bayraktar, *İslâmda Eğitim*, 2. Baskı, Anda Neşriyat, İstanbul, 1983.

BİLTÂCÎ Muhammed, *Menhecü Ömer b. el-Hattâb fi't-Teşrî'*, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Kahire, 1390/1970.

BELÂZÜRÎ Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ b. Câbir, *Fütûhu'l-Buldân*, Müessesetü'l-Maârif, Beyrut, 1407/1987.

BEYHAKÎ Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Alî, *Delâilu'n-Nubuvve*, 1. Baskı, I-VII Tahkîk: Abdulmu'tî Kal'acî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1408 /1988.

-----, *Sünenü'l-Kübrâ*, I-XXIV, Tahkîk: Merkez-ü Hicr, Dar-u Hicr, 1. Baskı, Kahire, 1432/2011.

BEZZÂR Ebûbekir Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik, *Müsned-ü'l-Bezzâr*, 1. Baskı, I-XVIII, Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikme, Medine, 1425/2004

BUHÂRÎ Muhammed b. İsmail, *el-Câmi'u's-sahîh*, Beytu'l-Efkâri'd-Devliyye, Riyâd, 1419/1998.

-----, *Tarihu'l-Kebîr*, I-IX, Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmâniyye, Haydarâbâd, 1360/1944.

ÇAKAN İsmail Lütfü, *Dahhâk b. Süfyân*, DİA, İstanbul, 1993, c. VIII.

DÂREKUTNÎ Ebû'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed, *Kitâbü'd-Duafâ ve'l-Metrûkîn*, Tahkîk: Yusuf b. Abdullah b. Abdülkadir, 1. Baskı, Mektebetü'l-Maârif, Riyad, 1404/1984.

DÂRİMÎ Ebû Muhammed Abdullah b. Abdîrrahmân b. el-Fazl, *Sünen-ü Dârimî*, I-IV, Dâru'l-Muğnî, Şam, 1420/1999.

DÖNMEZ İbrahim Kâfi, *Maslahat*, DİA, İstanbul, 2003, c. XXVIII.

EBÛ DÂVÛD Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî, *Sünen-ü Ebi Dâvûd*, Beytu'l-Efkâri'd-Devliyye, Riyâd, 1419/1998.

EBÛ NUAYM Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî, *Ma'rifetü's-Sahâbe*, I-VI, Tahkîk: Âdil b. Yusuf Azâzî, Dâru'l-Vatan, Riyâd, 1419/1998.

EBÛ REYYE Mahmûd, *Edvâu Ala's-Sünneti'l-Muhammediyye*, 6. Baskı, Daru'l-Maârif, Kahire, 1377/1957.

-----, *Edvâu Ala's-Sünneti'l-Muhammediyye*, 3. Baskı, Müessesetü Ansâriyân, Kum, 1375/1995.

EBÛ YÛSUF Ya'kûb b. İbrâhîm, *Kitabu'l-Âsâr*, Tahkîk: Ebu'l-Vefâ el-Efğânî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1355/1939.

EBÛ ZÛR'A Abdurrahmân b. Amr b. Abdillâh ed-Dimaşkî, *Tarihu Ebi Zûr'a ed-Dimaşkî*, Haşîye: Halil Mansur, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1417/1996.

-----, *Târîhu Ebi Zûr'a ed-Dimaşkî*, 1. Baskı, I-II. Tahkîk: Şakirullah b. Ni'metullah Kûcânî, Camiatü Bağdâd, Bağdat, 1393/1973.

EL-İSFAHÂNÎ Râğib, *Müfredât-u Elfâzi'l-Kur'ân*, 4. Baskı, Tahkik: Adnan Dâvûdî, Darüşşâmiyye, Beyrut, 1430/2009.

ERUL Bünyamin, *Zeyd b. Sâbit*, DİA, İstanbul, 2013, c. XLIV.

FAYDA Mustafa, *Ömer*, DİA, İstanbul, 2007, c. XXXIV.

FEYZ-İ KÂŞÂNÎ Molla Muhsin Muhammed b. Şâh Murtazâ b. Şâh Mahmûd-ı Kâşânî, *Tefsîru's-Sâfi*, 3.baskı, I-V, Mektebetü's-Sadr, Tahran, 1379/1960.

GÖRMEZ Mehmet – ÖZAFŞAR Mehmet Emin, *Ebu Reyye ve Kitabı Üzerine*, İslâmî Araştırmalar Dergisi, Ocak, 1991, Cilt 5, Sayı 1, s. 63-72.

HÂKİM EN-NÎSÂBÛRÎ Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh, *Müstedrek*, 2. Baskı, I-V, Tahkîk: Mustafa Abdülkâdîr Atâ, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1422/2002.

HALÎFE B. HAYYÂT Ebû Amr Halife b. Hayyât b. Halife eş-Şeybânî el-Basrî, *et-Târîh*, 3. Baskı, Tahkîk: Ekrem Ziyâ Umerî, Dâru Tayyibe, Riyad, 1405 /1985.

-----, *Tabakât*, Tahkîk: Ekrem Ziyâ Umerî, 1. Baskı, Matbaatü'l-Ânî, Bağdat, 1387/1967.

HAMİDULLAH Muhammed, *İslam Peygamberi*, 5. Baskı, I-II, Çeviri: Salih Tuğ, İrfan Yayıncılık, İstanbul, 1414/1993.

HATÎB Ali Ahmed, *Ömer b. el-Hattâb*, 1. Baskı, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut, 1406/1986.

HATÎB EL-BAĞDÂDÎ Ebûbekir Ahmed b. Ali b. Sâbit, *El-Kifâye fî İlmi'r-Rivâye*, Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmaniyye, Haydarâbâd, 1357/1941.

-----, *Takyîdu'l-İlm*, 1. Baskı, Tahkîk: Sa'd Abdulgaffâr Ali, Dâru'l-İstikâme, Kahire, 1429/2008.

Heyet, *Karşılaştırmalı Dinler Tarihi*, 1. Baskı, MEBy, Ankara, 2010.

HEYSEMÎ Nureddîn Ali b. Ebubekir, *Keşfü'l-Estâr an Zevâidi'l-Bezzâr ale'l-Kütübi's-Sitte*, I-V, Tahkîk: Habîburrahman el A'zamî, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1405/1985.

İBN ABDİLBERR Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî, *el-İstîâb fî Esmâi'l-Ashâb*, I-II, Dâru'l-Fikr, Beyrut. 1427/2006.

İBN ADÎ Ebû Ahmed Abdullâh b. Adî b. Abdillâh el-Cürcânî, *el-Kâmil fî Duafâi'r-Ricâl*, I-IX, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1239/1824.

İBN ARABÎ Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh, *Ahkâmu'l-Kur'an*, 3. Baskı, I-IV, Tahkîk: Muhammed Abdülkadir Atâ, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1424/2003

İBN ASÂKİR Ebü'l-Kâsım Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh b. Abdillâh b. Hüseyin ed-Dimaşkî eş-Şâfî, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, I-LXXX, Tahkîk: Ömer b. Ğarameti'l-Amrevî, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1415/1995.

İBN CEVZÎ Cemalüddîn Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed, *Keşfu'n-Nikâb Ani'l-Esmâi ve'l-Elkâb*, 1. Baskı, I-II, Tahkîk: Abdülazîz b. Râcî es-Sâidî, Mektebetü'd-Dari's-Selâm, Riyâd, 1414/1993.

-----, *Menâkibü Emîri'l-Mü'minîn Ömer b. el-Hattâb*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1416/1996.

İBN EBÎ ŞEYBE Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî el-Kûfî, *Musannef*, 1, Baskı, I-VII, Dâru't-Tâc, Beyrut, 1409/1989.

İBNÜ'L-ESÎR Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *Üsdü'l-Ğabe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*, 1. Baskı, Dâr-u İbn-i Hazm, Beyrut, 1433/2012.

-----, *el-Kâmil fî't-Târîh*, 1. Baskı, I-XI, Tahkîk: Ebü'l-Fidâ Abdullah el-Kâdî, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1407/1987.

İBN HACER Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, *Fethu'l-Bâri*, I-III, Beytu'l-Efkârî'd-Devliyye, Riyâd, 1421/2000.

-----, *Tehzîbu't-Tehzîb*, 1. Baskı, I-XII Meclisü Dâireti'l-Maârif, Haydarâbâd, 1325/1906.

-----, *Takrîbu't-Tehzîb*, Tahkîk: Ebu'l-Eşbâl Sağîr Ahmed Şağîf el-Bakistânî, Daru'l-Âsime, Riyâd, 1421/ 2000.

İBN HAZM Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, 2. Baskı, I-VIII, Tahkîk: Ahmed Muhammed Şâkir, Daru'l-Âfâki'l-Cedîde, Beyrut, 1403/1983.

İBN HİBBÂN Muhammed b. Hibbân b. Ahmed Ebû Hatim et-Temîmî, *Kitabu's-Sikât*, 1. Baskı, I-X, Tahkîk: Muhammed Abdu'l-Muîd Hân, Dâiretu'l-Maârifî'l-Osmaniyye, Haydarâbâd, 1393/1973.

İBN HİŞÂM Ebû Muhammed Abdü'l-Melik, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, I-IV, Tahkîk: Ömer Abdusselâm Tedmürî, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1410/1990.

İBN İSHÂK Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Yesâr, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 1. Baskı, I-II, Tahkîk: Ahmed Ferîd el-Mezîdî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1424/2004.

İBN KESÎR Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 1. Baskı, I-XXI, Tahkîk: Abdullah b. Abdulmuhsîn et-Türkî, Kahire, Dâru Hicr, 1420/1999.

-----, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 1. Baskı, Dâru İbn Hazm, Beyrut, 1420/2000.

İBN KUTEYBE Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim, *Te'vîlü Muhtelifi'l-Hadîs*, 2. Baskı, Tahkîk: Muhammed Muhyiddîn el-Asfar, Mektebü'l-İslâmî, Beyrut, 1419/1999.

İBN MÂCE Ebû Abdillâh Muhammed, *Sünen-ü İbni Mâce*, Beytu'l-Efkâri'd-Devliyye, Riyâd, 1419/1998.

İBN MANZUR Ebû'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî el-İfrikî el-Mısırî, *Lisânu'l-Arab*, I-XV, III. Baskı, Daru's-Sadr, Beyrut, 1414/1994.

İBNÜ'L-MULAKKÎN Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Alî b. Ahmed el-Ensârî, *el-İ'lâm bi Fevâidi Umdeti'l-Ahkâm*, 1. Baskı, I-XI, Tahkîk: Abdülazîz Ahmed b. Muhammed, Dâru'l-Âsime, Riyâd, 1417/1997.

İBN SA'D Muhammed b. Sa'd b. Münî' ez-Zühri, *Tabakâtü'l-Kebîr*, 1. Baskı, I-XI, Tahkîk: Ali Muhammed Amr, Mektebetü'l-Hâncî, Kahire, 1421/2001.

İBNÜ'S-SALÂH Ebu Amr Osman b. Abdurrahman eş-Şehrezûrî, *Ulûmü'l-Hadîs*, Tahkîk: Nureddîn İtr, Dâru'l-Fikr, Şam, 1406/1986.

KÂDÎ İYÂZ Ebû'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî, *el-İlmâ ilâ Ma'rîfeti Usûli'r-Rivâye ve Takyîdi's-semâ*, 1. Baskı, Tahkîk: Seyid Ahmed Sakar, Dâru't-Turâs, Kahire, 1389/1970.

KANDEMİR Mehmet Yaşar, *Ebû Hüreyre*, DİA, İstanbul, 1994, c. X.

-----, *Kâ'b el-Ahbâr*, DİA, İstanbul, 2001, c. XXIV.

-----, *Mevzû Hadisler*, 2. Baskı, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1980.

KARAMAN Hayrettin, *Hz. Ömer*, <http://www.hayrettinkaraman.net/>, Erişim Tarihi: 24.12.2016, 18:40.

KÂSİMÎ Muhammed Cemâlüddîn, *Kavâidu't-Tahdîs*, 2. Baskı, Dâr-u İhyâi Kütübî'l-Arabî, Kahire, 1380/1961.

KOÇAK Muhsin, *Gurre*, DİA, İstanbul, 1996, c. XIV.

KOÇYİĞİT Talat, *Hadis Tarihi*, TDVY, Ankara, 1998.

-----, *Abdullah b. Übey b. Selûl*, DİA, İstanbul, 1988, c. I.

KÜÇÜK Hasan, *İslâmda ve Batıda mantık*, Fatih Yayınevi, İstanbul, 1978.

KÜÇÜK Raşit, *İsnad*, DİA, İstanbul, 2001, c. XXIII.

MÂLİK B. ENES *Muvatta'*, Tahkîk: Hasan Ali, 1. Baskı, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1434/2013.

MECMAU'L-LUGATİ'L-ARABİYYE, *el-Mu'cemü'l-Vasît*, Mektebetü's-Şürûku'd-Devliyye, Kâhire, 2004.

MEYÂNCÎ Ebu'l-Hafs Ömer b. Abdülmecîd el-Kuraşî, *Mâ lâ Yese'u'l-Muhaddise Cehlüh*, Mektebetü'l-Camiatu'l-Ürdüniyye, Ürdün, 1435/2014.

MEVSİLÎ Ebû Ya'lâ Ahmed b. Alî b. el-Müsennâ et-Temîmî, *Müsned-ü Ebî Ya'lâ*, I-XVI, Tahkîk: Hüseyin Selîm Esed, Dâru'l-Ma'muni li't-Turas, Beyrut, 1410/1989.

MEVSİLÎ Abdullah b. Mahmûd b. Mevdûd, *el-İhtiyâr li Ta'lîli'l-Muhtâr*, 2. Baskı, I-V, Ta'lîk: Mahmûd Ebû Dakîka, Mektebetü veMatbaatü Mustafâ el-Bâbî el-Halebî, Kahire, 1370/1951.

MİZZÎ Cemâlüddîn Ebi'l-Haccâc Yusuf, *Tehzîbu'l-Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl*, 2. Baskı, I-XXXV, Tahkîk: Beşşâr Avvâr Ma'rûf, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1403/1983.

MÜSLİM Ebû'l-Hüseyn, *el-Câmi'u's-sahîh*, Beytu'l-Efkâri'd-Devliyye, Riyâd, 1419/1998.

NESÂÎ Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî, *Sünen-ü Nesâî*, Beytu'l-Efkâri'd-Devliyye, Riyâd, 1320/1999.

NEVEVÎ Muhyiddîn Ebû Zekerîyyâ b. Şeref, *el- Minhâc*, 2.Baskı, Medrese Kurtuba, Cidde, 1414/1994.

-----, *Riyâzü's-Sâlihîn*, Tahkîk: Şuayb el-Arnaût, Dâru'l-Me'mûn, Beyrut, 1407/1987.

RÂMEHÛRMÛZÎ Hasan b. Abdîrrahmân, *el-Muhaddisul Fâsıl Beyne'r-Râvî ve'l-Vâî*, 3. Baskı, Tahkîk: Muhammed Accâc el-Hatîb, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1404/1983.

RÂZÎ Ebu Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin, *Mefâtihu'l-Gayb*, 3. Baskı, I-XXXII, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, Tsz.

SÂBÛNÎ Nûreddin Ahmed b. Mahmûd b. Ebî Bekr, *Mâturîdiyye Akâidi*, 3. Baskı, Tercüme: Bekir Topaloğlu, DİB Yayınları, Ankara, 1402/1982.

SAMHÛDÎ Nûredîn Ali b. Abdullah, *Vefâü'l-Vefâ bi Ahbâri Dâr'il-Mustafâ*, 1. Baskı, I-V Tahkîk: Kâsım Samrâî, Müessesetü'l-Furkân, Mekke, 1421/2001.

SİFÎL Ebubekir, *Hiz. Ömer'in Sünnet Anlayışı*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya, 2006.

SUYÛTÎ Celâleddîn Abdurrahmân, *Ed-Dürrü'l-Mensûr fî't-Tefsîri bi'l-Me'sûr*, 1. Baskı, I-XVII, Tahkîk: Abdullah b. Abdulmuhsîn et-Türkî, Merkez-ü Hicr, Kahire, 1424/2003.

-----, *Târîhu'l-Hulefâ*, 1. Baskı, Dâr-u İbn-i Hazm, Beyrut, 1424/2003.

-----, *Tedribu'r-Râvî fî Şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, I-II, Tahkîk: Nazar Muhammed Fârayâbî, Mektebetü'l-Kevser, Riyad, 1415/1994.

ŞAFÎÎ Muhammed b. İdrîs, *el-Üm*, 1. Baskı, I-XI, Tahkîk: Rif'at Fevzî Abdülmuttalib, Daru'l-Vefa, Cidde, 1422/2001

ŞEHRÎSTÂNÎ Ali, *Men'u Tedvîni'l-Hadîs*, Müessesetü Ansâriyân, Kum, 1422/2002.

ŞENER Mehmet, *Gusûl*, DİA, İstanbul, 1996, c. XIV.

TABERÂNÎ Ebû Kâsım Süleymân b. Ahned, *Mu'cemü'l-Kebîr*, I-XXV Tahkîk: Hamdî Abdülmecîd Selefi, Mektebetü İbn Teymiye, Kahire, 1436/2015

TABERÎ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî, *Târîhu't-Taberî*, 2. Baskı, I-XI, Tahkîk: Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, Daru'l-Maârif, Mısır, 1389/1969.

TAHHÂN Mahmud, *Teyşîr-u Mustalahi'l-Hadîs*, Mektebetu'l-Maârif, Riyâd, 1417/1996.

TAHMÂZ Abdulhamîd Mahmûd, *Ebû Mûsâ el-Eş'arî*, 1. Baskı, Dâru'l-Kalem, Dimeşk, 1411/1991.

TAYÂLİSÎ Ebu Dâvûd Süleyman b. Dâvûd el-Carûd, *Müsned*, I-IV, Tahkîk: Muhammed b. Abdî'l-Muhsin et-Turkî, Dar-u Hicr, 1. Baskı, Mısır, 1420/1999.

TDK, *Büyük Türkçe Sözlük*, <http://www.tdk.gov.tr/>. Erişim Tarihi: 19.11.2016, 22:54.

TİRMİZÎ Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre, *el-Câmi'u't- Tirmizî*, Beytu'l-Efkârî'd-Devliyye, Riyâd, 1419/1998.

VÂKIDÎ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkîd el-Vâkîdî el-Eslemî el-Medenî, *Kitâbü'l-Meğâzî*, Babtist Meşin (Basımevi), Kalkûta, 1272/1855.

VİKİPEDİ tr.wikipedia.org. Erişim Tarihi: 28.11.2016.02:23.

ZEHEBÎ Hüseyin Muhammed, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, I-II, Dâru'n-Nevâdir, Kuveyt, 1431/2010.

ZEHEBÎ Şemsü'd-Dîn Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Tarihu'l-İslam ve Vefeyati'l-Meşahîri ve'l-A'lâm*, I-LIII, Tahkîk: Ömer Abdüsselâm Tedmürî, Dâru'l-Kitabî'l-Arabî, 2. Baskı, Beyrut, 1410/1990.

-----, *Tezkiretü'l-Huffâz*, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1374/1954.

-----, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, 14. Baskı, I-XXV, Tahkîk: Şuayb el-Arnâvût, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1417/1996.

-----, *Siyerü Hülefâi'r-Raşidîn (Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ)*, 1. Baskı, Tahkîk: Beşşâr Avvâd Marûf, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1417/1996.

-----, *el- Kâşif fî Ma'rifeti Men lehu Rivâyetün fî'l-Kütübi's-Sitte*, 1. Baskı, I-II, Daru'l-Kıbleti Li's-Sekâfeti'l-İslâmiyye, Cidde, 1413/1992.

-----, *Telhîsü Kitâbi'l-Mevzûât*, 1. Baskı, Tahkîk: Ebû Temîm Yâsir b. İbrâhim b. Muhammed, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, 1419/1998.

-----, *Tecridü Esmâi's-Sahâbe*, I-II, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut.

ZEMAŞERÎ Ebu'l-Kâsim Mahmûd b. Ömer, *el-Keşşâf an hakâiki gavâmizi't-tenzîl ve uyûni'l-ekâvîl fî vücûhi't-te'vîl*, 1. Baskı, I-VI, Tahkîk: Âdil Ahmed Abdü'l-Mevcûd – Ali Muhammed Muavviz, Mektebetü'l-Abîkân, Riyâd, 1418/1998.

ZERKEŞÎ Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh et-Türkî el-Mısrî
el-Minhâcî ez-Zerkeşî eş-Şâfiî, *el-İcâbe li İrâdi Ma İstedrekethu Âişe ale's-Sahâbe*, 1.
Baskı, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1425/2004.

